

เรื่องมหาดเล็ก

เรื่องมหาดเล็ก

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายใหญ่ จันทนินิ

นางพัวพรรณ จันทนินิ

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๘

เรื่องมหาดเล็ก

ของ

กรมศิลปากร

เลขหมู่หนังสือ

๓๙๐.๓

พิมพ์ครั้งแรก

พ.ศ. ๒๔๙๓

ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าหมื่นสรรพพิทักษ์ (อาคม บุนนาค)

พิมพ์ครั้งที่

๑,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๘

ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายใหญ่ และ นางพัชรพร ณันตนิมิ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร โทร. ๒๒๑๕๕๕

นางสนธิ์วรรณ บุญศิริพันธ์ุ เจ้าของ ผู้พิมพ์ และผู้โฆษณา ๒๕๑๘

พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ

นายใหญ่ ฉันทนิมิ ถึงแก่กรรมเมื่อ ๕ เมษายน ๒๕๑๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำอาบศพและหีบเกียรติยศ อีกทั้งพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการสวดพระอภิธรรม และการพระราชทานเพลิง สำหรับนางพั้วพรรณ ฉันทนิมิ ซึ่งถึงแก่กรรมเมื่อ ๒๓ เมษายน ๒๕๑๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงเป็นกรณีพิเศษ ซึ่งนับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมและเป็นเกียรติอันสูงสุดแก่นายใหญ่ ฉันทนิมิ และ นางพั้วพรรณ ฉันทนิมิ พร้อมทั้งวงศ์ตระกูลโดยแท้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบทวยบังคมใต้เบื้องยุคลบาททั้งสองพระองค์ด้วยความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นหาที่สุดมิได้

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายญานินท์ ฉันทนิมิ บุตร

หมายรับสั่งที่ ๖๐๐๕

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

๒๙ สิงหาคม ๒๕๖๔

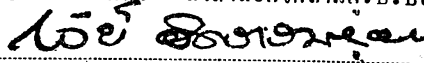
พระราชทานเพลิงเผาศพ นายใหญ่ ฉันทนิมิ บ.ช.,บ.ม. ข้าราชการบำนาญชั้นตรี
สังกัดสำนักพระราชวัง ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ ที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๖๔ เวลา ๑๙.๐๐ น. พระราชทานเพลิง.

บุญสม พิมพ์.
จิตรวิทย์ ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายใหญ่ ฉันทนิมิ
	เพื่อทราบ
	เครื่องพระราชทานเพลิงและเจ้าพนักงานผู้เชิญมา
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๖๐๙๙

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

๒๓ สิงหาคม ๒๕๖๔

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงเผาศพ นางพัชรพร ฉันทนิมิ
เป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ ที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๖๔ เวลา ๑๙.๐๐ น. พระราชทานเพลิง.

ม.ร.ว.
บุญสม พิมพ์.
ศิริ ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นางพัชรพร ฉันทนิมิ
	เพื่อทราบ
	เครื่องพระราชทานเพลิงและเจ้าพนักงานผู้เชิญมา
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยให้ถามผู้รับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

วิทย์ อธิธรรม
ผู้รับสั่ง

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายใหญ่ และ นางพัวพรรณ ฉันทนิมิ ณ เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส กำหนดวันที่ ๒๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๘ นาย ญาณินท์ ฉันทนิมิ ผู้เป็นบุตร ได้มาแจ้งแก่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ว่ามีความประสงค์จะขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ เรื่องมหาดเล็ก เพื่อ แจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินยอมอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความ ประสงค์

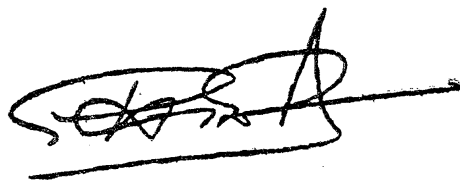
มหาดเล็ก คือผู้ที่รับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายยิ่งกว่าผู้อื่น จำ ต้องเป็นผู้ที่มีความประพฤติดี มีความซื่อสัตย์สุจริตเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้ หนังสือเรื่องมหาดเล็กนี้ กรมศิลปากรได้รวบรวมขึ้นจากเรื่องต่างๆ คือ ตำรา หน้าทิ่มมหาดเล็ก จากหนังสือลัทธิธรรมเนียมภาค ๑๕ พระราชบัญญัติกรมมหาด เล็ก แบบเรียนราชการกรมมหาดเล็ก ซึ่งใช้สอนนักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็ก ครึ่งรัชกาลที่ ๕ พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง มหาดเล็ก และพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เดือน ข้าราชการกรมมหาดเล็กและกรมขึ้นทั้งปวง เนื่องในงานพระบรมราชาภิเษก สมโภช เดือนธันวาคม ร.ศ. ๑๓๐ นับเป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับหน้าที่ ขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อที่บรรดามหาดเล็กพึงปฏิบัติต่างๆ ตั้งแต่สมัย กรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ขนบธรรมเนียมและกิจพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏ ในหนังสือเล่มนี้ปัจจุบันบางอย่างได้เปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกาลสมัย

หนังสือเรื่องมหาดเล็กนี้ ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก ในงานพระราชทาน เพลิงศพ เจ้าหมื่นสรรพเพชรภักดี (อาคม บุณนา) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ พิมพ์ครั้ง

ที่สอง ในงานฉาปนกิจศพ นางอรรธประกาศิตาการ (สอ้าน สุนทรสารทูล) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ พิมพ์ครั้งที่สาม ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก นายวรการบัญชา (บุญเกิด สุตันทานนท์) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ ครั้งนี้นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่สี่

หนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติ นายใหญ่ และนางพัวพรรณ ฉันทนิมิ ผู้วายชนม์ ให้พิมพ์ไว้ต่อกำนำหน้า

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งเจ้าภาพได้จัดทำเพื่อบุญกุศลแก่ นายใหญ่ และ นางพัวพรรณ ฉันทนิมิ และได้ให้พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นกุศลสาธารณประโยชน์ ขออำนาจกุศลทั้งปวงนี้จงเป็นพลวปัจจัยคลบ้นตาลให้นายใหญ่ และ นางพัวพรรณ ฉันทนิมิ ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณมณูญผลในสุคติสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธาน ของเจ้าภาพทุกประการ เทอญ.

(นายรังสฤษฏ์ เชาวนศิริ)
อธิบดีกรมศิลปากร

กรมศิลปากร.

๒๔ กันยายน ๒๕๑๘

นายใหญ่ ฉันทนิมิ

ชาติระ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๓๗

มรณะ ๕ เมษายน ๒๕๑๔

นางพัวพรรณ นันทนินิ

ชาตธ ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๔๗

มรณธ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๘

นายใหญ่ จันทนิมิ

นายใหญ่ จันทนิมิ เกิดเมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๓๗ เป็นบุตรคนที่ ๗ ในจำนวน ๙ คน ของหลวงพรหมภักดี (อิน) กับ นางเปี่ยม พรหมภักดี เมื่อเยาว์วัยได้เข้ารับการศึกษที่โรงเรียนวัดบรมนิวาส จนจบหลักสูตรในสมัยนั้น ปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เข้ารับราชการทหารสังกัดกรมทหารรักษาวัง จนครบกำหนดและได้อุปสมบท ณ วัดบรมนิวาส เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้พระราชทานนามสกุลให้ใหม่ว่า “จันทนิมิ” ต่อปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้สมรสกับนางสาวพัวพรรณ หาพรต มีบุตรธิดา รวม ๓ คน คือ –

๑. นายณานินท์ จันทนิมิ
๒. จ.ส.อ. อัมพร จันทนิมิ (ถึงแก่กรรมขณะปฏิบัติหน้าที่ราชการ)
๓. นางพิมพ์พรรณ ประณีตทอง

การรับราชการ

เริ่มเข้ารับราชการเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๖๓ ตำแหน่งพนักงานกองคลังวรภาชน์ กรมมหาดเล็ก กระทรวงวัง จนถึงวันที่ ๑ มิถุนายน ๒๔๙๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยนายเวร แผนกปรับใช้ กรมมหาดเล็ก สำนักพระราชวัง จนครบเกษียณอายุ เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๑ จึงได้ออกจากราชการเพื่อรับบำนาญเหตุสูงอายุ แต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ้างไว้รับราชการต่อไปอีก จนกระทั่งถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๑๔

(๒)

ยศและบรรดาศักดิ์

- ๑ ธันวาคม ๒๔๖๓ เป็น เด็กชา
- ๑ มกราคม ๒๔๖๔ ,, พันเด็กชาโท
- ๑ มกราคม ๒๔๖๖ ,, พันเด็กชาเอก
- ๑ มกราคม ๒๔๖๗ ,, พันจ่าเด็กชา
- ๑ เมษายน ๒๔๖๙ ,, ว่าที่ รองเสวกตรี

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

- ๒ ธันวาคม ๒๔๕๔ เหรียญบรมราชาภิเษก เงินรัชกาลที่ ๖
- ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๘ เหรียญบรมราชาภิเษก เงินรัชกาลที่ ๗
- ๔ เมษายน ๒๔๗๕ เหรียญฉลองพระนครครบ ๑๕๐ ปี (เงิน)
- ๒๐ กันยายน ๒๔๘๖ เหรียญเงินมงกุฎไทย
- ๔ ธันวาคม ๒๔๙๐ เหรียญจักรพรรดิมาลา
- ๔ ธันวาคม ๒๔๙๑ เหรียญเงินช้างเผือก
- ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓ เหรียญบรมราชาภิเษก เงินรัชกาลที่ ๙
- ๒๙ เมษายน ๒๔๙๖ เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๕
- ๕ ธันวาคม ๒๔๙๖ เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย

ราชการพิเศษ

- ๑๙ กรกฎาคม ๒๔๘๘ เป็นกรรมการรักษาทรัพย์สินสมบัติของชาติ ก.ร.ท.

นางพวพรรณ จันทนิมิ

นางพวพรรณ จันทนิมิ เกิดเมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๔๗ เป็นบุตรของนายเอี่ยม กับ นางเปลี่ยน หาพุด เมื่อเยาว์วัยมารดาได้นำมาฝากไว้ที่เรือนคุณท้าวสมศักดิ์ฯ ในพระบรมมหาราชวัง ชั้นใน เพื่อเข้ารับการอบรมเป็นกุลสตรีซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้น ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้สมรสกับนายใหญ่จันทนิมิ

การรับราชการ

เริ่มเข้ารับราชการเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๗๒ ตำแหน่งโขน แผนกโขนจำ กรมวัง กระทรวงวัง จนถึงวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๗๘ จึงถูกปลดออกจากราชการเนื่องจากการปรับปรุงกระทรวงวังเป็น สำนักพระราชวัง และได้กลับเข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๒ ตำแหน่งผู้ช่วยพนักงาน (วิสามัญ) แผนกตำรววัง กองวังและพระราชพิธี สำนักพระราชวัง จนกระทั่งออกจากราชการ เนื่องจากมีอายุครบ ๖๐ ปี เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๐๗ และต่อมาได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๘

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๕ มกราคม ๒๔๙๓ เหรียญบรมราชาภิเษก เงิน รัชกาลที่ ๙

พระราชบัญญัติ

กรมมหาดเล็ก

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า กรมมหาดเล็กนี้แต่เดิมมา ย่อมเป็นที่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยได้นำบุตรหลานซึ่งจะสืบตระกูลเข้ามาถวายตัว เพื่อเป็นที่ได้อบรมวิชาธรรมเนียมราชการเหมือนดังที่ศึกษาราชการอันหนึ่ง และเป็นที่ได้รับราชการใกล้ชิดกับพระองค์ ก็นับในฝ่ายละออองธุลีพระบาท เมื่อ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ผู้ใดมีคุณสมบัติและอรรถาศัยสมควรแก่ราชการตำแหน่งใด ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ได้รับตำแหน่งนั้นโดยสมควรแก่สติปัญญาสืบทอดและบิดาเป็นเกียรติยศสืบไป

แต่ธรรมเนียมหน้าที่ราชการมหาดเล็กที่มีนายเวร, จำ, หุ้มแพร, นาย ยาม และมหาดเล็กประจำเวรประจำยามอยู่ บัดนี้มีตัวมหาดเล็กน้อย มหาดเล็กพิเศษที่เป็นบุตรข้าราชการก็ได้รับราชการเฉพาะเสด็จออกขุนนางครั้ง ๑ ครั้ง ๑ เมื่อผู้ที่มีสืบเอาใจใส่ในราชการก็มีโอกาสที่จะได้ทราบราชการอื่น ๆ อันเป็นหน้าที่ซึ่งจะได้รับตำแหน่งยศนั้น

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดธรรมเนียมมหาดเล็กที่จะมีตัว ประจำหน้าที่ราชการให้มากขึ้น และได้มีโอกาสให้มหาดเล็กพิเศษได้มีหน้าที่ จะได้รับราชการทั่วไปเป็นช่องให้บุตรหลานข้าราชการ ซึ่งถวายตัวเป็นมหาดเล็กพิเศษ ได้อบรมวิชากิจใหญ่ nhỏทั่วถึงกัน เป็นที่ที่ใดทรงเลือกคักผู้ที่มี

คุณวุฒิสมควรแก่ราชการ ไปรับราชการในตำแหน่งสำคัญอื่น ๆ ได้โดยสะดวก มหาตเล็กซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดใหม่นี้จะได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินเดือนเป็นกำลังที่จะได้รับราชการพอสมควร จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยานรรัตนราชมานิต พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ จางวางมหาตเล็ก ตราพระราชบัญญัติเป็นข้อบังคับสำหรับหน้าที่ราชการในกรมมหาตเล็ก ซึ่งจะจัดใหม่นี้สืบไป มีข้อความดังนี้

หมวดที่ ๑

ว่าด้วยตำแหน่งมหาตเล็ก

มาตรา ๑ มหาตเล็กให้จัดแบ่งเป็น ๔ จำพวก คือ

๑. มหาตเล็กบรรดาศักดิ์
๒. มหาตเล็กพิเศษ
๓. มหาตเล็กกองกรม
๔. มหาตเล็กยาม

มาตรา ๒ บรรดามหาตเล็กที่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร ต้องเข้าเฝ้ารับราชการก็ดี ไม่ได้เข้าเฝ้ารับราชการก็ดี อยู่ในจำพวกมหาตเล็กบรรดาศักดิ์

มาตรา ๓ บรรดาบุตรข้าราชการที่ถวายตัวเป็นมหาตเล็ก ให้รวมอยู่ในจำพวกมหาตเล็กพิเศษ

มาตรา ๔ บรรดามหาตเล็กจำพวกต่างๆ คือ หม่อมราชวงศ์ ๑ ยามค่ำ เตินหมาย ๑ *ห้องเครื่อง ๑ หอสาตราคม ๑ อินทร์พรหม ๑ เกณฑ์จ่าย ๑

ช่าง ๑ ต่างภาษา ๑ พิณพาทย์ ๑ และคนจำพวกที่จ้างวางหัวหมื่นและนายเวร
จัดขึ้นรับราชการ และบรรดาคคนที่ไม่ได้ถวายตัว ให้รวมอยู่ในจำพวกมหา-
เล็กกองกรม

มาตรา ๕ บรรดามหาดเล็กที่จ้างวางคัดเลือกแต่่มหาดเล็กพิเศษหรือ
มหาดเล็กกองกรมที่มีคุณวุฒิสมควรจะรับราชการได้ ยกขึ้นเป็นมหาดเล็กประจำ
การ เข้าเวรรับราชการที่ได้พระราชทานเงินเดือนนั้น ให้เรียกว่ามหาดเล็กยาม

หมวดที่ ๒

ว่าด้วยกำหนดมหาดเล็กเข้ารับราชการประจำเวรยาม

มาตรา ๖ มหาดเล็ก ๔ เวนั้น ให้มีตัวรับราชการเวรหนึ่ง หัวหมื่น ๒
นายเวร ๒ จำ ๒ หุ้มแพร ๑๐ นายรอง ๕ สารวัดใหญ่ ๑ สารวัดรอง ๑
สารวัดยาม ๖ มหาดเล็กยาม ๒๖ นาย รวม ๕๕ นาย ให้ผลัดเปลี่ยนกัน
ประจำราชการคราวละเวร

มาตรา ๗ มหาดเล็กประจำราชการที่เข้าเวรนั้น ให้หัวหมื่นและนาย
เวรแบ่งหน้าที่รับราชการ ขึ้นไปประจำบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นยาม
ยามหนึ่ง มีมหาดเล็กบรรดาศักดิ์ ๓ ตั้งแต่ นายเวรฝ่ายพระราชวังบวรลงไป กับ
สารวัดยาม ๑ มหาดเล็กยาม ๔ รวม ๘ นาย ให้ผลัดเปลี่ยนยามกันไป แต่ถ้า
เป็นเวลาเสด็จออก ให้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท รับราชการพร้อมกันเต็มเวร
ถ้านายยามใดขาด ให้สารวัดใหญ่ สารวัดรองรับราชการแทนหรือหัวหมื่นนาย
เวรจะเห็นผู้ใดสมควรแทนก็จัดให้รับราชการได้

มาตรา ๘ ตำแหน่งนายราชภัณฑ์ภักดีนาย ๑ กับให้มีมหาดเล็กพิเศษ เป็นเสมียน ๒ นาย ประจำห้องเครื่อง ไม่ต้องผลัดเปลี่ยนเวรทุกวันไป

มาตรา ๙ บรรดามหาดเล็กที่ประจำเวรยามนั้น ถ้าเป็นท้องเวร ๆ ใด หัวหมื่นและนายเวรนั้นต้องเป็นผู้รับผิดชอบ ตรวจทั่วมหาดเล็กในท้องเวร ให้รับราชการตามจำนวนอัตรา ถ้ามหาดเล็กขาดเวรโดยเหตุประการใด ๆ ให้นำ ความแจ้งต่อจางวางให้ทราบ เพื่อได้คัดเลือกมหาดเล็กจัดขึ้นรับราชการให้ครบ ตามกำหนด

หมวดที่ ๓

ว่าด้วยเวรที่ประจำราชการ

มาตรา ๑๐ กำหนดเวรมหาดเล็กผลัดเปลี่ยนกันประจำราชการนั้น ให้แบ่งตามกำหนดวันข้างขึ้นข้างแรมทุกเดือนไป ข้างขึ้นเวรศักดิ์เวรฤทธิ ๒ เวร ข้างแรมเวรสิทธิเวรเดช ๒ เวร วันหนึ่งกำหนดให้ประจำเวร ๆ ละ ๑๒ ชั่วโมง กำหนดผลัดเปลี่ยนเวรกัน เวลา ๔ โมงเช้าครั้งหนึ่ง เวลา ๔ โมง ครั้งหนึ่ง ถ้าเวรใดรับประจำเวรกลางวัน ในเดือนที่ล่วงมาแล้วเวรข้างหน้า เดือนใหม่ต่อไปให้เข้ารับเวรประจำกลางคืน ถ้าเวรใดรับประจำเวรกลางคืน ในเดือนที่ล่วงมาแล้ว เวรข้างหน้าเดือนใหม่ต่อไป ให้เข้ารับเวรประจำกลางวัน ผลัดเปลี่ยนกันไป ตามกำหนดนี้เวียนกันไป

มาตรา ๑๑ ยามประจำบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนั้น กำหนดให้ แบ่งเป็น ๖ ยาม ๆ ละ ๒ ชั่วโมง ผลัดเวียนกันไป

มาตรา ๑๒ เมื่อถึงเวลาจะผลัดเปลี่ยนเวรกัน ถ้าเวลานั้นยังเสด็จออกอยู่ ก็ให้เปลี่ยนเวรกันได้ตามเวลากำหนด แต่หัวหมื่นกับนายเวรต้องจัดให้คนหนึ่งผู้ใดอยู่คอยส่งเครื่องซึ่งตั้งอยู่ที่ประทับจะตรวจกันไม่ได้นั้น ให้แก่เวรซึ่งรับต่อกันนั้นก่อนแล้วจึงจะไปได้ ถ้ามีราชการสิ่งใดที่เป็นการเนื่องต่อเวรกัน ให้หัวหมื่นนายเวรแจ้งราชการให้ผู้รับเวรต่อทราบด้วย

มาตรา ๑๓ ให้มีสมุดเซ็นชื่อผู้เข้าเวรสำหรับห้องเครื่องมหาดเล็กเล่ม ๑ ให้มหาดเล็กที่มาเข้าเวร ตั้งแต่หัวหมื่นลงไปจนทุกนาย ลงชื่อลงเวลาที่มาตามเวรเสมอทุกวัน เมื่อสิ้นเดือน ให้นายราชภัณฑภักดีตรวจ ถ้าผู้ใดขาดไม่ได้รับราชการตามเวลาเวรโดยมิใช่ราชการหรือโดยไม่ได้รับอนุญาต ก็จะได้ลงโทษตามควร ถ้าผู้ใดหมั่นอุตสาหะก็จะได้ยกย่องความดี นำข้อความกราบบังคมทูลพระกรุณาในเวลาที่เหมาะสมต่อไป

มาตรา ๑๔ มหาดเล็กที่เข้ามาอยู่เวรแล้ว ห้ามมิให้ละทิ้งเวรไปก่อนโดยไม่ใช่ราชการ หรือไม่ได้อนุญาตจางวางและต้นเวรเป็นอันขาด และเมื่อจะรับจะส่งเวรกันนั้น ให้หัวหมื่นนายเวรตรวจตัวมหาดเล็กเวรรับเวรส่ง มีตัวครบขาดกับสมุดเซ็นชื่อไว้ประการใด ให้หัวหมื่นนายเวรทั้งรับทั้งส่งลงจดหมายเหตุแจ้งชื่อคนขาด ในเวลารับส่งเวรลงในสมุดเซ็นชื่อนั้น ให้ชัดด้วยทุกคราว

มาตรา ๑๕ ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งป่วยมาเข้าเวรไม่ได้ก็ดี หรือมีกิจปัจจุบันที่เป็นการจำเป็นแท้ จะเข้ามาเวรไม่ได้ก็ดี ให้มีหนังสือมาแจ้งเหตุต่อหัวหมื่นหรือนายเวรก่อนเวลาที่รับเวร เพื่อหัวหมื่นและนายเวรจะได้พิจารณาเหตุและให้อนุญาตตามควร ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งไม่ได้อนุญาต ไม่เข้ามารับราชการตามกำหนดเวร ต้องจัดเอาเป็นขาด

มาตรา ๑๖ ถ้าเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระบรมมหาราชวัง ไม่ต้องมีเวรสมทบเหมือนแต่ก่อน ให้หัวหมื่นนายเวรจัดหน้าที่มหาดเล็ก ในเวรรับเชิญเครื่องรับเสด็จเครื่องตามเสด็จ และเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ ให้พอแก่ราชการกับแบ่งมหาดเล็กให้อยู่ประจำเวร ในพระบรมมหาราชวังด้วยพอสมควร เว้นเสียแต่เสด็จพระราชดำเนินเป็นการพิเศษ เช่น พระราชทานกุญแจหรือประพาสหัวเมืองทั้งนี้เป็นต้น เวรเดียวจะรับราชการไม่ตลอด จางวางจะได้จัดมหาดเล็กเข้าสมทบรับราชการ ตามสมัยตามคราวต่อไป

มาตรา ๑๗ ถ้าเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระบรมมหาราชวังเป็นการแรมคืน มหาดเล็กเวรที่ไม่ได้ตามเสด็จพระราชดำเนิน ให้มาประจำเวรในพระบรมมหาราชวังตามกำหนดเวรเข้าและเวรออก

หมวดที่ ๔

ว่าด้วยราชการต่าง ๆ

มาตรา ๑๘ เครื่องราชูปโภคต่าง ๆ กับพระแสงสั้นยาวที่มีกำหนดเป็นหน้าที่เฉพาะตัวหุ้มแพร และนายยามเป็นพนักงานรักษาอยู่ตามเวรชั้นแรกมาแต่ก่อนนั้น ให้ยกเลิกไม่ต้องมีหน้าที่พนักงานรักษา แต่เฉพาะตัวต่อไปเช่นแต่ก่อน ถ้าเป็นเวรใดเข้ารับราชการก็ให้หัวหมื่นและนายเวรจัดหุ้มแพรและมหาดเล็กในเวรนั้น รับหน้าที่เชิญเครื่องกับพระแสงและรับราชการในหน้าที่ตามซึ่งมีอยู่ในเวลาเวรนั้นจนทุกประการ

มาตรา ๑๙ ราชการสิ่งใดที่เป็นการแปลกประหลาดเกิดขึ้นในเวร หรือการสิ่งใดที่ขัดขวาง หัวหมื่นและนายเวรจะบังคับไปไม่ตลอด ให้รับมา แจ้งความต่อจางวาง ๆ จะได้ดำริสั่งราชการให้ถูกต้องตามควร

มาตรา ๒๐ บรรดา महाเล็กบรรดาศักดิ์ และมหาเล็กยามจะไปจาก กรุงเทพฯ เป็นการค้างคืน แม้จะเป็นเวรก็ดี หรือเวรออกก็ดี ต้องมาขออนุญาตก่อน เมื่อได้อนุญาตต่อจางวางแล้วจึงจะไปได้

มาตรา ๒๑ ราชการสิ่งใดที่มีอยู่ในราชศัพท์ หรือประกาศสำหรับ กรมมหาเล็กมิได้แก้ไขและขัดขวางแก่พระราชบัญญัติฉบับนี้ ให้คงใช้อยู่ตาม เดิมทุกประการ

มาตรา ๒๒ บรรดา महाเล็กบรรดาศักดิ์ก็ดี มหาเล็กกองกรมก็ดี แม้ ถึงมิได้มีหน้าที่และได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเงินเดือน ก็ให้มาเฝ้าทูลละออง ธูลีพระบาทได้ตามตำแหน่งเดิม

มาตรา ๒๓ บรรดาหน้าที่ราชการในกรมมหาเล็กที่มีอยู่ในราชศัพท์ และพระราชบัญญัติ ให้จางวางทำกฎข้อบังคับให้มหาเล็กรับราชการในหน้าที่ ให้ถูกต้อง

พระราชบัญญัติทรงตั้งไว้ วันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๒
เป็นวันที่ ๙๐๐๔ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

แบบเรียนราชการกรมมหาดเล็ก^(๑)

ภาค ๑

ตำแหน่งและหน้าที่ราชการ

๑. กรมมหาดเล็ก เป็นตำแหน่งราชการในพระราชสำนัก รวมอยู่ใน
กระทรวงวัง

๒. ตำแหน่งต่างๆ ในกรมมหาดเล็ก ทุกวันนี้จัดเป็น ๗ ชั้น คือ

- (๑) ผู้บัญชาการกรมมหาดเล็ก
- (๒) จางวาง หัวหมื่น
- (๓) นายเวร
- (๔) จำ
- (๕) หุ้มแพร
- (๖) นายรอง
- (๗) มหาดเล็กพิเศษ

ต่อไปนี้ยังมี “สารวัตรมหาดเล็ก” และ “มหาดเล็กยาม” อีก ๒ พวก
แต่ไม่ได้นับเข้าในลำดับชั้นข้างบน

๓. ตำแหน่งราชการในกรมมหาดเล็ก ตามธรรมเนียมแต่ก่อนจัดเป็น
๔ เวน คือ เวนศักดิ์ เวนสิทธิ์ เวนฤทธิ์ เวนเดช หน้าที่ราชการที่มีทั้ง ๔ เวน
นั้นก็เหมือนกัน แต่ผลัดกันเป็นข้างขึ้นข้างแรม และมีเวลาผลัดเปลี่ยนกัน
ใน ๔ เวนนั้น จึงเรียกว่า “เวน” ข้าราชการในกรมมหาดเล็กชั้นตั้งแต่หัวหมื่นลง
มานั้น เป็นตำแหน่งประจำเวน คือ

(๑) สำหรับใช้สอนนักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็ก ครั้งรัชกาลที่ ๕ ฉบับพิมพ์เมื่อ
ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕)

เวรศักดิ์ เจ้าหมื่นสรรพเพชรภักดี
 หลวงศักดิ์นายเวร
 นายจำยอง
 นายฉันทุ้มแพรต้นเชือก
 นายสนิท หุ้มแพร
 นายชัยขรรค์ ,,
 นายสนองราชบรรหาร ,,
 นายพินัยราชกิจ ,,
 นายรอง ๕ คน ตรงกับหุ้มแพร

เวรสิทธิ์ เจ้าหมื่นเสมอใจราช
 หลวงสิทธิ์นายเวร
 นายจำยวด
 นายชิตหุ้มแพรต้นเชือก
 นายสุจินดา หุ้มแพร
 นายพลพ่าย ,,
 นายเสนองานประภาส ,,
 นายพินิจราชการ ,,
 นายรอง ๕ คน ตรงกับหุ้มแพร

เวรฤทธิ์ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ
 หลวงฤทธิ์นายเวร
 นายจำเรศ

นายกวตหุ้มแพรต้นเชือก
 นายเล่ห์อาวุธ หุ้มแพร
 นายพลพั่น ,,
 นายบำเรอบรมบาท ,,
 นายพิจิตรสรพการ ,,
 นายรอง ๕ คน ตรงกับหุ้มแพร
 เวรเทศ เจ้าหมื่นศรีสรักษ์
 หลวงเทศนายเวร
 นายจ่ารง
 นายขันหุ้มแพรต้นเชือก
 นายเสน่ห์ หุ้มแพร
 นายสรรพวิชัย ,,
 นายบำรุงราชบพาลย์ ,,
 นายพิจารณ์สรพกิจ ,,
 นายรอง ๕ คน ตรงกับหุ้มแพร

แต่หน้าที่ราชการในทุกวันนี้ หาได้คงอยู่ตามเดิมไม่ คือเมื่อ ร.ศ. ๑๑๖
 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงหน้าที่ราชการ คือเวรหนึ่ง
 ก็ให้มีหน้าที่ราชการประจำโดยเฉพาะเวรนั้น ไม่ให้เป็นเวรผลัดเปลี่ยนกัน
 ทั้งจะมีแจ้งอยู่ในข้างหน้าต่อไป

๔. ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมมหาดเล็กนั้นเป็นตำแหน่งสูงสุดในกรม
 นั้น ยังมีได้เคยโปรดเกล้าฯ ตั้งผู้ใด นอกจากพระราชโอรสซึ่งเป็นที่ไว้วาง
 พระราชหฤทัย ให้เป็นผู้บัญชาการ ตำแหน่งนี้มีหน้าที่สำหรับบังคับบัญชาการ

ในกรรมมหาดเล็กทั่วไป ได้มีมาเป็นครั้งที่สุกนั้น คือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์สิ้นพระชนม์เสียแล้วนั้น ยังหาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระองค์ใดพระองค์หนึ่งอีกไม่ จึงเป็นตำแหน่งว่างอยู่

๕. ตำแหน่งางวางนั้น แต่เดิมมาเป็นตำแหน่งเหนือหัวหมื่นขึ้นไป มีหน้าที่ที่จะดูแลผิดชอบในราชการกรมมหาดเล็กทั่วไป ไม่ประจำเวร เคยมีตำแหน่งยศเป็นพระยาและเจ้าพระยา และเมื่อจัดหน้าที่ราชการกรมมหาดเล็กใหม่ใน “พระบรมราชโองการเปลี่ยนแปลงกรมมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก ๑๑๖” มีว่าดังนี้

“(๑) างวางมีหน้าที่อันจะเป็นผู้ชี้ขาดผิดและชอบในกรมมหาดเล็ก และเป็นผู้แนะนำชนบธรรมเนียมและตรวจตราจริตกิจริยามมหาดเล็ก อันจะเข้าสู่หน้าพระที่นั่ง ณ ท้องพระโรงที่เสด็จออกก็ดี ที่ประพาสก็ดี และเป็นผู้รวบรวมบัญชีระเบียบยศ ระเบียบตำแหน่งจำนวนคน และอายุพรรษกาลแห่งข้าราชการในกรมมหาดเล็ก ดังนี้ คือ

“(ก) อรรถคดีอันใดอันเกิดแต่หม่อมมหาดเล็ก จะเป็นวิวาทโต้เถียงกัน ส่วนตนก็ดี เกียงแย้งกันในหน้าที่ราชการก็ดี างวางเป็นหน้าที่จะชี้แจงผิดและชอบโดยชนบธรรมเนียมแห่งราชการนั้น

“(ข) เป็นผู้ตรวจตราจริตกิจริยามมหาดเล็ก อันจะเข้าเฝ้าทูลละอองให้ประพุดติอาการคล่องแคล่ว มิให้ทำอาการเกะกะอันเป็นที่รำคาญพระเนตร ด้วยความฟุ้งซ่านก็ดี ด้วยโศกเขลาภิบัติ หรือเซอะก็ดี เป็นหน้าที่างวางจะแนะนำและสั่งสอนเฉพาะผู้นั้นอย่าให้กระทำการเช่นนั้นได้

“(ค) เป็นผู้รวบรวมบัญชีสำมะโนครัวคนที่มีสังกัดในกรมมหาดเล็ก ทั้งปวงทั้ง ๔ เวน ให้รู้ระเบียบผู้ที่เข้าออกไปมา ดังนี้ ๑. เวนนั้น ๒. ชื่อผู้นั้น ๓. บุตรผู้นั้น ๔. อายุเท่านี้ ๕. ถวายตัวหรือเข้ารับราชการในกรมมหาดเล็ก ตั้งแต่วันเดือนปีนั้น ๖. บ้านอยู่ตำบลนั้น ๗. ประกอบการเลี้ยงชีพอย่างนั้น ๘. ได้รับราชการสิ่งนั้นเมื่อนั้น ๙. ผลของราชการเป็นดังนี้ ๑๐. ออกไปเป็นตำแหน่งในกระทรวง หรือถึงแก่กรรม หรือทุพพลภาพที่จะลาออกจากตำแหน่งเป็นอันควรยกจากบัญชีตั้งแต่วันเดือนปีนั้น

“(ข) เป็นหน้าที่เอาใจใส่สืบสวนความประพฤติของมหาดเล็ก อันรับราชการในชั้นสูง ที่ประพฤติชั่วไม่สมควรแก่การที่จะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง ให้มีตำแหน่งสูง คือ ๑. เป็นนักเลงสุราอันเสพเมามาเนื่องนิยต์มีอาจจะละเว้นได้ ๒. เป็นนักเลงเล่นบ่อนเบี้ยที่ปรากฏว่าไปเล่นเนื่องนิยต์ ๓. เป็นนักเลงติดยาฝิ่น ๔. เป็นโจรมือไว ๕. ทำชู้ด้วยภรรยาท่านที่ศาลพิพากษาให้แพ้คดี ๖. ต้องคดีถึงล้มละลายให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาตามเหตุผลบรรดาที่ปรากฏจนทุกเรื่องทุกราย สิ้นแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

“(ง) เป็นหน้าที่จะตักเตือนและรับรายงานของมหาดเล็กที่ไปทำการต่างๆ นำกราบบังคมทูลพระกรุณาในโอกาสอันสมควร มีหุ้มแพรพิเศษช่วยการในหน้าที่นั้นพอสมควร”

จางวางที่มีตัวอยู่เดี๋ยวนี้ คือ เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ๑ พระยานรฤทธิ์ราชหัช ๑ พระยาสิทธิสถิต ๑ ตำแหน่งพระยามนตรีสุริยวงศ์ พระยาร่วงศ์พิพัฒน์ เป็นตำแหน่งจางวางมหาดเล็กแต่ก่อน และเจ้าพระยาภาณุวงศ์ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ เดิมก็เป็นจางวางมหาดเล็กมา แล้วภายหลังจึงเลื่อนไปรับราชการอยู่ในตำแหน่งสูงต่อไป

๖. ตำแหน่งหัวหมื่น คือ เจ้าหมื่น ๔ (คำสามัญเรียกว่าพระนาย) ได้แก่ เจ้าหมื่นสรรพเพชรภักดี เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ เจ้าหมื่นเสมอใจราช เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เจ้าหมื่นทั้ง ๔ นั้น อย่างเก่ามีหน้าที่เป็นหัวหน้าในเวรมหาดเล็กคนละเวร ผลัดเปลี่ยนกันมารับราชการเป็นเวร ๆ แต่ทุกวันนี้เมื่อได้แยกหน้าที่ราชการกันตามพระบรมราชโองการเปลี่ยนแปลงแล้ว หัวหมื่นทั้ง ๔ ก็เป็นตำแหน่งบังคับการประจำเวรตามหน้าที่ที่จัดใหม่นั้น ๆ โดยเฉพาะมิได้ผลัดเปลี่ยนกันดังแต่ก่อน

๗. หน้าที่ราชการในกรมมหาดเล็กทั้ง ๔ เวร ตามที่จัดใหม่นั้น มีดังนี้ คือ

ก. เวรศักดิ์เป็นเวรที่รับราชการประจำใกล้ชิดพระองค์ และโดยเสด็จพระราชดำเนินเป็นต้น รวมเรียกว่า “มหาดเล็กประจำการ” มีหัวหมื่น คือ เจ้าหมื่นสรรพเพชรภักดี เป็นผู้บังคับการ ใน “พระบรมราชโองการเปลี่ยนแปลงกรมมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก ๑๑๖” มีว่าดังนี้

“(๒) ตำแหน่งเวรศักดิ์มีหัวหมื่น ๑ นายเวร ๑ จำ ๑ ได้บังคับบัญชามหาดเล็กมีจำนวนคน ๕๐ คน มีหน้าที่ราชการดังนี้

- (ก) เป็นพนักงานประจำพระองค์สำหรับรับใช้ทุกเวลา
- (ข) เป็นพนักงานจัดการเลี้ยงโต๊ะและตั้งเครื่อง และรับเจ้าต่างประเทศ
- (ค) เป็นผู้จัดเครื่องบรรดาราชูปโภคสำหรับพระองค์ และเป็นหน้าที่ติดตามเสด็จพระราชดำเนิน และดูแลพระเจ้าลูกเธอทั้งปวง
- (ฅ) เป็นหน้าที่เชิญพระราชหัตถเลขาต่าง ๆ ด้วย

พวกนี้มีเงินเดือนสูง และต้องเป็นเวรยามประจำราชการทั้งกลางวัน กลางคืน มีตำแหน่งหัวหมื่น ๑ นายเวร ๑ จำ ๑ หุ้มแพร ๒๐ นายรอง ๒๐ และมหาดเล็กพิเศษ ๑๐ บรรดาตำแหน่งในพระบรมมหาราชวัง และเมื่อรับ ราชการช้านานแก่ชราทูลพลภาพ คงได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดในตำแหน่ง คงกรมด้วย”

ข. ส่วนเวรสิทธิ์มีหน้าที่ในการโยธาต่างๆ เจ้าหมื่นเสมอใจราช เป็นผู้บังคับการอยู่ในทุกวันนี้ ใน “พระบรมราชโองการเปลี่ยนแปลงกรมมหาด เล็ก รัตนโกสินทรศก ๑๑๖” มีว่าดังนี้

“(๓) ตำแหน่งเวรสิทธิ์มีหัวหมื่น ๑ นายเวร ๑ จำ ๑ ได้บังคับ บัญชามหาดเล็กเวรสิทธิ์ มีจำนวนคนตามสำมะโนครัวและบัญชีเบี้ยหวัดมหาด เล็กเวรเดิมทั้ง ๔ ยกเลิกเลิกเข้าสมทบ มีหน้าที่ราชการดังนี้

(ก) เป็นพนักงานตักแต่งพระที่นั่งที่ประทับ ยกห้ามการหนักใน จัหวัดพระที่นั่งหรือที่ประพาสอันเป็นหน้าที่ของตน

(ข) เป็นผู้ช่วยการเลี้ยง คือ ยกของส่ง เชื้อตักภาชนะ รักษาความ สะอาดทั้งปวง” (แต่การนี้เดี๋ยวนี้ตกไปอยู่เวรศักดิ์)

“(ค) เป็นหน้าที่ประทีปโคมไฟในพระราชฐานและที่เสด็จพระราช ดำเนิน และการพระราชพิธีทั้งปวง

(ง) เป็นหน้าที่จัดการคู่แห่อินทร์พรหม พระแสงทวนและบรรดา การแห่ที่มี

(จ) เป็นหน้าที่จัดการพระราชพิธี มีทอดพระแสง ตั้งเครื่องพระชัน หมาก เครื่องมณัสการ ผ้าห่อศาสตราคม บัตรหมายที่เกี่ยวกับหน้าที่ราชการ

อย่างเก่า บรรดาการวิ่งเต้นตามเคยตลอด” (แต่การนี้เดี๋ยวนี้ตกไปอยู่เวรศักดิ์)
 “พวกนี้คงได้รับเงินเดือนในกรมศึกษาเดิม มีแต่เวรไม่ต้องมียามประจำ”

ค. ส่วนเวรฤทธิ์ มีหน้าที่ในราชการรถม้าทั้งปวงในกรมรถ ในเวลานี้หัวหมื่นไม่มีตัว นายเวรบังคับการแทน คือ หลวงฤทธิ์นายเวร ใน “พระบรมราชโองการเปลี่ยนแปลงกรมมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก ๑๑๖” มีว่าดังนี้

“(๔) ตำแหน่งเวรฤทธิ์ มีหัวหมื่น ๑ นายเวร ๑ จำ ๑ สำหรับราชการกรมม้า ๑ กรมโขน ๑ กรมพิณพาทย์ ๑ กรมรำโคม ๑ และมหาดเล็กข้าง ๑ มีหน้าที่ตามที่กรมเหล่านั้นมีอยู่เดิม เงินเดือน หัวหมื่น นายเวร จำกัรับอยู่ในตำแหน่งมหาดเล็ก แต่นอกนั้นคงไว้ตามเดิม”

ฆ. ส่วนเวรเดชให้เป็นเวรที่รวบรวมทะเบียนมหาดเล็กบรรดาศักดิ์และมหาดเล็กพิเศษทั้งหลาย อันไม่มีหน้าที่ราชการประจำในกรมมหาดเล็กทั้ง ๓ เวรที่กล่าวมาแล้วนั้นในบัดนี้หัวหมื่นเวรเดชไม่มีตัว นายเวรบังคับการแทนคือหลวงเดชนายเวร ใน “พระบรมราชโองการเปลี่ยนแปลงกรมมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก ๑๑๖” มีว่าดังนี้

“(๕) ตำแหน่งเวรเดชมีหัวหมื่น ๑ นายเวร ๑ จำ ๑ สารวัตร ๒ เป็นหัวหน้ามหาดเล็กที่รับราชการในกระทรวงต่าง ๆ มหาดเล็กหัวเมืองบรรดาเป็นฝ่ายพลเรือน มีหน้าที่ดังนี้

(ก) ตรวจรายงานอันโปรดเกล้าฯ ให้ตรวจในหัวเมือง และในกรุง ตรวจพระอาการและอาการ” (แต่บัดนี้ทำอยู่ในเวรศักดิ์)

“(ข) ตรวจสอบความรู้ของมหาดเล็กที่จะรับราชการในกระทรวงต่าง ๆ ในความรู้อันสมควรแก่หน้าที่และประโยชน์ที่ได้รับ

(ก) เป็นหน้าที่ที่จะจัดให้มหาดเล็กในเวรของตนรู้ระเบียบตำแหน่ง และมีกิจวัตรเรียบร้อยในที่จะเข้าสู่ธรรมาสน์

(ข) เป็นหน้าที่ทำรายงานกราบบังคมทูลพระกรุณาในความดำเนินไปแห่งมหาดเล็ก ซึ่งรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ ว่าผู้ใดมีความเจริญในความรอบรู้ราชการ หรือได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ประการใด ๆ นั้นทุกประการ”

แต่ส่วนจำนวนคนนั้น ย่อมโยกย้ายคลาดเคลื่อนไปตามกาล หากที่ไม่

๘. ตำแหน่งนายเวร คือ นายเวร ๔ (คำสามัญเรียกว่าหลวงนาย) ได้แก่ หลวงศักดิ์นายเวร หลวงสิทธิ์นายเวร หลวงฤทธิ์นายเวร หลวงเดช นายเวร หน้าที่ข้าราชการของนายเวรทั้ง ๔ ก็เป็นที่สองรองแต่หัวหมื่นลงมาในเวรนั้นๆ และเมื่อเวรใดตำแหน่งหัวหมื่นว่างอยู่ นายเวรก็บังคับการแทนดังปรากฏมาแล้วข้างบนนั้น

๙. ตำแหน่งนายจ่า คือ นายจ่า ๔ ได้แก่ นายจ่าียง นายจ่าวด นายจ่าเรศ นายจ่ารง เป็นตำแหน่งรองแต่นายเวรลงมา ตำแหน่งตั้งแต่นายจ่าและต่อลงไปนี้ ซึ่งแต่ก่อนรับราชการประจำ ๔ เวรทั้งที่มีในแบบเดิมนั้น ในบัดนี้ต่อผู้ใดได้รับราชการประจำจึงมารวมอยู่ในเวรศักดิ์ ถ้าไม่มีหน้าที่ราชการประจำ ก็ไปรวมอยู่ในเวรเดช เว้นแต่เวรอื่นจะขอไปรับราชการในเวรนั้นๆ

๑๐. ตำแหน่งหุ้มแพรได้เคยมีมาแล้ว ๒๐ คือ นายกวต นายขัน นายฉั่น (ชื่อเดิมเป็นนายจันทร์มีชื่อ) นายชิต (ชื่อเดิมเป็นนายจิตรเสนห์) ๔ นายนี้เรียกว่าหุ้มแพรต้นเชื้อก คือเป็นหัวหน้าในหมู่หุ้มแพร มีศักดิ์นามมากกว่าหุ้มแพรสามัญ นอกจากนั้นก็ คือ นายสนิท นายเสนห์ นายเล่ห์อาวู นายสุจินดา นายพลพ่าย นายพลพั่น นายชัยขรรค์ นายสรพวิชัย ๑๒ นายนี้เป็นตำแหน่งเดิม นายเสนองานประพาส นายสนองราชบรรหาร นายบำเรอ

บรมบาท นายบำรุงราชบทมัลย์ นายพินัยราชกิจ นายพินิจราชการ นายพิจารณา
สรรพกิจ นายพิจิตรสรรพการ ๘ นายนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงตั้งเติมขึ้น จึงรวมเป็น ๒๐ ตำแหน่งเหล่านี้ในทุกวันนี้ก็เป็นอยู่อย่าง
เช่นว่า คือผู้ใดที่มีหน้าที่รับราชการประจำ ก็รวมอยู่ในเวรศักดิ์ ที่ไม่มีไป
รวมอยู่ในเวรเดช เว้นแต่เวรสิทธิ์หรือเวรฤทธิจะขอแยกไปรับราชการในเวร
นั้นๆ ก็ไปขึ้นอยู่ในเวรนั้น แต่ถ้ากรมอื่นขอไปรับราชการที่ไม่ใช่กรมมหาดเล็ก
ต้องมีบัญชาขึ้นอยู่ในเวรเดช

๑๑. ตำแหน่งรองหุ้มแพร (คำสามัญเรียกว่านายรอง) เคยมี ๒๐
ตรงกับชื่อหุ้มแพรนั้นๆ มีชื่อว่า นายรองกวต นายรองขัน ฯลฯ เป็นตำแหน่ง
ซึ่งเพิ่งมีขึ้นแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหมือนกัน
ในทุกวันนี้ส่วนหน้าที่ราชการก็เป็นเช่นเดียวกันกับที่เข้ามาในชั้นหุ้มแพร

๑๒. ตำแหน่งมหาดเล็กพิเศษ ไม่เป็นตำแหน่งสัญญาบัตร (ส่วน
ตำแหน่งที่ว่างบนแล้วนั้น เป็นตำแหน่งมีสัญญาบัตร) มหาดเล็กพิเศษ คือ
เป็นพวกที่ผู้ใดจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กก็ต้องเป็นมหาดเล็กพิเศษก่อน ไม่มี
จำนวนจำกัดว่าเท่าใด และตำแหน่งมหาดเล็กพิเศษไม่มีธรรมเนียมกราบถวาย
บังคมลาออกได้ นอกจากที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
สัญญาบัตรไปมีตำแหน่งราชการในกรมอื่น ๆ กับถ้าผู้ใดกระทำผิดเจ้าพนักงาน
จึงจะนำความขึ้นกราบถวายบังคมทูลพระกรุณา และโปรดเกล้าฯ ให้คัดออก
จากบัญชีมหาดเล็ก จึงจะเป็นอันขาดตำแหน่ง ส่วนตำแหน่งราชการของ
มหาดเล็กพิเศษนั้น ก็เป็นอย่างเดียวกันกับชั้นหุ้มแพรและนายรอง ต่างแต่
ถ้ามีหน้าที่รับราชการ จึงได้รับพระราชทานเงินเดือน ถ้าไม่มีหน้าที่รับ
ราชการ ก็ไม่ได้รับพระราชทานเงินเดือน

๑๓. ตำแหน่งสารวัตรมหาดเล็ก เป็นตำแหน่งผู้ตรวจหรือผู้ควบคุม มหาดเล็กที่อยู่ในเวรนั้น ๆ ถ้ามีราชการเป็นผู้ติดตามตัวมหาดเล็ก รับคำสั่งจาก นายเวร สารวัตรมี ๒ พวก คือสารวัตรใหญ่ สารวัตรรอง พวก ๑ มีประจำเวร อย่างเก่านั้น ๔ เวร สารวัตรใหญ่มีตำแหน่ง ชื่อว่า ขุนศักดิ์ ขุนสิทธิ์ ขุนฤทธิ์ ขุนเดช อีกพวก ๑ เรียกว่า สารวัตรยาม สารวัตรรอง เป็นผู้ควบคุมเฉพาะคนที่ อยู่ในยามตน ตำแหน่งสารวัตรเหล่านี้เลือกมาจากมหาดเล็กยาม คือ นายเห็น ใครได้ราชการก็ตั้งขึ้น แต่สารวัตรใหญ่ในครั้งหลังนี้เพิ่งได้รับพระราชทาน สัญญาบัตรมาเป็นครั้งแรก ทุกวันนี้สารวัตรใหญ่ที่ไม่มีหน้าที่ราชการในเวรตนก็ ไปรวมอยู่ในเวรเศษ ส่วนสารวัตรยามนั้นสุดแล้วแต่นายจะสมมุติขึ้น ไม่มีพิกัธ อัตราสัญญ์อันใด

๑๔. ตำแหน่งมหาดเล็กยาม มักจะเป็นบุตรหม่อมมหาดเล็กมาตั้งแต่เดิม จำพวก ๑ เป็นพวกรักษาศรีที่หนึ่งที่เรียกว่าเต็กชาแล้วเลิกเสียรวมมาเป็น มหาดเล็กยามจำพวก ๑ กับคนที่ไม่มีมูลนายสมัครเข้ามาขอเข้าบัญชีอยู่ในสังกัด มหาดเล็ก ซึ่งจางวางจะอนุญาตให้รับจำพวก ๑ รวมเรียกว่ามหาดเล็กยาม มี ทะเบียนอยู่ในเวรสิทธิ์ซึ่งจะเป็นเวรสำหรับการโยธาหรือแห่แห่นเป็นต้น คน พวกนี้ไม่มีตำแหน่งเผ่า แต่ต้องรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ถ้าทำการดี ก็เลื่อนขึ้นเป็นสารวัตรแทนนั้น ถ้าเวรอื่นมีการจะขอคนพวกนี้ไปใช้ก็โอนไปได้ เป็นครั้งคราว แต่เมื่อสิ้นราชการแล้วต้องกลับส่งมาเข้าบัญชีอยู่ในเวรสิทธิ์ตาม เดิม

๑๕. กรมมหาดเล็ก มีมหาดเล็กฝ่ายพระราชวังบวรยกมาสมทบขึ้น อยู่ด้วยอีกพวกหนึ่ง ตำแหน่งมหาดเล็กฝ่ายพระราชวังบวร แต่ก่อนมี

จางวาง ๒ คือ พระยาบำเรอบริรักษ์ ๑ พระยาภักดีภูบาล ๑ มีเวร ๔
 เวน คือ

เวรชิตภูบาล มี หัวหมื่น จมื่นมหาดเล็ก

นายเวร หลวงชิตภูบาล

จำ นายจ่านิต

หุ้มแพรต้นเชือก นายพิทักษ์ราชา

เวรชาญญุเบศร์ มี หัวหมื่น จมื่นเต็กซา

นายเวร หลวงชาญญุเบศร์

จำ นายจ่าจิตรนุกูล

หุ้มแพรต้นเชือก นายปริตาราช

เวรเสน่หรัรักษา มี หัวหมื่น จมื่นมหาสนิท

นายเวร หลวงเสน่หรัรักษา

จำ นายจ่าสรวิชัย

หุ้มแพรต้นเชือก นายสุริยาวัธ

เวรมหาใจกัณฑ์ มี หัวหมื่น จมื่นจิตรเสน่ห

นายเวร หลวงมหาใจกัณฑ์

จำ นายจ่าเนตร

หุ้มแพรต้นเชือก นายราชจำนง

มีหุ้มแพรอีกเวรละ ๔ นาย เป็น ๑๖ นาย คือ

นายจงใจกัณฑ์ ๑ นายรักษภูวนารถ ๑ นายภักดีนารถ ๑ นายราช
 บริรักษ์ ๑ นายพิศาลสรรพกิจ ๑ นายพิจิตรปรีชา ๑ นายนรินทร์ธิเบศร์ ๑
 นายนเรศวรวิรักษ์ ๑ นายราชาภักดี ๑ นายรักษภูมินทร์ ๑ นายบำเรอราชา ๑

นายนาธิบดี ๑ นายสุตจำลอง ๑ นายฉลองนัยนารถ ๑ นายราชจินดา ๑
นายทรงใจรักษ์ ๑ รวมเป็น ๒๐ ทั้งต้นเชือก

๑๖. มหาตเล็กฝ่ายพระราชวังบวร ฯ เดิมเมื่อแรกยกมา เวรชิตฎบาล
สมทบในเวรศักดิ์ เวรชาญญเบศร์ สมทบในเวรสิทธิ์ เวรเสน่ห์รักษาสมทบใน
เวรฤทธิ์ เวรมหาใจภักดี สมทบในเวรเดช ครั้นเมื่อโปรดเกล้า ฯ เปลี่ยนแปลง
หน้าที่ราชการปี ๑๑๖ มหาตเล็กเหล่านี้ก็ตกไปตามรูปใหม่ เหมือนกับมหา
ตเล็กในพระบรมมหาราชวังทั้งสิ้น คือ ผู้ที่มีหน้าที่ได้รับราชการในที่ใด ก็ไป
รับราชการ ผู้ที่ไม่มีหน้าที่ราชการ ก็ตกไปคงบัญชีอยู่ในเวรเดช

ภาค ๒

กิริยา

๑. กิริยาซึ่งจะปฏิบัติในพระราชสำนักในทุกวันนี้มีอยู่ ๒ ทาง คือ
ยืน เดิน และถวายคำนับทาง ๑ หมอบ คลาน และถวายบังคมทาง ๑ วิธีที่จะ
สังเกตว่าเวลาใดใช้อย่างไรนั้น พอจะสังเกตได้บ้างดังนี้

(ก) ยืน เดิน และถวายคำนับ ย่อมใช้อยู่เสมอเป็นธรรมดา คือใน
เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน ประทับยืน ประทับ
พระโอรส หรือประทับพระแทน (เช่นในเวลาเสด็จออกขุนนาง) ข้าราชการ
มหาตเล็กย่อมใช้ยืน เดิน และถวายคำนับ

(ข) หมอบ คลาน และถวายบังคม ย่อมใช้แต่ในเวลาซึ่งพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับกับพื้นในที่ใดที่หนึ่ง ข้าราชการมหาตเล็ก
ย่อมใช้หมอบ คลาน และถวายบังคม

๒. วิธีใช้กิริยา ยืน เดิน และถวายนำนับนั้น ให้สังเกตลักษณะดังนี้

(ก) ยืน ต้องยืนโดยปรกติ คือไม่กางแขน กางขา และก้มหน้า จุ่มหลัง ทอดขา โย้ตัว เกาเกาะหน้าตา มือไหล่หลัง และท้าวสะเอว เป็นต้น มือซ้ายจะคอยระวังกระบี่ก็ได้ หมวกถ้าจะมีอยู่ในมือถือไว้ก็ได้ มิฉะนั้นต้องทอดมือเปล่าอยู่เฉยๆ

(ข) เดิน เวลาเดินเข้าเฝ้าให้เดินโดยปรกติ คือมือซ้ายคอยระวังกันกระบี่มิให้หลุด ถ้ามีหมวกก็ถือหมวกด้วย มือขวาให้ทอดเปล่า และห้ามมิให้ไกวแขนยาว โยกย้ายกาย

(ค) วันทยหัตถ์ หมวกเป็นของสำหรับตัวเสมอ เมื่อเวลาอยู่ในที่แจ้งต้องสวมหมวก และเมื่อเวลาจะถวายนวันทยหัตถ์ต้องระวังตรง คือ ขาชิดกัน ตรงตัว และให้กายเรียบร้อยเป็นปรกติ มือซ้ายระวังกระบี่ มือขวายกขึ้นให้ปลายนิ้วเสมอน้ำกระบังหมวก อย่างเดียวกับทหารกระทำการถวายนวันทยหัตถ์ ฉะนั้น ย่อมทำเมื่อเวลาแรกเฝ้าสมัย ๑ เวลาเสด็จผ่านสมัย ๑ เวลาผู้อื่นกราบบังคมทูลนำชื่อตนสมัย ๑ เวลาเมื่อพระบรมราชโองการตำรัสอยู่ท้ายสมัย ๑ เวลากราบบังคมทูลพระกรุณาสมัย ๑ เวลาเสด็จขึ้นสมัย ๑

(ง) ถวายนำนับ ใช้เมื่ออยู่ในที่ร่มภายใต้หลังคาในที่ใด ๆ เช่น ท้องพระโรง เป็นต้น คือในเวลาที่ต้องเปิดหมวกเมื่อจะถวายนำนับต้องให้ทรงตัวตรง มือซ้ายถือหมวกและระวังกระบี่ มือขวาทอดปรกติ โนมหลังก้มศีรษะลงช้าๆ พองาม แล้วเงยขึ้นยืนตรง ห้ามมิให้ก้มแต่ศีรษะหรือก้มเพียงบ่า และทอดขาคู่เข้า ทำหลังโก่ง และมิให้ก้มลงและเงยขึ้นโดยหลุกหลิกเร็วพลัน

๓. หมอบ คลาน และถวายบังคม วิธีใช้กิริยาหมอบ คลานและถวายบังคมนั้น ให้สังเกตลักษณะดังนี้

(ก) หมอบเฝ้า ให้หมอบตรง คือ คู่เข้าทั้งสองข้างตรงเสมอกัน
เท้าทั้งสองไขว้อยู่ไต่กัน สอกทั้งสองคู่จกดเข้า ต้นเขนยันตรง มือประนม

(ข) คลานเข้าเฝ้า ให้คลานสอก คือ คู่เข้าทั้งสองข้าง และให้เท้าชิด
กัน สอกจกดพื้นกางพอสสมควร มือกำพอสสมควร ห้ามมิให้ยกกันให้สูง มิให้
ส่ายตัวเกิน มิให้เท้ากระทบกับพื้นดังกุกกัก

(ค) ถวายบังคม ให้นั่งเทพนม คือ คู่เข้าจกดกันปลายเท้าทั้งสองกาง
จกดพื้น ชื่นเท้าเอนมาจกดกันให้รับกัน เข้าแยกตึง และตั้งต้นขึ้นจากหมอบ เมื่อ
เวลาจะถวายบังคมนั้น ให้เตรียมตัวตั้งว่าแล้วเสียแต่เมื่อหมอบ และพอสอ
กายขึ้นก็ให้มือทั้งสองสอเข้าประนมจกดเสมอใต้คอกเสื้อที่สี่และค่อยยกตัวขึ้นให้
ตรง และยกมือขึ้นตามในทันที จนพอตัวตรงปลายมือก็จกดแนวผมตรงหน้าผาก
แล้วโอนตัวกลับลงมาและถอนมือลงมาด้วยจนจกดใต้คอกเสื้อที่สี่ตามเดิมห้ามมิให้
ยกกันขึ้นห่างจากเท้า มิให้ปล่อยให้หลังโก่ง มิให้กางนิ้วมือ ถวายบังคมตาม
ปรกติครั้งเดียว เพราะในเวลาที่จะมีพระราชดำรัสใช้การงาน ถ้าไปถวาย
บังคม ๓ ครั้งเสมอก็ทำให้ช้าแก่พระราชประสงค์ไป แต่ถ้าในการพระราชพิธี
หรือจะพระราชทานสิ่งหนึ่งสิ่งใดแก่ตนต้องถวายบังคม ๓ ครั้ง

(ง) กราบ คือเป็นท่าเดียวกับท่าหมอบนั่นเอง แต่เมื่อจะกราบให้
ยกปลายมือที่ประนมนั้นขึ้นแต่นิดเดียว ต้นมือคงจกดพื้นอยู่และก้มศีรษะลงไป
ให้หน้าผากจกดปลายมือเมื่อยกขึ้น

๔. ถ้าจะมีราชการสิ่งใด หรือมีพระบรมราชโองการ ให้หาเข้าไปเฝ้า
หน้าพระที่นั่ง ให้เข้าไปโดยระเบียบดังนี้

(ก) ในที่ที่ใช้กิริยาขึ้น เดิน และถวายคำนับ
เมื่อจะเข้าไป (๑) ถวายคำนับก่อนเดิน

(๒) เดินเข้าไปโดยปรกติ

(๓) ถ้ามีที่เลี้ยว หรือเข้าไปตรงหน้าพระที่นั่ง ต้องหยุดถวาย
คำนับในที่นั้นตามสมควร

(๔) เดินเข้าไปให้ใกล้พอสมควร ประมาณไม่ใกล้เกิน ๕ ศอก
จากที่ประทับ

(๕) ถวายคำนับ แล้วหยุดยืนอยู่โดยปรกติ

เมื่อจะกลับ

(๑) ถวายคำนับก่อนเดิน

(๒) เดินถอยหลัง ถ้าเป็นที่ตรงหน้าพระที่นั่ง เดินถอยหลังไป
ประมาณ ๘ ศอกจากที่ยืน ถ้าเป็นที่เลี้ยวในระยะสั้นกว่า
นั้น เดินถอยหลังไปจนถึงที่เลี้ยว

(๓) ถวายคำนับ

(๔) กลับหลังเดินไปตามธรรมดาจนถึงที่ตน

(๕) ถวายคำนับ แล้วยืนอยู่โดยปรกติ

(ข) ในที่ที่ใช้กิริยาหมอบ คลาน และถวายบังคม

เมื่อจะเข้าไป

(๑) ถวายบังคม

(๒) คลานเข้าไปจนใกล้ที่ประทับพอสมควร ประมาณไม่ใกล้
เกิน ๖ ศอก

(๓) หยุดถวายบังคม

(๔) หมอบลง

(๕) กราบ

เมื่อจะกลับ

(๑) กราบ

(๒) นั่งขึ้นถวายบังคม

- (๓) คลานถอยหลังออกมาจนถึงที่ตน
- (๔) ถวายบังคม
- (๕) เข้าหมอบในที่ตน

(ก) ใช้ปนกัน มีบางสมัย คือ อยู่ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่กับพินในที่ใด เป็นต้นว่าตั้งเสด็จประทับอยู่บนพินพลับพลา แต่เราอยู่กับพินดินจึงควรใช้กิริยาปนกัน คือ ยืน เดิน และถวายคำนับในเวลาที่เรายืนบนพินดิน ต่อเมื่อจะขึ้นไปบนพลับพลาจึงนั่งถวายบังคม ตั้งแต่ขึ้นบันได และเมื่อขึ้นไปบนพินพลับพลาก็ต้อง คลาน หมอบ ให้ถูกต้องนอกจากระเบียบทั้ง ๒ วิธี ที่กล่าวแล้วนั้นโดยสมควร

๕. ในการจะหมอบ จะยืน ในที่ใด ๆ ก็ดี ต้องบ่ายหน้าเฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกเมื่อ แม้แต่จะทรงพระราชดำเนินเคลื่อนที่ไปทางใดก็ต้องบ่ายหน้าหันตามไปเป็นนิตย์

๖. กิริยาเมื่อจะอยู่ในที่แผ่นั้น ให้พึงระวังกายและวาจาให้เรียบร้อย คือ เสืออย่างขัตุ้มต้องขัตุ้มทุกเม็ด และจัดเสื้อผ้าให้เรียบร้อย มิให้ล้อหลอกกัน หรือพูดจาหัวเราะเสียงดังต่อหน้าพระที่นั่ง ต้องคอยสดับตรับฟังกระแสพระบรมราชโองการ

๗. ในการที่จะคลาน จะเดิน เข้าเฝ้าในที่ใด ๆ ถ้ามาถึงที่หลังคนอื่นเมื่อใด จะเข้าไปยังที่ยังตำแหน่งของตนควรให้หาทางเข้าข้างหลังคนอื่น แล้วจึงแทรกเข้าไปยังที่ซึ่งเป็นลำดับตามผู้ใหญ่ผู้น้อย (ถ้ามีที่) ไม่ควรจะผ่านไปทางข้างหน้าผู้อื่น ซึ่งเขายืนหรือหมอบเฝ้าอยู่ เว้นไว้แต่เชิญเครื่องหรือคำรัสใช้ หรือจำเป็นอย่างไร

๘. ในการที่จะคลานหรือเดินถอยหลัง จะต้องขำเลียงหูข้างหลังเสมอ เพื่อจะระวังมิให้ตนคลานหรือเดินไปเฉียดผู้ใหญ่ และมีให้ตนไปกระทบโดนสิ่งของหรือผู้คนที่อยู่ในที่นั้น ๆ

๙. ถ้ามีกิจจำเป็นอย่างใด ที่จะต้องคลานหรือเดินผ่านไปหน้าพระที่นั่ง ห้ามมิให้ผ่านตัดไปตรง ๆ ซ้ายไปขวาหรือขวาไปซ้ายก็ถือเป็นอันขาด ถ้าผ่านไปตรง ๆ เช่นนั้นเรียกว่า “ตัดหน้าฉาน” ถ้าทำดังนั้นมิโทษ ต้องให้คลานหรือเดินเฉียงหลบไป ดังที่มีชื่อเรียกว่า “ผ่านบวบ”

๑๐. ถ้าจะรับสิ่งใดจากพระหัตถ์ในสมัยใด ๆ ต้องให้ “เอางาน” เสียก่อน เอางานนั้น คือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไต่ยืนพระหัตถ์ส่งพระราชทานมา ตนจะต้องยกแขนขวาขึ้นแล้วยกมือขึ้นเป็นเคารพเสียทีหนึ่งแล้วจึงรับ ห้ามมิให้รับด้วยมือซ้าย หรือรับทั้งสองมือในสิ่งที่จะยกได้ด้วยมือเดียว และห้ามมิให้รับรับด้วยกระตักกระชาก ถอนมือมาโดยเร็ว ถ้าเป็นสิ่งของเช่นกระตักก็รับด้วยหยิบจับด้วยมือได้ ถ้าเป็นสิ่งของอันเล็กต้องรับด้วยแบมือเข้าข้างใต้พระหัตถ์ ถ้าเป็นสิ่งของที่มีด้ามมีเชิง ต้องหยิบจับจากใต้พระหัตถ์ทุกเมื่อห้ามมิให้รับเหนือพระหัตถ์ วิธีเอางานนั้นต้องฝึกหัดจากบุคคลจึงจะเข้าใจและทำถูกต้องดีกว่าอธิบายด้วยตำรา

๑๑. ถ้าจะรับสิ่งใดจากพระหัตถ์เมื่อยืนเฝ้า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยืนพระหัตถ์ส่งพระราชทานมาตนจะต้องย่อเข้าซ้ายลงถึงพื้น คอเข้าขวาดึงไว้ มือซ้ายระวังกระบี่ ที่จะไม่ให้กึกและแกว่ง มือขวาเอางานแล้วจึงรับตั้งไว้ ในข้อนี้ถ้าเป็นที่เชื่อกับบนพื้นดิน จะไม่ย่อเข้าลงให้ถึงพื้นก็ได้ แต่ต้องโน้ม ๆ ตัวแทน

๑๒. ตำแหน่งเฝ้าของมหาดเล็ก มีกำหนดให้อยู่เบื้องซ้ายหรือเบื้องขวาที่ประทับแล้วแต่จะสมควรในที่ใดที่หนึ่งอนุโลมตามพื้นที่ที่มีการงานอย่างไร

และแล้วแต่ผู้หัวหน้าจะสั่งหรือในที่ที่มีแบบแผนอยู่แล้ว ก็เฝ้าตามเคย แต่มีกำหนดห้ามอยู่อย่างหนึ่งว่า มิให้มหาดเล็กเฝ้าตรงเบื้องพระปฤษฎางค์ในที่ที่ไม่จำเป็นแท้ เพราะเหตุว่าเมื่อจะมีพระราชกระแสหรือต้องพระราชประสงค์อันใด ก็จะต้องทรงเสวยหาให้เป็นการขัดข้องต่อพระราชประสงค์ไป

๑๓. อนึ่ง ในเวลาที่มหาดเล็กยืนเฝ้าอยู่ ถ้าจะมีพระราชดำรัสประการใด มายังมหาดเล็ก แต่มิได้เฉพาะแก่ผู้ใด ใครเป็นผู้ใหญ่อยู่ในเวลานั้น ก็ให้ผู้นั้นกราบทูลลงหรือรับพระบรมราชโองการ ห้ามมิให้ผู้น้อยข้ามหน้าผู้ใหญ่ในที่นั้น ๆ

๑๔. ในเวลาที่สำรวมกายอยู่ในที่เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่จำเป็นจะต้องคำนับผู้อื่น เว้นแต่ท่านผู้ใหญ่ได้มาพูดด้วยโดยเฉพาะ จึงกระทำความเคารพได้โดยสมควร แต่มิให้เสียความสำรวมกายอยู่นั้น

๑๕. ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใด นำสิ่งใดมาพระราชทานแก่ต้นตังของแจกเป็นต้น ผู้นั้นต้องบ่าหน้าเฉพาะที่ประทับแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้นว่าตัวอยู่บ้าน ก็ให้บ่าหน้าเฉพาะพระราชวัง และถวายบังคมหรือถวายคำนับ มิใช่คำนับแต่แก่ท่านผู้นำมาพระราชทาน อันเป็นการเคารพกันส่วนตัวต่างหาก

ภาค ๓

วาจา

บรรดาถ้อยคำที่จะใช้ในราชการ คือ ที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณา เป็นต้น ย่อมต้องมีถ้อยคำและสำนวนแปลกไปจากที่เราพูดจากันอยู่สามัญโดยมาก จะนับว่าเป็นภาษาราชการภาษาหนึ่งก็ได้ คือ ย่อมใช้ระเบียบถ้อยคำ

สำนวนอันประณีตไพเราะประการหนึ่ง เกี่ยวข้องด้วยศบรตาศักดิ์ประการหนึ่ง หลีกเลียงถ้อยคำสำนวนซึ่งจะเห็นไปว่าหยาบประการหนึ่ง การสิ่งนี้อยู่ข้างจะสับสนวนเวียนมากเกินไปที่จะรวบรวมมาให้เสร็จสิ้นได้ในตำราอันนี้ เรื่องถ้อยคำเหล่านี้ แต่ก่อนได้มีผู้รวบรวมไว้เป็นตำราอันหนึ่ง เรียกว่า “ราชาศัพท์” แต่ไม่สู้จะละเอียดและไม่ได้อธิบายลักษณะที่ใช้ ในบัดนี้จึงจะแยกทำเป็นตำราอันหนึ่งต่างหาก ผู้ศึกษาจะต้องดูตำราเล่มนั้นจึงจะได้ความรู้โดยละเอียด ส่วนในที่นี้จะชี้แจงแต่วิธีและลักษณะที่จะใช้ถ้อยคำบางอย่างไว้ให้เข้าใจในเบื้องต้นพอเป็นเลาๆ ไว้บ้างดังต่อไปนี้

๑. ตามธรรมเนียมที่เราพูดกัน เมื่อเราจะพูดแก่ผู้ใดเราย่อมจะต้องพูดอย่างไรให้เขารู้ตัวก่อน ว่าเราพูดแก่เขามีจะนั้นเขาก็จะไม่ตั้งใจฟัง หรือไม่ได้ยิน หรือเข้าใจว่าพูดกับผู้อื่นเช่นกับเราจะพูดอะไรแก่ขุนนางผู้หนึ่ง เราย่อมใช้วิธีพูดนำก่อนว่า “คุณพระขอรับ” ดังนี้เป็นต้น ในที่นี้มีชื่อในไวยากรณ์เรียกว่า “กรรตุสัณญา” ส่วนเมื่อพูดจบแล้วก็เหมือนจะต้องมีวิธีพูดอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้ว่าเราพูดสิ้นเรื่องแล้ว มิฉะนั้นผู้ฟังก็ต้องเงี่ยหูฟังอยู่เรื่อยไป เพราะฉะนั้น เมื่อแรกที่เราจะกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถ้าในสมัยใดซึ่งเราจะไปเฝ้าพูดขึ้นเอง เมื่อเข้าไปถึงเราจะเข้าไปกราบบังคมทูลแต่เรื่องความที่เราจะพูดก็ไม่สมควร ควรที่จะต้องมีคำนำก่อนเช่นกัน แล้วจึงกราบบังคมทูลถึงเรื่องความที่เราต้องการจะพูด คือ เมื่อถวายคำนับแล้วให้ขึ้นคำนำว่า “ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม” แล้วจึงกราบบังคมทูลเรื่องความต่อไป

๒. แต่ถ้าจะกราบบังคมทูลเป็นเรื่องต่อซึ่งไม่ใช่เราขอพูดขึ้น คือตอบคำถามหรือพูดโต้ตอบกันเป็นต้น ก็ต้องมีคำนำในระหว่างที่จะพูดคราวหนึ่งๆ

คำนำที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณา ตอบ กระแสพระราชดำรัส ฉะนั้น ให้ใช้ “พระพุทธเจ้าข้าขอรับใส่เกล้าใส่กระหม่อม” เป็นคำนำได้ทุก ๆ คราวที่จะพูด

๓. ในคำทูลขอความที่เราจะกราบบังคมทูลพระกรุณา ควรให้ใช้คำส่งท้าย คำส่งนั้น คือ ให้ใช้ “ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม” เป็นคำส่ง แต่ลักษณะส่งนั้นมีเป็นสองวิธีถ้าเป็นคำส่งในเรื่องที่เราเข้าไปขอเดชะแล้ว เมื่อเวลาสิ้นข้อความแล้ว เราต้องลงว่า “ขอเดชะ” ด้วยอีกครั้งหนึ่ง แล้วเราต้องถวายคำนับด้วย เพราะหมายความว่า เป็นอันหมดสิ้นเรื่องความที่เราได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว แต่ถ้าเป็นคำส่งในกระบวนโต้ตอบซึ่งยังไม่สุดสิ้นกระแสความนั้นไม่ต้องใช้ “ขอเดชะ” และยังไม่ต้องถวายคำนับ ต่อเมื่อสุดสิ้นกระแสความลงเมื่อใด จึงถวายคำนับเมื่อนั้น แต่ไม่ต้องใช้ “ขอเดชะ” ด้วย

๔. ถ้าจะกราบบังคมทูลขานเมื่อมีพระบรมราชโองการเรียกชื่อ หรือกราบบังคมทูลพระกรุณารับกระแสพระราชดำรัสให้ใช้ “พระพุทธเจ้าข้าขอรับใส่เกล้าใส่กระหม่อม” เป็นคำขานและคำรับ

๕. คำปฏิเสธ ในที่ที่จะใช้แทนคำว่า “เปล่า” ให้ใช้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “หามิได้ ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม”

๖. มีข้อความบางจำพวก เป็นคำพูดสำหรับใช้กราบบังคมทูลพระกรุณาแทนคำสามัญ หรือนำข้อความบางอย่างดังต่อไปนี้ข้างล่างนี้

(ก) ถ้าจะกราบบังคมทูลถึงความสะดวกสบาย หรือความรอดพ้นอันตรายของตนให้ใช้คำนำว่า “ขอเดชะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม” แล้วจึงกราบบังคมทูลข้อความต่อไป

(ข) ถ้าจำเป็นจะต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงข้อความอันหยาบหรือน่าเกลียดให้ใช้คำนำว่า “ไม่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาหามิได้” แล้วจึงกราบบังคมทูลข้อความนั้นต่อไป

(ค) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงการที่ได้ทำพลาดทำผิด ได้ทำที่ไม่ควรทำให้ใช้คำนำว่า “พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าพ้นกระหม่อม” แล้วจึงกราบบังคมทูลถึงข้อความนั้น ๆ

(ข) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาในข้อความ ซึ่งเป็นทางขอร้องต่าง ๆ ให้ใช้คำนำว่า “ขอพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมเป็นที่พึ่ง” คำนำเช่นนี้จะใช้เป็นคำส่งเมื่อได้กราบบังคมทูลพระกรุณาข้อความแล้วก็ได้เหมือนกัน

(ง) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นทางขอบพระเดชพระคุณ ให้ใช้คำว่า “พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อม” หรือ “พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้” เป็นคำนำหรือคำส่ง แล้วแต่จะประกอบความให้สมควร

(จ) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นความกลาง ๆ เพื่อจะได้ทรงเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ใช้คำว่า “แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม” เป็นคำรับหรือคำส่งข้อความนั้น ๆ

(ฉ) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงความคิดความเห็นของตน ซึ่งค่อนข้างจะเชื่อแน่ ให้ใช้คำว่า “เห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า” ถ้าเป็นแต่การคาดคะเน หรือคิดว่าจะทำ จะเป็น ให้ใช้คำว่า “คิดด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า” ในที่นั้น ๆ

(ช) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นทางขออนุญาตกระทำการสิ่งใด ให้ใช้คำว่า “ขอพระราชทานพระบรมราชนุญาต”

(ฌ) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงการที่ตนได้รู้ ให้ใช้คำว่า “ทราบเกล้าทราบกระหม่อม”

(ฎ) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงการกระทำการสิ่งใดถวาย ให้ใช้คำว่า “สนองพระเดชพระคุณ”

(ต) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาขอเฝ้า หรือขอถวายสิ่งใด ให้ใช้คำว่า “ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส”

(ถ) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงข้อความที่มีพระราชดำรัส หรือดำริ ให้ใช้คำว่า “กระแสพระบรมราชโองการ” (หมายความว่าคำสั่ง) “กระแสพระราชดำรัส” หรือ “พระราชกระแส” (หมายความว่าคำพูด) “กระแสพระราชดำริ” (หมายความว่าความเห็น) และถ้าจะนำไปในที่ใด ใช้คำว่า “เชิญ” ทั้งสิ้น

(ท) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงการเข้าเฝ้า ให้ใช้คำว่า “เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท”

(ธ) ถ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณา ถึงการที่ทรงยอมทรงโปรดประการใด ให้ใช้คำว่า “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม”

๗. ถ้อยคำบางคำซึ่งมีความหมายต่างๆ และมักมีผู้ใช้ผิดกันชุกชุม อันควรจะชี้แจงไว้ในที่นี้บ้างดังต่อไปนี้

(ก) ศีรษะ ใช้ได้แต่ของสิ่งที่มีชีวิต หรือสมมุติว่ามีชีวิต เนื่องด้วยชีวิต เช่น ศีรษะคน ศีรษะม้า กะโหลกศีรษะเป็นต้น ศีรษะเผือก ศีรษะมัน ศีรษะป้อม ศีรษะเรือ ศีรษะคำ ศีรษะแม่มือ ศีรษะแหวน ศีรษะเมือง เหล่านี้ใช้ไม่ได้ ถ้าจะใช้ต้องว่าหัว ศีรษะผี ถ้าจะใช้ต้องว่ายอด ศีรษะเข้าใช้ไม่ได้ ให้ใช้แต่เข้า ศีรษะลำโพง ไม่ใช่หัวลำโพง คือว่าลำพอง

(ข) กิน ถ้าเรากินข้าวให้ชื่อว่า “รับพระราชทานอาหาร” ถ้าช้างม้าที่เลี้ยงใช้ได้ว่า “รับพระราชทานหญ้า” เพราะสัตว์เหล่านั้นได้หญ้าพระราชทานให้กิน สัตว์กินหญ้าในป่าในพระราชอาณาเขต จะว่ารับพระราชทานก็ควร เพราะแผ่นดินและน้ำหญ้าพรรณพฤกษที่ไม่มีผู้ใดหวงเหินเป็นของพระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กิน แต่เสือกินเนื้อจะว่ารับพระ

ราชทานไม่ได้ เพราะไม่ได้ทรงอนุญาตพระราชทาน ต้องว่ากิน คำว่า “กิน” ไม่หยาบอะไรเลย หวยกิน ไม่ใช่รับพระราชทาน

(ค) ช้าง มีคนเคยเรียกว่า “สัตว์โต” แต่ที่จริงไม่ควร ควรเรียกว่า “ช้าง” งูไม่ควรเรียกว่า “เถาวัลย์” ควรเรียกว่า งู ไม่หยาบอะไร

(ฅ) ใส่ ใช้ได้แต่ในสิ่งที่ไม่มียูปร่าง เช่น รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ หรือใส่ใจเอาใจใส่ ใส่ความ เป็นต้น แต่มีข้อห้ามมิให้ใช้คำใส่ในสิ่งที่มีรูป เช่น ใส่เสื้อ ใส่หมวก ใส่กางเกง ใส่รองเท้า ใส่ถุงเท้า เป็นต้น ใช้ไม่ได้ให้ใช้ว่า “สวม” ใส่คุมเสื้อควรใช้ว่า ซัด ใส่จานเป็นวงจานก็ได้ ใส่ตรวนให้ว่า จำตรวน ใส่ตะราง ให้ว่า ชั่งตะราง เป็นต้น ให้หลีกเลี่ยงใช้ตามสมควร

(ง) คำว่า “จัดแจง” และ “ตรึกตรอง” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๔ ไม่โปรดให้ใช้ มีพระราชกระแสว่าไม่ได้ความ จัด-รวมเข้า แจง-แยกออก เป็นกิจที่ทำพร้อมกันไม่ได้ จึงไม่ควรใช้รวมกัน ตรึกตรองทรงว่าไม่เพราะ ง่วงเหมือนกับสับสน ให้ใช้ “ไตรตรอง” แทน

(จ) “ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย” ใช้กราบบังคมทูลได้แต่สิ่งที่จะทูลขึ้นจริงๆ หรือเกือบๆ จะได้จริงๆ ถ้าสิ่งที่ทูลขึ้นไม่ได้ ดังคุณนามเช่นกับความจริง พระราชกุศล เป็นต้น หรือถวายตัวคน ถวายสัตว์ มี ม้า ช้าง เป็นต้น ถวายสิ่งของที่ใหญ่มีรถ เรือ เรือน ถวายสิ่งของที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น ที่ดิน บ้าน สวน นา ไม่ควรใช้ว่าทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ควรใช้ว่ากราบบังคมทูลถวาย หรือแต่ถวายเท่านั้นก็พอแล้วแต่ข้อความจะดำเนินไปโดยสมควร

๘. ในเรื่องเวลา นาที เป็นภาษาฝรั่ง ควรใช้ว่า “นาที” เซกกันต์เป็น “วินาที” ส่วนท่อนโม่งนั้น ให้ใช้ของไทย จะเรียกอย่างฝรั่งก็ไม่ใช้ ไทยก็ไม่เชิง เช่น ย่ำคำว่า ๖ โมงกลางคืน เป็นต้น ไม่ควร ให้ใช้ที่ถูกต้องนี้

เช้า. ย่ำรุ่ง โมง ๑ ๒ โมง ๓ โมง ๔ โมง ๕ โมง.

ย่ำเที่ยง.

บ่าย. โมง ๑ ๒ โมง ๓ โมง ๔ โมง ๕ โมง ย่ำค่ำ.

ค่ำ. ทุ่ม ๑ ๒ ทุ่ม ยาม ๑ ๔ ทุ่ม ๕ ทุ่ม ๒ ยาม.

ดึก. ๗ ทุ่ม ๘ ทุ่ม ๓ ยาม ๑๐ ทุ่ม ๑๑ ทุ่ม.

๙. บรรดาชื่อต่างๆ มี ชื่อคน เป็นต้น ที่ใช้พูดกันอยู่ธรรมดาตามมักจะพูดติดเสียโดยมาก ดัง “พระวิสฺฐรสมบตี” เรียกแต่ว่า “พระวิสฺฐร” หรือ “พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง” เรียกแต่ว่า “พระยารองเมือง” หรือ “พระราชวังจันทร์เกษม” เรียกแต่ว่า “วังจันทร์” เป็นต้น การที่พูดติดเช่นนี้ บางทีผู้ฟังไม่รู้เรื่องราวพูดถึงผู้ใด เป็นต้นว่าออกชื่อแต่พระวิสฺฐร ก็ไม่รู้ว่าเป็นพระวิสฺฐรไหน จะต้องย้อนถามกันอีก ถ้าจะกราบบังคมทูลในคำแรกอย่างติดส้นตามที่พูดกันอยู่ธรรมดาเช่นนี้หาควรไม่ ควรให้กราบบังคมทูลเต็มชื่อไว้แต่ว่าได้ทรงทราบเรื่องอยู่แล้ว หรือกราบบังคมทูลออกชื่ออยู่หลายๆ หนแล้ว ในระหว่างคำโต้ตอบจะติดส้นบ้างก็ได้ แต่ไม่ควรติดในหนแรก ที่ยังไม่ทรงทราบเรื่องต้นสายปลายเหตุ ว่าพูดถึงผู้ใดหรือสิ่งใด

๑๐. ชื่อบางอย่างมี ชื่อคน ชื่อสถานที่ ชื่อเมืองต่างๆ เป็นต้น คำราชาศัพท์มักเรียกอย่างหนึ่ง หรือแปลงเสียอย่างหนึ่ง จากแบบแผนที่ใช้ในราชการก็มีเป็นอันมาก เช่นกับว่าเรียกขุนนางที่เป็นพระยาคว่า เจ้าคุณนั้นเจ้าคุณนี้ หรือเรียกพระราชาคณะว่า สมเด็จเจ้าบ้าง ท่านเจ้าบ้าง เจ้าคุณบ้าง เหล่านี้จำพวกหนึ่ง ชื่อสถานที่และสิ่งต่างๆ เช่นกับว่าประตูศรีสุนทร เรียกเป็นประตูต้นสน วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นวัดสามปลื้ม พระราชวังบวรสถานมงคล เป็นวังหน้า เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองละคร เหล่านี้เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะใช้กราบบังคมทูล ควรกราบบังคมทูลให้ถูกทางที่ใช้ในราชการ แต่

อย่างที่เป็นชื่อแท้ที่ใช้ในราชการชื่อหนึ่ง และราษฎรเรียกต่างไปอีกชื่อหนึ่ง นั้นมีเป็นอันมาก แต่จะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ให้สิ้นสุดก็ไม่ได้ จึงจะต้องรวบรวมเป็นบัญชีไว้ส่วนหนึ่งต่างหากในแบบเรียน “ศัพท์ราชการ” ผู้ที่จะเป็นข้าราชการควรศึกษา และฝึกหัดใช้ถ้อยคำเหล่านี้ไว้ให้คล่องปากเจนใจ เพื่อจะได้ไม่หลงลืมพลั้งเผลอในเวลาที่จะกราบบังคมทูลในสมัยใด ๆ นั้น ในที่นี้จะชี้แจงไว้บ้างแต่สิ่งที่จะเป็นหลักพอสังเกตได้ คือ

(ก) ในกรม คำที่เรียกเจ้าต่างกรมว่า ในกรมพระองค์นั้น พระองค์นั้น นั้นที่จริงไม่ผิด เพราะพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งได้พระราชทานอิสริยยศเป็นเจ้าต่างกรม หมายความว่า ได้พระราชทานให้ควบคุมหมู่กรม แยกออกไปเป็นหมู่เป็นคณะ คำที่เรียกว่าในกรมพระองค์นั้น พระองค์นี้ ก็คือ ตรงกับเรียกนามของท่านผู้เป็นเจ้าของกรมนั่นเอง เพราะฉะนั้น ถ้าจะใช้ก็ใช้ได้

(ข) เสด็จ ซึ่งมักใช้เรียกนำพระนามเจ้านายว่า เสด็จพระองค์นั้น พระองค์นี้ เป็นคำเติม ๆ กันเอาเอง ไม่ควรใช้กราบบังคมทูล ถ้าจะใช้คำนำก็ให้ใช้คำนำที่ถูกสำหรับพระองค์นั้น ๆ มี พระเจ้าน้องยาเธอ และ พระเจ้าลูกยาเธอ เป็นต้น ให้คู่ลำดับชั้นพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเป็นตำราอยู่ส่วนหนึ่ง

(ค) เจ้าคุณ ที่เรียกนำชื่อขุนนางที่เป็นพระยา หรือพระราชาคณะ หรือคำว่า สมเด็จเจ้า ท่านเจ้า ที่เรียกนำนามพระราชาคณะ เหล่านี้ ไม่ควรใช้กราบบังคมทูล พระราชาคณะมีนามอย่างไร ก็ให้เรียกตามนามของท่านนั้น ๆ เป็นต้นว่า พระศาสนโสภณ ก็ไม่ควรใช้กราบบังคมทูลว่า เจ้าคุณศาสนโสภณ หรือท่านเจ้าวัตรราชประดิษฐ์ ขุนนางเช่นพระยาศรีสุนทรโวหาร ก็ไม่ควรใช้กราบบังคมทูลว่า เจ้าคุณศรีสุนทรโวหาร คำเจ้าคุณมีที่ใช้ที่ถูกอยู่แห่งเดียว คือที่เป็นคำนำนามท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ฝ่ายใน มีเจ้าคุณคลี่ เจ้าคุณเป้า เป็นต้น เหล่านี้ เป็นตำแหน่งยศที่ถูกอันได้พระราชทานให้เรียก

(๗) คุณ ซึ่งใช้นำชื่อขุนนางว่า คุณพระ คุณหลวง เป็นต้นอย่างหนึ่ง และที่ใช้เรียกแทนคำนำ เช่นเรียกหม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง หรือบุตรผู้มีบรรดาศักดิ์ว่าคุณเป็นต้นอย่างหนึ่ง ไม่ควรใช้กราบบังคมทูลเช่นเดียวกัน คำนำบรรดาศักดิ์ของเขายังไร ก็ให้ใช้อย่างนั้น

๑๑. อนึ่ง ถ้อยคำสำนวนที่ใช้พูดกันสามัญพราหมณ์เป็นภาษาตลาด เช่นกับว่า “รีดนาทาเน้น” “ไม่ฟังอีร่ำคำอีรม” ที่ไม่ได้ถ้อยความต่างๆ เหล่านี้ หรือ เช่นสำนวนซ้ำๆ เลอะเทอะ เช่นกับว่า “ไม่รู้แล้วรู้รอด” เหล่านี้เป็นต้น ไม่ควรใช้กราบบังคมทูลพระกรุณาควรจะหลบหลีกงดเว้นเสีย และหาถ้อยคำสำนวนอื่นมาใช้ให้มีความอย่างเรียบร้อย

๑๒. คำที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณา ต้องระวังพูดให้ชัดเจนถ้อยความ และชัดถ้อยคำและอักษร มีตัว ร กับ ล เป็นต้น ซึ่งมีคนเป็นอันมาก มักพูดไม่ชัดหรือใช้ผิด

๑๓. ในการที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณา ต้องระวังกิริยา คือ อย่าใช้กิริยาขกหน้า หลีวตา เลิกคิ้ว ยกไม้มือ ทำบทยบาท เป็นต้น

ภาค ๔

เชิญเครื่อง

๑. บรรดาเครื่องทั้งปวง เมื่อเวลาเราจะจับต้องหรือจะเชิญไปมาในที่ใด ๆ เราจะต้องยกมือขึ้นเอางานเสียก่อนทุกครั้ง เช่นเดียวกับที่เอางานในเวลาเมื่อจะรับของจากพระหัตถ์ จะเอางานด้วยมือขวามือเดียวเช่นนั้นก็ได้ หรือจะยก ๒ มือขึ้นประนมไหว้เป็นเอางานเครื่องเช่นนั้นก็ได้ แต่ที่จะเอางานด้วย ๒ มือเช่นนั้น ห้ามมิให้กระทำหน้าพระที่นั่งด้วยจะไปปนกับถวายบังคม จะเป็นว่าเราไปยกมือไหว้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งผิดธรรมเนียมถวายบังคมหรือกราบอย่างที่ถูก

๒. วิธีที่จะเชิญเครื่อง ถ้าสิ่งใดที่เป็นของใหญ่ หรือเป็นของที่อาจร่วงหล่นหลุดตกได้ ควรจะต้องประคองทั้ง ๒ มือ อย่าให้ถไ้โดยลื่นเลื้อ หรือ เช่นสิ่งที่มีพานรอง จะจับแต่ปากพานไม่ได้ ต้องประคองกัน ถ้าเป็นของถไ้มือเดียวได้ เช่นพระสุพรรณศรี จะเชิญแต่มือเดียวและเอามืออื่นไปใช้การอื่นก็ได้ แต่ถไ้ต้องถไ้โอบข้างได้เหมือนกัน ห้ามมิให้จับปากหิ้วหรือถไ้ที่ปากเป็นต้น

๓. บรรดาเครื่องทั้งปวง ห้ามมิให้พาไปเที่ยวทั้งเที่ยววางในที่ต่ำ ต้องวางในที่สูงเสมอ แม้แต่ในเวลาที่จะกลานเชิญ ก็ห้ามมิให้วางลงกับพื้น เว้นแต่เมื่อถึงหน้าพระที่นั่งถไ้สิ่งใดเราจะตั้งไม่ถนัดทีเดียว ก็ยอมให้วางพักพอเข้าทำให้ถนัดได้บ้างเป็นครั้งเป็นคราว

๔. บรรดาเครื่องทั้งปวง เมื่อใครเป็นหน้าที่ที่จะเชิญสิ่งใด จะต้องระวังผิดชอบเหตุการณ์ที่จะบังเกิดขึ้นด้วย คือเมื่อรับจากผู้ใดจะต้องตรวจ เมื่อจะส่งแก่ผู้ใดก็ต้องตรวจให้รู้ว่ามีสิ่งใดบ้าง เมื่ออยู่ในหน้าที่ตบรักษา ก็จะต้องไม่ทอดทิ้งละเลยเครื่องไว้ นอกจากที่จะฝากฝังมอบหมายไว้แก่เพื่อนราชการผู้สมควรและร่วมหน้าที่กัน

๕. บรรดาเครื่องทั้งปวง เมื่อเวลาจะทอดบนโต๊ะ ผู้ทอดจะต้องระวังตรวจตราเลื่อนวางให้เหมาะให้งาม คือ เป็นต้นว่า ทอดพานพระລ່วม พระລ່วมเป็นของเหลี่ยมก็ต้องทอดวางให้ถูกเหลี่ยมกับโต๊ะให้เหมาะให้งาม อย่าให้ไปสักแต่ว่าวางลงอย่างไรก็ได้ ทั้งจะต้องระวังไม่ให้หมีนที่จะตกได้ด้วย และจะต้องทอดให้เหมาะแก่ที่จะทรงหยิบทรงใช้ คือ เป็นต้นว่าพระລ່วมก็ต้องหันข้างหน้าที่จะเปิดไว้ข้างพระองค์ และพระสุพรรณศรีก็ต้องอยู่ใกล้กว่าสิ่งอื่นที่จะทรงหยิบได้ง่ายๆ และอย่าให้ของใหญ่บังของเล็ก พระสุพรรณราชก็ต้อง

ทอดให้ใกล้พอสมควร และอย่าให้ใกล้จนชิดเกินถึงแก่กึกขวางเป็นต้น และเมื่อเวลาจะเลื่อนจะจัดให้ใช้รอกสอดมือเข้าเลื่อนจัด ห้ามมิให้ข้ามเครื่องทั้งปวง

๖. บรรดาเครื่องทั้งปวง มีแบบจำกัดว่าเครื่องใดทอดขวา เครื่องใดทอดซ้าย และมีลำดับที่จะวางเรียงกันเป็นระเบียบ และเครื่องใดต้องทอดก่อน เครื่องใดต้องทอดทีหลัง ตามที่จะอธิบายไว้ในภาค ๕ ผู้เชิญเครื่องจะต้องระวังเชิญและทอดให้ได้ลำดับได้ระเบียบตามแบบแผน

๗. ถ้านบโตะหรือบนชานพระแท่นหรือที่อันใด ที่จะทอดเครื่องนั้นๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางพระมาลา พระแสง หรือธารพระกร หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ ห้ามมิให้ผู้จะทอดเครื่องไปถูกต้องหยิบยกเลื่อนวาง หรือข้ามกรายสิ่งที่ได้ทรงวางไว้นั้นตามชอบใจเป็นอันขาด ถ้าไม่มีที่ที่พอจะตั้งจะทอดเครื่องอันใดได้แล้ว ก็ให้เชิญรอไว้ในที่ใกล้ๆ ตามสมควรดีกว่า

๘. ในการที่จะทอดเครื่องก็ดี จะรับหรือจะถวายเครื่องหรือสิ่งใดก็ดี ผู้ที่เข้าไปจะต้องระวังมีระวังคอยเข้า และห้ามมิให้ทับ หรือทำว หรือเหยียบบนผ้าลาดที่เป็นพระราชอาสน์ และพระที่นั่งนั้นเลยเป็นอันขาด ถ้าเข้าไม่ถึงและจำเป็นที่จะต้องเข้าไปให้ใกล้กว่านั้นแล้ว ให้เลิกทบราชอาสน์นั้นเสียก่อนจึงเข้าไป และเมื่อเสร็จกิจแล้วจะกลับออกมาต้องให้คลี่ปูเสื่ออย่างเดิม

๙. เมื่อมหาดเล็กจะรับเครื่องมาจากข้างใน หรือส่งเข้าไปข้างใน ให้บอกเผ้าที่ให้เรียกเข้าแก่ ห้ามอย่าให้เลิกแหวกหม่าน แหวกที่กั้นกำบังมองดูเข้าไปข้างใน หรือคบหาพูดจาสนทนากับข้างในเป็นอันขาด

๑๐. ในเวลาที่จะทอดเครื่อง มหาดเล็กผู้ใหญ่ย่อมเป็นหัวหน้าเชิญเครื่องที่จะทอดก่อน นำไปก่อน และมหาดเล็กรองๆ ก็เชิญเครื่องรองๆ ตามไปเป็นระเบียบ เมื่อมหาดเล็กผู้ใหญ่ได้ทอดเครื่องที่ตนเชิญไปนั้นแล้ว ก็ต้อง

หันหน้ามารับเครื่องที่ถักๆ ไปนั้นทอดต่อๆ ไป ส่วนผู้เชิญเครื่องรองๆ มา ก็ให้ส่งเครื่องต่อๆ ขึ้นไปตามลำดับ อย่าให้ผู้รองๆ ลงมานั้นเอื้อมหรือล่วงผู้ใหญ่ขึ้นไปทอดเครื่องด้วยตนเองเป็นอันขาด

๑๑. ถ้าเป็นเวลาเสด็จทรงพระดำเนินหรือยืนอยู่ ณ ที่ใด ผู้เชิญเครื่องทั้งหลายจะต้องยืนอยู่ในที่ใกล้อันสมควร และจะต้องคอยสดับรับฟังและเลคดูอยู่เสมอ ว่าจะต้องพระราชประสงค์เรียกสิ่งใด จะได้คอยถวายได้ทันทั่วทั้งห้ามมิให้ไปเที่ยวอยู่ห่างไกลและไกลเชือนแซ่เสียด้วยกิจอื่น ๆ

๑๒. วิธีจะถวายเครื่องต่อพระหัตถ์ เมื่อเข้าไปถึงผู้เชิญเครื่องจะต้องถวายคำนับเสียก่อน แล้วจึงส่งเครื่องถวาย เครื่องที่จะถวายนั้น ถ้าเป็นของใหญ่ต้องเชิญ ๒ มือ ก็ต้องประคอง ๒ มือถวาย แต่ถ้าเป็นของเล็ก เช่น พระสุพรรณศรีหรือเชิงเทียนชนวน ก็ให้ถวายแต่ด้วยมือขวามือเดียว มือซ้ายให้ระวางกระบี่ หรือทอดอยู่โดยปรกติ และถ้าเป็นของยาวก็ต้องถวาย ๒ มือ และเมื่อจะถวายให้ผู้เชิญเครื่องจับถือสิ่งนั้นแต่เบื้องต่ำที่สุด ให้เว้นที่สมควรจะถือไว้ถวายสำหรับที่จะทรงรับ ในข้อนี้ต้องระวังจงหนัก เว้นแต่ของยาวบางสิ่งที่จะกลับเอาปลายลงไม่ได้ เช่น คันทรงจุดเทียน เราจะต้องจับข้างบน และเมื่อถวายเครื่องแล้วให้ถวายคำนับ ถ้าเป็นสิ่งที่จะต้องรับมาโดยเร็ว ก็ให้ผู้เชิญเครื่องยืนคอยอยู่ที่นั้นเพื่อจะรับกลับ ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ต้องรับกลับโดยเร็ว ก็ให้ผู้เชิญเครื่องนั้นถอยออกมายืนอยู่ ณ ที่อันสมควร แต่ต้องให้คอยระวังดูอยู่

๑๓. วิธีที่จะรับเครื่องจากพระหัตถ์ ผิดกับสิ่งอื่นๆ มีสัญญาบัตรเป็นต้น คือเมื่อผู้รับรับเข้าไปถึงหน้าพระที่นั่งไม่ต้องถวายคำนับก่อนให้ทรงคอยอยู่นาน แต่ให้ย่อตัวลงยกมือขวาเอางานเสียก่อนแล้วจึงรับทีเดียว วิธีที่จะรับนั้น ให้รับเบื้องต่ำที่สุด คือห้ามมิให้รับเหนือพระหัตถ์เป็นอันขาด โดย

ที่สุดถ้าจะไม่มีที่รับในเบื่องต่ำแล้ว ก็แบ่มือคอยรับและจ้องอยู่จนกว่าจะทรงวางลงบนมือเรา และเมื่อรับแล้วเราต้องถอยมาตั้งตัวตรงแล้วจึงถวายนำนับ แล้วจึงถอยหลังออกมาจากหน้าพระที่นั่งตามธรรมเนียม

๑๔. วิธีที่จะกลานเชิญเครื่อง เชิญได้ ๒ อย่าง คือ อย่างหนึ่ง ถ้าเป็นเครื่องใหญ่ให้เชิญ ๒ มือ และยกเข้ากลานไปที่ละข้าง อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นเครื่องเล็กให้กลานศอกแต่ต้องเชิญเครื่องมือเดียว และเมื่อทอดเครื่องแล้วให้ถอยออกมาพอสมควร จึงหมอบกราบแล้วจึงกลานออกมา วิธีที่จะเชิญเครื่อง ถอนออกจากหน้าพระที่นั่งนั้น เมื่อกลานเข้าไปถึงหมอบกราบเสียก่อน แล้วจึงเอางานและเลื่อนเครื่องนั้นลงมาจากที่ วางให้เรียบร้อยแล้วหมอบกราบเสียอีกหนหนึ่ง แล้วจึงเชิญเครื่องถอยออกมา วิธีเหล่านี้ต้องฝึกหัดจึงจะเข้าใจได้ดีกว่าเรียนด้วยคำอธิบาย

๑๕. วิธีที่จะเชิญเครื่องไปทอดด้วยกิริยาเดินนั้น ให้เดินและถวายนำนับเป็นระยะตามที่ได้อธิบายมาแล้วในภาค ๒ และเมื่อถึงโต๊ะที่จะทอดเครื่องนั้น ให้ถวายนำนับเสียอีกครั้งหนึ่ง และในเวลานั้นมีวิธี ๒ อย่าง คือ ถ้าโต๊ะเครื่องเป็นโต๊ะสูง ให้ยืนทอดเครื่องได้โดยปรกติ เมื่อทอดแล้วจึงถวายนำนับกลับออกมาตามธรรมเนียม อีกอย่างหนึ่งถ้าเป็นโต๊ะเตี้ยผู้ทอดเครื่องจะต้องย่อเข้าซ้ายลงข้างหนึ่ง หรือทั้งสองเข้าให้ถนัดแล้วจึงทอดเครื่อง เมื่อทอดแล้วจึงถอยหลังออกมาก้าวหนึ่ง ตั้งตัวตรง แล้วจึงถวายนำนับกลับออกมา ส่วนวิธีที่จะถอนเครื่องจากหน้าพระที่นั่งด้วยกิริยาเดินนั้น ก็เช่นเดียวกันกับวิธีทอดเครื่อง

๑๖. อยู่งานพัคมี ๒ วิธี คือ ยืนและหมอบ แต่การที่จะอยู่งานพัคในเวลาใดนั้นจะต้องระลึกว่า หนาวหรือร้อน ควรจะอยู่งานหรือไม่ควรนั้น อย่าง

หนึ่ง วิธีที่จะยืนอยู่งานนั้นจะต้องกะยืนให้พอเหมาะ อย่าให้ใกล้เกิน หรือไกลเกิน และพักอยู่งานที่จะเชิญไปนั้นจะต้องถือตั้งตรงป่าและตะแคงใบพัดไปข้างหน้า เมื่อเดินเข้าไปถึงที่อันสมควรแล้ว ถวายคำนับเสียครั้งหนึ่งแล้วจึงอยู่งาน วิธีที่จะพักให้เย็นนั้นต้องเรียนด้วยฝ่าเท้า และจะต้องหมยพัดเฉพาะให้ลมตรงต่อพระองค์ อย่าให้สูงถึงเบื้องบน และอย่าให้ต่ำพ้นพระองค์ไป ทั้งอย่าพัดกระโชกให้ลมแรง ผู้อยู่งานจะต้องระวังให้มาก เพื่อว่าถ้าเวลาจะทรงพระอักษร หรือทรงวางพระคาชไว้ ต้องไม่ให้ปลิว ถ้าเป็นเวลาจุดเทียนจุดโคมอยู่ จะต้องระวังไม่ให้ไฟดับและตาจะต้องจับอยู่เสมอว่า ถ้าจะทรงพระโอสถทรงนัตถ์อย่างหนึ่ง หรือจะทรงจุดพระโอสถทรงสุบอย่างหนึ่ง จะต้องหยุดยั้งพัดให้ทันที ในเวลาอยู่งานพักนั้น ถ้านานพอสมควรหาตเล็กผู้อื่นก็จะได้เข้าไปเปลี่ยน ผู้ที่เข้าไปเปลี่ยนนั้นเมื่อเดินเข้าไปข้างคนเก่าแล้วก็ให้ถวายคำนับแล้วจึงยื่นมือเข้าไปเอางานก่อนจึงรับ ส่วนคนเก่าเมื่อเห็นแล้วก็ส่งให้คนใหม่ แล้วจึงถวายคำนับถอยออกมา คนใหม่นั้นก็ขยับเข้าไปให้ได้ที่อันสมควร และเชิญพักอยู่โดยปรกติก่อน ถวายคำนับเสียก่อนอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงอยู่งาน ส่วนวิธีอยู่งานด้วยกิริยาหมอบนั้น ผู้ที่จะเข้าไปอยู่งานจะต้องเชิญพัดให้ใบตั้งเอนไปข้างหน้าหน่อยหนึ่ง คลานเหมือนเชิญเครื่องมือเดียว ครั้นเมื่อไปถึงที่อันสมควรแล้ว จะต้องแบกให้ใบพัดเอนไปข้างหลัง มือถือด้ามพัดไว้ หมอบให้ใต้ที่แล้วกราบลงหนหนึ่ง แล้วจึงอยู่งาน ส่วนวิธีที่จะเปลี่ยนนั้น ก็ต้องทำโดยทำนองเดียวกันกับกิริยาเดิน

๑๗. กิริยาที่จะถวายคำนับในเวลาเชิญเครื่องอยู่ในมือนั้น จะต้องระวังมิให้สิ่งที่ถือนั้นเอนเอียงไปด้วยกับตัวเรา ซึ่งอาจทำให้เลื่อนหกตกเสียได้ แม้แต่สิ่งที่เลื่อนไม่ได้ก็ดูไม่งาม ยิ่งเป็นของยาวก็ยิ่งไม่งามมาก

ภาค ๕

เครื่องราชูปโภค

เครื่องราชูปโภค ซึ่งสำหรับตั้งในเวลาการงานต่าง ๆ และเชิญโดยเสด็จพระราชดำเนิรนั้น มีหลายอย่างหลายจำนวน ในที่นี้จะชี้แจงไว้ให้นักเรียนทราบแต่สิ่งที่ใช้ในการสามัญและใช้อยู่เนือง ๆ ส่วนการพิสดารต่าง ๆ และที่ใช้นาน ๆ ครั้งหนึ่งนั้น เป็นการละเอียดเกินกว่าที่จะเป็นของสำหรับเรียนในชั้นต้น ต่อเมื่อใดผู้ใดต้องการจะรู้ก็ให้ผู้นั้นเปิดตำราดูของเก่าที่ได้ตั้งไว้เป็นแบบแผนก็จะทราบได้ อีกประการหนึ่งสิ่งเหล่านี้ก็ย่อมจะเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัย ทั้งเป็นหน้าที่ของผู้หัวหน้าที่จะสั่งบังคับด้วย ส่วนการที่นักเรียนจะพึงรู้พึงเรียนในปัจจุบันนี้ มีอยู่ดังจะอธิบายต่อไปนี้

๑. บรรดาเครื่องทั้งปวงมีวิธีที่นักเรียนจะต้องสังเกตจำอยู่หลายข้อ คือ

- (ก) จำนวนเครื่องที่จะต้องใช้ในสมัยต่าง ๆ ประการหนึ่ง
- (ข) ชนิดเครื่องที่จะต้องใช้ในสมัยต่าง ๆ ประการหนึ่ง
- (ค) สิ่งใดที่จะต้องทอดก่อนเสด็จประทับ และทอดภายหลัง เมื่อเสด็จประทับแล้ว และเตรียมถวายในเวลาใด ๆ ประการหนึ่ง
- (ฅ) สิ่งใดที่จะต้องทอดที่ไหน เป็นต้นว่า ทอดขวา หรือ ทอดซ้าย พระที่นั่ง ประการหนึ่ง
- (ง) สิ่งใดเป็นเครื่องนอก คือเครื่องสำหรับห้องเครื่องมหาดเล็ก เครื่องใน คือเป็นเครื่องส่งมาจากข้างใน และสิ่งใดเชิญก่อน สิ่งใดเชิญทีหลัง ประการหนึ่ง
- (จ) เครื่องบางองค์ต้องเชิญเรียงกันไปโดยลำดับ ประการหนึ่ง

ให้ตรวจตราและสังเกตดูในแผนสำหรับทอดเครื่องและคำอธิบายต่อไปนี้

๒. แผนเครื่องออกขุนนางอย่างประทับพระโอรน

ทอดก่อนเสด็จประทับและเชิญกลับต่อเสด็จขึ้นแล้ว

๑. พระแสงง้าว

เครื่องขวา (ทอดหลังพระโอรน) เครื่องซ้าย

๑. พานพระศรี

๑. พระสุวรรณภิงคาร

๒. พระสุพรรณศรี (เครื่องนอก)

๒. พระภิงคาร

๓. พระถ้ายทอง

๔. พระสุพรรณราช

(ทอดมุมพระโอรน)

ทอดเมื่อเสด็จประทับแล้ว

๑. พระสุพรรณศรี (เครื่องใน)

๑. ถาดพระสุธารสร้อย

๒. พานพระลวาม ,, ,,

(ทอดเมื่อทรงพระโสด)

๓. พานพระโสดทรงสุบ ,, ,,

เชิญมาเตรียมไว้ไม่ต้องทอด

๑. พัดถวายอยู่งาน

๒. กาเวียน

๓. พระตะพาน

๔. พระถ้ำชา

๕. โถลงพระบังคน

๓. ถ้าเสด็จออกขุนนางเมื่ออำคำแล้ว ต้องมีเครื่องตั้งที่ปิดทองพระ
อีกเครื่องหนึ่ง คือ

(๑) พระสุพรรณศรี (นอก) ต้องถอนจากที่ออกขุนนางมาทอดที่
โต๊ะข้างที่ประทับทรงปิดทอง

(๒) กระทบเครื่องบูชาเทวดา ทอดบนโต๊ะที่เดียวกัน

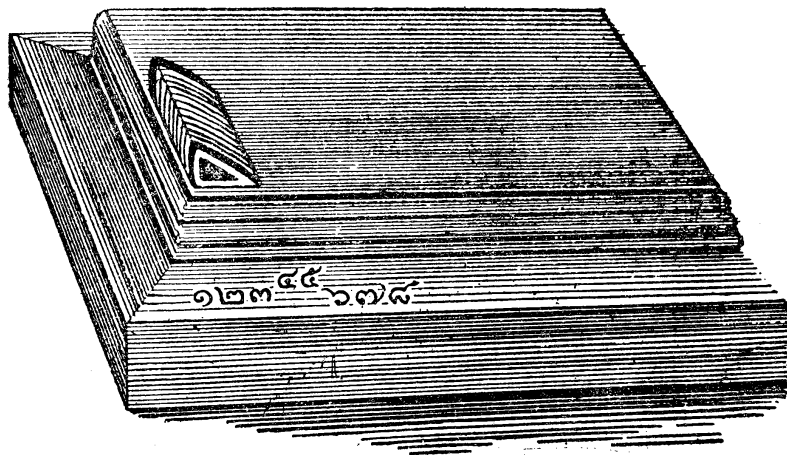
(๓) เทียนชนวน ต้องเตรียมไว้คอยถวายให้ทันเมื่อเวลาเสด็จประทับ

ถ้าทรงปีกทองพระแล้วเสด็จประทับพระโอรน พระสุพรรณศรี (ใน) ส่งออกมาไม่ทัน ให้ถอนพระสุพรรณศรี (นอก) กลับไปทอด ณ ที่ออกขุนนาง ถ้าพระสุพรรณศรี (ใน) ส่งมาทัน ให้ทอดพระสุพรรณศรี (ใน) ที่เดียว

ถ้าเวลาก่อนย่ำค่ำไม่ต้องตั้งเครื่องบูชาเทวดา และในเวลานั้นให้ทอดพระสุพรรณศรี (นอก) ณ ที่ออกขุนนางที่เดียว ถ้าพระสุพรรณศรี (ใน) ส่งออกมาในเวลานั้นก็ไม่ต้องใช้

เครื่อง ๓ องค์ที่เรียกว่า “เครื่องใน” นั้น เป็นของข้างในส่งตามเสด็จออกมาและเป็นสิ่งที่จะต้องเชิญตามเสด็จ เมื่อเวลาเสด็จขึ้นโดยทันที นอกจากนั้นเป็นเครื่องนอกทั้งนั้น

๔. แผนเครื่องออกขุนนางอย่างประทับพระแท่น

๑. คือ พานพระศรี

๕. คือ พระสุพรรณศรี

๒. ,, พระสุวรรณภิงคาร

๖. ,, พระลวม

๓. ,, พระภิงคาร

๗. ,, พานพระโอสถทรงสูง

๔. ,, พระถ้ายทอง

๘. ,, ถาดพระสุธารส

๙. คือ พระสุพรรณราช

การเสด็จออกอย่างประทับพระแท่นนี้ ข้อที่เกี่ยวกับเครื่องนอกเครื่องในและทอดก่อนทอดหลังนั้น ก็เป็นอย่างเดียวกันกับที่เข้ามาแล้ว

๕. ถ้าเป็นเวลาการพระราชพิธี มีเครื่องราชูปโภคที่ตั้งแปลกกว่าเวลาออกขุนนางอยู่บางอย่าง ให้ดูแผนต่อไปนี้

แผนเครื่องตั้งเวลามีการพระราชพิธี

ทอดก่อน

๑. พระแสงง้าว

เครื่องขวา (ทอดหลังพระโอรน) เครื่องซ้าย

๑. พานพระขันหมาก

๑. พระมณฑป

๒. พระสุพรรณศรี

๒. พระสุพรรณราช

(ทอดมมพระโอรน)

ในการพระราชพิธีเช่นนี้ แปรจากธรรมดาแต่เครื่องที่ทอดก่อนหมวดเดียว คือเปลี่ยนพานพระศรีเป็นพานพระขันหมาก ๑ เปลี่ยนพระสุพรรณภิงการ พระภิงการ พระถ้ายทอง เป็นพระมณฑป ๑ นอกจากนั้นก็คงจำนวนตามที่ทั้งส่วนเครื่องที่ทอดทีหลัง และส่วนเครื่องที่เตรียมมาใช้ต่าง ๆ ตั้งเครื่องเสด็จออกขุนนางโดยปรกตินั้น

ส่วนพิเศษนั้นมีอยู่ คือ

(๑) เทียนชนวนต้องมีมาเตรียมเสมอในการพระราชพิธี แต่การถวายเทียนชนวนนั้น มีเป็น ๒ หน้าที ถ้าเป็นเครื่องนมัสการหรือเครื่องบูชาที่สนมพลเรือนตั้ง เป็นหน้าที่สนมพลเรือนถวาย ถ้าเป็นเครื่องที่มหาดเล็กตั้งหรือสิ่งใดที่นอกจากสนมพลเรือนเป็นเจ้าหน้าที จึงเป็นหน้าที่ของมหาดเล็กที่จะถวายเทียนชนวน

(๒) ถ้าเวลาใดซึ่งเป็นเวลาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลคือที่มีพระสงฆ์
ยะถาสัพพีด้วยแล้ว ต้องมีพระเถ่าทักษิโณทกมาเตรียมถวายด้วยเสมอทุกคราว
และเมื่อทรงแล้วเป็นหน้าที่ของมหาดเล็กที่จะต้องเชิญกลับ และเชิญน้ำที่ทรง
กรวดแล้วไปเทเสีย ณ พื้นแผ่นดินซึ่งเป็นที่แจ้งทุก ๆ ครั้ง เมื่อจะต้องถวาย
ใหม่ก็ต้องแต่งใหม่ ห้ามมิให้ใช้น้ำที่ทรงแล้วนั้นเทคืนลงในพระแท่นมาถวาย
ทรงกรวดอีกต่อไป

(๓) ถ้าวันใดมีทรงธรรม ต้องมี เครื่องทรงธรรม ๑ เทียนดูหนังสือ
คู่ ๑ และพระเถ่าทักษิโณทก ๑ มาทอดไว้ก่อนในวันนั้นด้วย และเป็นหน้าที่
ของมหาดเล็กที่จะรับเทียนดูหนังสือเมื่อทรงจุกแล้วไปตั้ง ๒ ข้างพระเทศน์ กับ
ถ้ามีทรงธรรมหลายกัณฑ์ มหาดเล็กจะต้องคอยเปลี่ยนรูปเทียนเครื่องทรงธรรม
นั้นทุกกัณฑ์ด้วย

๖. เครื่องราชูปโภคบางอย่าง ในการที่จะเชิญไปมา จะต้องเชิญโดย
ลำดับบ้างตั้งที่จะจัดไว้เป็นหมวด ๆ ต่อไปนี้ และผู้ใดที่เป็นนายยามในเวลานั้น
จะต้องเชิญเครื่องที่ ๑ โดยเฉพาะ ส่วนผู้รอง ๆ ลงไปก็เชิญเครื่องอื่นต่อ ๆ กัน
ไป

(๑) เครื่องใน จัดเป็นลำดับดังนี้

ที่ ๑ พระสุพรรณศรี

ที่ ๒ พระล่วม

ที่ ๓ พานพระโอสถ

(๒) เครื่องนอกสำหรับออกขุนนางจัดเป็นลำดับดังนี้

ที่ ๑ พระสุพรรณศรี

ที่ ๒ พานพระศรี

- ที่ ๓ พระสุวรรณภิงคาร
- ที่ ๔ พระภิงคาร
- ที่ ๕ พระถ้ายทอง
- ที่ ๖ พระสุพรรณราช
- ที่ ๗ พระแสงง้าว

(๓) เครื่องนอกสำหรับทอดในการพระราชพิธีจัดเป็นลำดับดังนี้

- ที่ ๑ พระสุพรรณศรี
- ที่ ๒ พานพระขันหมาก
- ที่ ๓ พระมณฑป
- ที่ ๔ พระสุพรรณราช
- ที่ ๕ พระแสงง้าว

๗. เครื่องที่สำหรับตามเสด็จพระราชดำเนินไปรเวตและที่ต่าง ๆ อยู่ตามธรรมดาทุกวันนี้ มีจำนวนที่พอจะจดจำไว้บ้างดังนี้ คือ

เครื่องใน มี หีบพระศรีนาก	๑
โต๊ะพระโอสถ	๑
กาพระสุธารสนาก	๑
เครื่องสูงปักค้ำคาว	๑ (ถ้ามีฝน)
สนองพระองค์ฝน	๑ (ถ้ามีฝน)
สนองพระองค์โอเวอโค้ต	๑ (ถ้าหนาว)

นอกจากนั้น ถ้าจะมีสิ่งอื่นอีกก็แล้วแต่ข้างในจะส่งเครื่องห้องเครื่อง มี

พระสุพรรณศรีภูกัน ๑

พัดถวายอยู่งาน ๑

ถ้ายพระสุธารสเย็น ๑

ถ้ายพระสุธารสร้อน ๑

พระถ้ำชา ๑

โถลงพระบังคน ๑

หม้อพระชำระ ๑

นอกจากนี้ยังมีสิ่งอื่นที่จะเตรียมไปสำหรับใช้บ้าง อันจะเรียนด้วยตำราไม่ได้ ต้องเรียนด้วยความคุ้นเคย

๘. ถ้ามีการเสด็จพระราชดำเนิน ณ พระอารามใด ๆ จะต้องเตรียมเครื่องเหล่านี้โดยเสด็จพระราชดำเนินด้วย คือ

- (๑) เทียนชนวน
- (๒) พานเทียน รูป ดอกไม้
- (๓) พระแท่นทักษิณาทน
- (๔) เครื่องนมัสการทองน้อย
- (๕) เครื่องนมัสการเครื่องห้า

แต่เครื่องเหล่านี้นิยมมีกำหนดโดยลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

(ก) เทียนชนวนกับพานเทียนนั้น เป็นสิ่งควรเตรียมไป ไม่ว่า ณ พระอารามใดและเมื่อใด เพราะเป็นของทรงเรียกจตุมนัสการพระอยู่เนื่อง ๆ

(ข) เครื่องนมัสการทองน้อยนั้น เป็นเครื่องสำหรับทรงนมัสการพระบรมรูปหรือพระบรมอัฐิพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๔ รัชกาล และพระอัฐิพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่บางพระองค์ เช่น พระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นต้น และพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธรูปสำคัญบางพระองค์ เช่น พระประธานใหญ่ในพระวิหารวัดกัลยาณ

มิตร เป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน ณ พระอารามที่เกี่ยวข้อง
ดังนี้ ต้องเตรียมเครื่องทองน้อยไป คือ วัดราชประดิษฐ์ ๑ วัดพระเชตุพน ๑
วัดมหาธาตุ ๑ วัดอรุณราชวราราม ๑ วัดบวรนิเวศ ๑ วัดราชโอรส ๑
วัดกัลยาณมิตร ๑

(ก) เครื่องนมัสการเครื่องห้านั้น เป็นเครื่องสำหรับนมัสการสิ่ง
บรรจุน้ำสำคัญของพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๔ รัชกาล มีพระบรมทนต์ เป็นต้น
เพราะฉะนั้น เมื่อมีการเสด็จพระราชดำเนิน ณ พระอารามใดที่เกี่ยวข้องดังนี้
ต้องเตรียมเครื่องห้าไป คือ วัดราชประดิษฐ์ ๑ วัดพระเชตุพน ๑ วัดอรุณ-
ราชวราราม ๑ วัดราชโอรส ๑

(ข) พระแท่นทักษิณทณนั้น ต่อมีการบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระ
อารามใดจึงต้องมี ถ้าไม่มีการบำเพ็ญพระราชกุศลแล้วก็ไม่ต้อง

เครื่องเหล่านี้ถ้ามีราชการ โดยธรรมดาที่ย่อมมีหมาย ถ้าวรับหมายไม่ทัน
ก็ต้องจัดไปตามเคย ข้อเหล่านี้คนใหม่ ๆ ก็จะรู้ยากอยู่สักหน่อย แต่ย่อมได้รับ
คำสั่งจากผู้บังคับการเสมอไป

อนึ่ง ตามวัดเหล่านี้เมื่อมีการบำเพ็ญพระราชกุศล ถึงแม้ว่าพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะไม่เสด็จ ถ้าพระราชทานให้พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์
ใดเสด็จไปแทนก็ต้องจัดไปตั้งเหมือนกัน

๙. ถ้าเป็นการพระราชพิธีมีจุดเทียนชัย กับเสด็จพระราชดำเนินถวาย
พุ่ม จุดเทียนพรรษา มหาเล็กจะต้องถวายโคมไฟฟ้าค่วย โคมไฟฟ้านั้นทรง
จุดด้วยแว่นส่งมาจากข้างใน และในการที่จะถวายโคมไฟฟ้านั้นต้องเปิดหน้า
โคมถวาย และจะต้องระวังเป็นอันมากที่จะมิให้ไฟนั้นดับ

๑๐. ถ้าจะเสด็จพระราชทานน้ำพระศพ และพระราชทานเพลิง และเวลาเก็บพระอัฐิพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ต้องมีเครื่องทองน้อยไปด้วย

๑๑. ถ้าจะเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ ต้องมีเครื่องเหล่านี้ไปเตรียมถวาย คือ

เครื่องขมาศพ ๑

นาคเพลิง ๑ (เฉพาะศพที่ไม่มีเพลิงแท้)

ถ้ามีการทรงธรรม ต้องเตรียมอย่างเครื่องทรงธรรม ถ้ามีการบำเพ็ญพระราชกุศล ต้องเตรียมอย่างเครื่องบำเพ็ญพระราชกุศล ถ้ามีออกปลับปลา ต้องทอดเครื่องและเตรียมเครื่องอย่างการพระราชพิธี

๑๒. เงินท่วยพระที่นั่ง ตามธรรมดาที่เสด็จพระราชดำเนิน ณ ที่ใด ๆ ย่อมต้องมีเงินท่วยพระที่นั่งไปด้วยเสมอ เป็นเงินบาทบ้าง เงินปลีกบ้าง สำหรับเพื่อจะทรงเรียกพระราชทานผู้ใดผู้หนึ่ง หรือเสด็จประพาสร้านตลาดจะทรงซื้อสิ่งของเป็นต้น เงินนี้จะมีไปมากน้อยเท่าใดแล้วแต่มูลนายจะบังคับสั่ง

๑๓. ในการบางอย่าง เช่นวันออกแขกเมืองใหญ่ ๆ ในบางสมัยเป็นต้น ใช้ทอดเครื่องพานพระขันหมากคู่ และทอดพระแสงง้าวคู่ชวาช้าย การเช่นนั้นาน ๆ มีทีหนึ่ง

๑๔. จำนวนเครื่องราชูปโภคชนิดต่าง ๆ ที่ใช้ในการต่าง ๆ นั้น มีอยู่ดังนี้

(ก) พระสุพรรณศรี ค่อมต่าง ๆ ใช้การไปรวต

„ „ ประดับพลอย ๑ ใช้ธรรมดา

„ „ กลีบบัวปากประดับพลอย ๑ „ „

„ „ บัวกลุ่ม ๑ „ „

- พระสุพรรณศรี กุทันลงยา ๑ ใช้ธรรมดา
- „ „ นาก ๑ ใช้วันพระ
- „ „ ไม้สิบสอง ๑ ใช้กับพานพระขันหมากองค์เล็ก
- พระสุพรรณศรี บัวแฉก ๑ ใช้กับพานพระขันหมากองค์ใหญ่
- (ข) พานพระขันหมาก องค์เล็กไม้สิบสองลงยา ๑ ใช้ในการพระราชพิธีสามัญ
- „ „ บัวกลุ่ม ๑ ใช้ในการออกแขกเมือง
- „ „ องค์ใหญ่ไม้สิบสอง ๑ ใช้ในการพระราชพิธีใหญ่
- (ค) พานพระศรี ใหญ่ ๑ ใช้ในการเสด็จออกขุนนาง
- „ „ นาก ๑ ใช้ในวันพระ
- (ฅ) พระมณฑป บัวกลุ่ม ๑ ใช้ในการพระราชพิธีสามัญ
- „ „ ไม้สิบสอง ๑ ใช้ในการพระราชพิธีใหญ่
- (ง) พระสุวรรณภิงคาร ๑ ใช้วันธรรมดา
- พระแท่นนาก ๑ ใช้วันพระ
- พระภิงคาร ๑ ใช้ด้วยกันทุกวัน
- (จ) พระสุพรรณราช ก่อม ๒ ใช้สำหรับที่เสวย
- „ „ นาก ๑ ใช้วันพระ
- „ „ ทองเฟือง ๑ ใช้กับพานพระศรีใหญ่
- „ „ ลงยา ๑ ใช้กับพานพระขันหมาก
- (ฉ) ถาดพระสุธารส แปดเหลี่ยมรี ๑ ใช้ธรรมดา
- „ „ หยก ๑ ใช้ในการพระราชพิธีใหญ่

(ช)	ปัตถวายอยู่งาน	ชนนกก้ามไม้	๑ ใช้ธรรมดา
	„ „	ชนนกก้ามทอง	๑ ใช้ในการพระราชพิธีใหญ่
(ฌ)	โถลงพระบังคน	ก้ามไหล่ทอง	๑ ใช้ธรรมดา
	„ „	ทองคำเกลี้ยง	๑ ใช้ในการพิธีไม่สำคัญ
	„ „	ทองคำลงยา	๑ ใช้ในการพิธีใหญ่
(ญ)	พระเท้าทักษิณาทน	ทองคำเกลี้ยง	๑ ใช้ในพระราชกุศลสามัญ
	„ „	นาก	๑ ใช้วันพระ
	„ „	ทองคำลงยา	๑ ใช้ในการพระราชพิธีใหญ่
(ต)	เครื่องนมัสการ	ตระบะทองขาว	๑ ใช้บูชาเทวดาตามธรรมดา ทุกวัน
	„ „	ตระบะถม	๑ } ใช้ในการพระราชกุศลเล็ก ๑ } น้อย
	„ „	ตระบะมุก	
	„ „	เครื่องทรงธรรม	ใช้สำหรับทรงธรรม
	เครื่องนมัสการ	เครื่องห้า	ใช้บูชาสิ่งทีประจุสิ่งสำคัญของพระมหากษัตริย์บ้าง ใช้แทนเครื่องทรงธรรมบ้าง
	„ „	เครื่องทองน้อย	ใช้ในการพระราชพิธีใหญ่ และการซึ่งบูชาพระบรมธาตุ, พระพุทธรูปสำคัญ และบูชาพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่

๑๕. ในวันพระ จะเสด็จออกขุนนางตามธรรมดา หรือออกในการพระราชพิธีสามัญก็ดี เมื่อใช้พานพระศรีแล้ว ต้องใช้เครื่องนากทั้งชุด เว้นแต่สิ่งใดที่มีได้มีเครื่องนาก เช่น พระภิงคาร เป็น พระเต้าดิน ก็ต้องใช้ของคั้นเอง

๑๖. เครื่องทั้งปวงที่เรียกว่า “เครื่องนอก” เป็นของที่มีขนาดเล็ก รักษาไว้ ณ ห้องเครื่องมหาดเล็ก มีพนักงานในกรมมหาดเล็กรักษาประจำอยู่ เมื่อมีการเมื่อใดมหาดเล็กผู้จะตั้งเครื่องจึงไปเบิกมาจากเจ้าพนักงานนั้น ส่วนเครื่องที่เรียกว่า “เครื่องใน” นั้น ต้องรับมาจากคุณเก่าแก่ข้างใน และเมื่อสิ้นราชการแล้วก็ส่งกลับเข้าไปข้างในทุกวัน

๑๗. เครื่องพระศรี เป็นหน้าที่ของมหาดเล็กที่จะแต่งเอง คือถึงเวลาจนที่จะทอดเครื่องก็ไปรับ “พานพระศรีเต็ม” มาจาก “สองโคม” ทางประตูสนามราชกิจ (“สองโคม” เป็นพวกพนักงานสำหรับเดินสองโคมในเวลาเสด็จพระราชดำเนินข้างใน) เมื่อรับมาแล้วมหาดเล็กก็มาจัดแต่งเสร็จ

๑๘. พระสุธารสเย็น เป็นหน้าที่ของมหาดเล็กพนักงานห้องเครื่องไปรับมาจากกรมน้ำสรง หลวงศรีสยมพรเป็นเจ้ากรม วิธีไปเบิกพระสุธารสต้องเชิญพระตะพานไปรับ เมื่อจะรับต้อง “เทียบ” คือ ชิมให้รู้ จืดกร่อย ตูโส ชุ่น ต่อเป็นน้ำบริสุทธิ์จึงรับมา เมื่อรับมาแล้วก็มารักษาไว้ที่ห้องเครื่องและผูกถุงดีตราไว้ มหาดเล็กผู้จะเชิญเครื่องจึงไปรับมาอีกชั้นหนึ่ง และแกะตราแกะถุงออกตรวจและต้องเทียบเหมือนกัน ทั้งผู้เป็นนายก็ต้องตรวจตราเทียบดูด้วยเสมอไป ส่วนพระสุธารสร้อนนั้น เมื่อจะทอดจึงแต่ง ต้องแต่งแต่พอดี มิให้อ่อนแก่เกินไปกว่าที่ต้องพระราชอัธยาศัย แต่งแล้วก็ต้องเทียบ ต่อดีบริสุทธิ์แล้วจึงรินลงในถ้วยพระสุธารส และต้องรินกวาดฟองน้ำและกากชาออกให้

หมดมิให้ติดไป แต่พระสุธารสที่ส่งมาในกาพระสุธารสนากจากข้างในนั้นต่าง
มาเสร็จ มหาตเล็กไม่ต้องแต่ง เว้นแต่เมื่อน้ำนั้นเย็นเสียแล้วจึงต้องแต่งเติม
ใหม่

๑๙. อนึ่ง ให้พึงรู้ว่าสิ่งอันใดซึ่งเป็นเครื่องราชบริโภค คือเป็นของ
ส่วยตงแต่พระสุธารสขึ้นไป ย่อมเป็นสิ่งสำคัญที่เจ้าพนักงานจะต้องรักษาโดย
กวดขัน เพราะจะป้องกันมิให้เกิดเหตุการณ์ขึ้นแก่เครื่องราชบริโภค และ
เพื่อจะรักษาให้สะอาดบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น เมื่อสิ่งใดอยู่ในหน้าที่ผู้ใดรักษา
ผู้นั้นจะต้องระวังระไว มิให้ผู้ที่มิใช่เจ้าพนักงานมากล้ากรายละลาละล้วงได้
ในแบบแผนซึ่งเป็นราชประเพณีสืบ ๆ มา บรรดาสิ่งซึ่งเป็นเครื่องราชบริโภค
แล้ว เมื่อจะรับส่งต่อกันและกันในหมู่เจ้าพนักงานทั้งหลาย ย่อมผูกถุงติดตรา
ส่งต่อกัน และตรานั้นเป็นเครื่องหมายความรับผิดชอบของผู้ส่ง ให้ผู้รับตรวจ
ตราและสังเกตได้ว่า ถ้าตรามิได้ชำรุดจนลายก็เป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุอันใดตั้งแต่เจ้า
หน้าที่เป็นผู้ส่งได้ส่งมาถึงตน และเครื่องนั้น ๆ เมื่อจะทิ้งถวาย เจ้าหน้าที่นั้น
ก็ต้อง “เทียบ” คือชิมทดลองสอบสวนดูเสียก่อนถึงถวายได้ และจะต้องกระทำ
ด้วยความเคารพและประณีต คือห้ามมิให้อาจเอื้อมใช้ร่วมภาชนะอันใดซึ่งเป็น
เครื่องทรงใช้เป็นอันขาด เป็นต้นว่าพระสุธารส เมื่อจะเทียบก็ห้ามมิให้ใช้
ร่วมเทียบชิมถ้วยเครื่อง มี พระถ้วย หรือช้อน ซึ่งเป็นสนองพระหัตถ์เป็นต้น
ต้องให้รินลงที่อื่นซึ่งมิใช่เครื่อง จึงจะเป็นการสมควร

๒๐. เครื่องใช้บางอย่างจะต้องไปเบิกมาจากเจ้าพนักงานตามหน้าที่
ต่าง ๆ เป็นต้นว่ารูปเทียนดอกไม้ก็เป็นของต้องเรียกจากส่องโคมให้ไปเบิกมา
จากข้างใน เงินท้ายพระที่นั่งเบิกจากพระคลังข้างที่ พระราชลัญจกรต้องไป
รับมาจากออฟฟิศหลวง พระแสงบางองค์ที่ใช้เสมอก็อยู่ห้องเครื่อง ที่ไม่ได้ใช้

เสมออยู่กรมพระแสงหอกดาบ เครื่องนาคเพลิงเบิกจากกรมพระแสงปืนต้น
การรับส่งเบิกจ่ายเหล่านี้ จะว่าไว้ในที่นี้ให้ละเอียดก็มากเกินไป ผู้เรียนจะต้อง
เรียนรู้ในหน้าที่เมื่อได้กระทำการนั้น ๆ บ้าง

๒๑. การรับเทียนรูปที่ทรงจุดแล้ว และดอกไม้ที่จะพระราชทานให้
มหาดเล็กเชิญไปบูชา ณ ที่ต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่มหาดเล็กควรจะศึกษา
ให้รู้ว่าสมัยใดจะเชิญไปติดที่ใด บูชาสิ่งใด การบูชาที่เป็นสามัญอันพอจะชี้แจง
ในที่นี้ได้ คือ รูปเทียนที่ทรงจุดบูชาเวลาเสด็จออกขุนนางนั้นมี ๓ สำรับ คือ
สำหรับบูชาเทพยดา ซึ่งรักษาพระมหาเศวตฉัตร ณ พระที่นั่งที่สำคัญทั้ง ๓
แห่ง คือ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ๑ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ๑ พระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาท ๑ เมื่อทรงจุดพระราชทานมาแล้ว ให้มหาดเล็กเชิญรูป
เทียนคู่ ๑ ไปติดที่บัวหลังพนักพระที่นั่งเศวตฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
อีกคู่ ๑ ไปติดที่บัวหลังพนักพระที่นั่งเศวตฉัตรในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
อีกคู่ ๑ นั้นเสียบอยู่บนเชิงในตระเบงบูชาเทวดาแล้ว ให้ยกไปทั้งตระเบงไป
ตั้งบูชาที่มุขเด็จแห่งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท รูปเทียนบูชาในสมัยและในที่
ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีอีกมากและเป็นสิ่งอันยากที่จะรวบรวมมาอธิบายไว้ในที่นี้
ได้ ให้ศึกษาจากผู้รู้เมื่อไปทำการในหน้าที่นั้นต่อไป

ภาค ๖

เชิญพระแสง

การเชิญพระแสงเป็นสิ่งสำคัญและต้องมีวิธีอันละเอียดมากกว่าเชิญ
เครื่องทั้งปวง ข้อสำคัญของการเชิญพระแสงนั้น มีใจความอยู่ ๓ ประการ คือ
(ก) พระแสงเป็นเครื่องที่จะป้องกันอันตรายสำหรับพระองค์ จึงเป็น
สิ่งที่จะต้องพระราชประสงค์ทรงใช้โดยเร็วพลัน เพราะฉะนั้น ผู้เชิญพระ

แสงจะต้องระวังที่จะถวายพระแสงในเวลาเมื่อต้องพระราชประสงค์ให้เร็วพลัน
ทันทั่วทั้งที่

(ข) พระแสงเป็นเครื่องอาวุธมีคมอันอาจจะทำอันตรายแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง
ได้ จึงเป็นสิ่งที่ต้องระวังป้องกันมิให้ผู้ใด นอกจากพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวหยิบต้องได้ในเวลาที่ผู้เชิญฯ อยู่หรือทอดไว้ในที่ใด ๆ เพราะฉะนั้น
ผู้เชิญจะต้องระวังอยู่โดยไม่พลั้งเผลอ

(ค) พระแสงเป็นสิ่งมีคมและยาวเกะกะ ผู้เชิญจึงจะต้องเชิญและถวาย
ด้วยท่าทางอันเรียบร้อยและถูกแบบอย่าง เพราะฉะนั้น จึงจะต้องฝึกหัดให้ได้
แบบแผน

ด้วยเหตุเหล่านี้ ในวิธีเชิญพระแสงและถวายพระแสงจึงต้องมีข้อบังคับ
ต่าง ๆ ดังนี้

๑. พระแสงที่เป็นพระแสงทรง ซึ่งจะเชิญโดยเสด็จพระราชดำเนิน
ในที่ใด ๆ ผู้เชิญจะต้องคอยระวังโดยเสด็จให้อยู่ในระยะอันสมควร ถ้าเป็นพระ
แสงทรงสั้น ต้องอยู่ในระยะห่างจากพระองค์ประมาณ ๔ ศอก ถ้าเป็นพระแสง
ยาวประมาณ ๘ ศอกเสมอไป ถ้าจะเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทหรือโดย
ยวดยานพาหนะอันใด ผู้เชิญพระแสงจะต้องติดตามเสด็จทุกก้าวไป รักษาให้อยู่
ในระยะอันสมควรนั้นเสมอ และห้ามมิให้อยู่หลังผู้อื่น แม้แต่พระเจ้าลูกยาเธอ
ก็ไม่ได้

๒. ในเวลาเชิญพระแสง ผู้เชิญพระแสงจะต้องไม่กระทำการอัน
บู้ยไ้หูตาและพูดจาปราศรัยผู้อื่น และจะต้องไม่เผลอเพลนไปในกิจอื่น ๆ ผู้เชิญ
ต้องตั้งใจและตั้งการระวังพระราชกระเสอยู่โดยไม่มีช่องว่างเว้น เพื่อจะต้องพระ
ราชประสงค์ทรงเรียกด้วยกระเสพระราชดำรัสก็ดี หรือเพียงแต่พยักพระพักตร์
ก็ดี ยื่นพระหัตถ์มาก็ดี ให้ผู้เชิญเข้าถวายพระแสงได้ในบัดนั้นทันทั่วทั้งที่ และ

เมื่อจะถวายพระแสงนั้น ไม่ต้องรอถวายค่านับก่อนเหมือนถวายเครื่องอื่น ๆ ต่อได้ถวายแล้วจึงถอยมาถวายค่านับต่อทีหลัง

๓. ผู้เชิญพระแสงจะต้องตั้งใจระวังรักษาพระแสงที่ตนเชิญให้จงหนัก โดยมีได้เปลือยเพลิน เพื่อมิให้ผู้ใดมาลักลอบหยิบฉวยได้เป็นอันขาด นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งตน อนึ่ง เมื่อเวลาเสด็จประทับอยู่ ณ ที่ใด ถึงจะช้านานเท่าใดก็ดี ห้ามมิให้ผู้เชิญเอาพระแสงไปเที่ยวทิ้งวางไว้ในที่ใด ๆ หรือเอาไปมอบหมายไว้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นอันขาด เว้นแต่จะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใดมาผลัดเปลี่ยน ทั้งเมื่อเวลาถวายพระแสงแล้ว ผู้ที่เป็นพนักงานเชิญก็ต้องตั้งตาและตั้งใจคอยตระวังอยู่ เพื่อว่าจะทรงยื่นส่งพระราชทานมา ก็มิให้ผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งมิใช่เจ้าหน้าที่ล่วงล้ำขึ้นไปรับได้ ข้อนั้นแม้แต่พระบรมวงศานุวงศ์หรือพระราชโอรสอันสนิทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ดี ในพระราชกำหนดก็ได้มีห้ามไว้ว่า จะมิให้รับและจับถือพระแสงต่อหน้าพระที่นั่งเป็นอันขาด

๔. พระแสงที่จะต้องเชิญโดยปกติ ย่อมเป็นพระแสงดาบและพระแสงขรรค์ พระแสงง้าว โดยมากกว่าพระแสงอื่น ๆ ส่วนวิธีที่จะเชิญนั้น พระแสงทุกชนิดที่มีคม ห้ามมิให้ผู้เชิญฯ หายคมขึ้นข้างบน หรือให้คมตรงออกไปตามหน้าตนเป็นอันขาด และเมื่อจะถวายจะต้องส่งค้ำถวายเสมอไป

๕. วิธีที่จะเชิญพระแสงสั้น คือ พระแสงดาบ และพระแสงขรรค์ เป็นต้น ให้เชิญข้างปลายลงและข้างค้ำขึ้น จะเชิญให้ค้ำพระแสงอยู่ข้างขวาตนหรือข้างซ้ายตนก็ได้ แต่ถ้าเป็นพระแสงมีคมข้างเดียว คือ พระแสงดาบ จะต้องเชิญคว่ำคมลง ห้ามมิให้หายคมขึ้นข้างบน ผู้เชิญจะต้องเชิญที่ฝ่าและจับทั้ง ๒ มือ มือบนอยู่ต้นฝ่า มือล่างอยู่ปลายฝ่า ให้มีระยะห่างกันพองาม และ

มือบนหงาย ให้แขนตั้งอยู่เสมอรavanม มือล่างคว่ำและเชิญให้พระแสงแนลบเฉียงกับตัวตามส่วนมือ และห้ามมิให้พึงพาตพระแสงเข้ากับบ่าหรือกับตัว เช่นกับบ่าวขุนนางแบกดาบของนายเป็นอันขาด อนึ่ง เวลาเชิญ ถ้าจะทรงพระราชดำเนินไปมาผู้เชิญพระแสงจะต้องเดินตามเสด็จ ให้ไปได้ระยะอันสมควรตามที่กล่าวมาแล้ว และห้ามมิให้เดินตรงข้างเบื้องพระปฤษฎางค์ทีเดียว ให้เดินและยืนเฉลี่ยอยู่ข้างเบื้องซ้ายพระองค์ พอทอดพระเนตรเห็นได้เสมอไป

๖. วิธีที่จะถวายพระแสงสนั่นนั้น ต้องเข้าข้างเบื้องซ้ายพระองค์ และถวายด้วยมือซ้ายตน คือให้หันหน้าตนเข้าประสบหน้าพระที่นั่ง และมือซ้ายต้องอยู่บน มือขวาอยู่ล่าง และต้องหันตัวข้างสนถวายต่อพระหัตถ์ เวลาที่จะเข้าถวายพระแสง ไม่ต้องหยุดถวายคำนับก่อน เมื่อทรงยืนพระหัตถ์เมื่อใด ให้ผู้เชิญตรงเข้าไปในระยะที่พอจะถวายถึงได้ถนัด แล้วจึงย่อเข่าขวาลงถึงพื้น เข้าซ้ายตั้งหรือจะลงทั้ง ๒ เข่าก็ได้ จบศีรษะเอางานในเวลาถวายเมื่อถวายแล้วถอยมาตั้งตัวตรง แล้วจึงถวายคำนับ ส่วนเมื่อเวลาจะรับพระแสงนั้นสุดแล้วแต่จะพระราชทานขวาหรือทางซ้าย ก็ให้เข้ารับทางนั้น แต่ต้องหันหน้าตัวเข้าประสบหน้าพระที่นั่งเสมอ เมื่อเวลาจะเข้ารับนั้นให้ถวายคำนับก่อน แล้วจึงเดินเข้าไปรับ เมื่อเข้าไปถึงที่อันสมควรแล้ว ถ้าวรับทางซ้าย มือซ้ายอยู่บน มือขวาอยู่ล่าง เข้าซ้ายตั้ง เข่าขวาย่อลงถึงพื้น หรือจะลงเข่าถึงพื้นทั้ง ๒ ข้างก็ได้ ถ้าเข้ารับทางขวา มือขวาอยู่บน มือซ้ายอยู่ล่าง เข่าขวาตั้ง เข่าซ้ายย่อลงถึงพื้น หรือลงเข่าถึงพื้นทั้ง ๒ ข้างก็ได้ และเมื่อจะยื่นมือไปรับพระแสง มือขวาต้องเอางานเสียก่อน แล้วจึงรับจากพระหัตถ์ทั้ง ๒ มือ และจบศีรษะเอางานด้วย แล้วจึงถอยมาตั้งตัวตรง และเชิญพระแสงให้เข้าที่เรียบตามวิธีเชิญและถวายคำนับ

๗. วิธีเชิญพระแสงยาว คือ พระแสงง้าว ต้องเชิญเอาด้ามลง เอาปลายขึ้น และมือเราทั้ง ๒ จับที่ด้าม จะเชิญข้างขวาตนหรือข้างซ้ายตนก็ได้

แต่เมื่อเชิญข้างซ้าย มือขวายอยู่บน มือซ้ายอยู่ล่าง ถ้าเชิญข้างขวา มือซ้ายอยู่บน มือขวายอยู่ล่าง และเชิญหันคมพระแสงไปข้างหลังเรา เชิญตรงๆ ไม่เฉียงกับตัวเราตั้งเชิญพระแสงนั้น และต้องเชิญ ๒ มือเสมอ ห้ามมิให้พาคว่ำ หรือเป็นแต่ถือวางค้ำลงไปกับพื้น

๘. วิธีจะถวายพระแสงยาวนั้น ผิดกันกับถวายพระแสงสั้นหลายอย่าง คือ พระแสงยาวถวายได้ทั้ง ๒ ทาง ถ้าทรงยื่นพระหัตถ์ขวาก็ให้เข้าถวายทางขวา เมื่อจะเข้าถวายนั้นต้องก้าวเข้าไปให้ได้ที ระยะทรงนี้ผิดกันตามส่วนเพราะยาวกับสั้น และตัวต้องหันหน้าเรียงกันตามหน้าพระที่นั่ง เมื่อจะเข้าไปต้องกลับพระแสงเอาค้ำขึ้นเอาปลายลง และส่งค้ำไปให้ห่างพอพ้นพระองค์ เพื่อจะไม่ให้กระทบกระทั่งได้แล้วจึงวาทเข้ามาถวายให้พอดีกับพระหัตถ์ที่จะทรงรับ มือขวาเราต้องถอนจากค้ำมาจับฝัก เข้าขวายย่อลงถึงพื้น เข้าซ้ายตั้ง และมือซ้ายเป็นมือที่จับค้ำถวาย และให้สั้นพระแสงอยู่ข้างตัวเรา เมื่อพระหัตถ์ทรงจับค้ำแล้ว ถ้าเป็นพระแสงที่มีกลเม็ด มือซ้ายเราปลดกลเม็ดแล้วจึงถอนมาช่วยมือขวาถอดฝัก พอถอดฝักแล้วตัวเราต้องถอยหลบเอนมาข้างหลังโดยว่องไว เพื่อให้พ้นปลายพระแสง มิให้ฟาดพื้นมาถึงได้ เมื่อถอยออกไปตั้งตัวตรงแล้วจึงจะถวายค้ำนับ ถ้าทรงยื่นพระหัตถ์ซ้ายก็เข้าถวายทางซ้ายโดยวิธีเดียวกัน เปลี่ยนแต่มือซ้ายเราต้องเข้ามาจับฝัก เข้าซ้ายย่อถึงพื้น เข้าขวาตั้ง และมือขวาเป็นมือจับค้ำและปลดกลเม็ดถวาย ฝักพระแสงที่ถอดถวายแล้วนั้นผู้เชิญต้องถือไว้ส่วนเวลาที่จะเข้ารับนั้นให้ถวายค้ำนับก่อน แล้วก็เข้ารับได้ตามแต่ที่จะทรงยื่นพระราชทานทางไหน และเข้าเช่นเดียวกันกับเวลาถวาย แต่เมื่อจะรับนั้นต้องจับฝักทั้ง ๒ มือ เข้าสวมปลายพระแสงพอถูกแล้ว มือใดเป็นมือล่างให้คนถือฝักไว้ และถอนมือบนไปรับค้ำและสอดฝักเข้าให้สนิทพร้อมกัน ต้องระวังอย่าสอดไปแรงๆ เพื่อจะไปทำให้ค้ำแกว่งฟัดฟาดเกะกะไป เมื่อสอดฝักถึงที่แล้ว

ก็ให้วาดท่าพระองค์ออกมา กลับดำมพระแสงลง ปลายพระแสงขึ้น และตัวก็ถอยห่างออกมาทันที เมื่อถึงที่ตั้งตัวตรงแล้วจึงถวายคำนับ เพื่อเวลาจะรับห้ามมิให้เข้ารับดำมพระแสงก่อนสวมฝักเป็นอันขาด

๙. พระแสงปืน เป็นหน้าที่ของพนักงานกรมพระแสง ปืนต้นที่จะเชิญและถวายและทอดทั้งสิ้น ไม่เกี่ยวอันใดแก่มหาดเล็ก แต่เคยมีบางคราว เช่นกับเวลาเสด็จประพาสนวกเป็นต้น ที่ในเวลาเสด็จพระราชดำเนินหรือทรงแล้ว ส่งพระราชทานแก่มหาดเล็กผู้โดยเสด็จอยู่ที่ใกล้บ้าง ถ้าเป็นเช่นนั้นมหาดเล็กก็รับและเชิญและถวายได้ วิธีที่จะเชิญพระแสงปืนนั้นต้องตั้งกระบอกรับเอาปลายขึ้นอยู่เสมอและเชิญอย่างพระแสงสั้น วิธีถวายและรับก็ถวายและรับอย่างพระแสงสั้น แต่เมื่อจะถวายต้องยกให้สูงพอที่ที่ทรงจับจะถึงพระหัตถ์ได้ มีข้อบังคับพิเศษในเรื่องพระแสงปืนอยู่ ๓ ข้อ คือ

(๑) ในการเชิญหรือถวายหรือรับพระแสงปืน ต้องรักษาให้ปากกระบอกรับพุ่งตรงขึ้นไปบนอากาศเสมอไป อย่าให้มีเวลาหันเงลงมาตรงผู้ใดผู้หนึ่งได้

(๒) ต้องรักษาอย่ากระทบกระทั่งนกปืนเป็นอันขาด

(๓) ระวังอย่าให้เครื่องเหล็กที่พระแสงปืนถูกต้องเหงือมือ ซึ่งจะทำให้เกิดสนิมเสียไป

๑๐. พระแสงนอกจาก “พระแสงทรง” ที่เกี่ยวข้องกับมหาดเล็กนั้น ยังมีอีก ๒ จำพวก คือที่มีชื่อเรียกว่า “พระแสงหว่างเครื่อง” จำพวก ๑ พระแสง “รายตีนทอง” จำพวก ๑ พระแสงเหล่านี้มีแต่เชิญเข้ากระบวนในการแห่แห่น เช่น พยุหยาตรา หรือแห่โสกันต์ เป็นต้น ไม่มีเวลาถวายและการที่จะต้องใช้ก็น้อย ในที่นี้จึงเป็นแต่จะบอกชื่อไว้ให้รู้จักเท่านั้น

พระแสงหว่างเครื่องมีชื่อตั้งจำนวนเหล่านี้เป็นต้น คือ

สำหรับแห่หน้า	พระแสงตรี	๑
	พระแสงหอกนารายณ์ทรงครุฑ	๑
	พระแสงหอกค้ำแก้ว	๑
	พระแสงดาบเขลย	๑
	พระแสงดาบเขน	๑
	พระแสงหอกขวา	๑
สำหรับเชิญตาม	พระแสงหอกง่าม	๑
	พระแสงง้าว	๑
	พระแสงดาบตั้ง	๑
	พระแสงกระบี่	๑
	พระแสงดาบขวา	๑

พระแสงรายตีนทอง มีจำนวน ๔ องค์ คือ

พระแสงขวา	พระแสงดาบค่าย	๑
	พระแสงใจเพชร	๑
พระแสงซ้าย	พระแสงพัสดาวานร	๑
	พระแสงนาคสามเศียร	๑

แต่คราวสมัยที่จะเชิญพระแสงเหล่านี้ออกในการต่าง ๆ นั้นไม่เหมือนกันทุกคราว ต่างกันตามกระบวนแห่ในการอย่างไร มีอยู่ตามตำรา หรือจะต้องทำตามหมายสั่งในการนั้น ๆ โดยเฉพาะ

๑๑. พระแสงที่จะทอดในการพิเศษต่าง ๆ ซึ่งผิดจากธรรมดาที่มีอยู่บ้าง เช่นในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสในการจับสัตว์ป่าเช่นจับช้างเป็นต้น ต้องทอดพระแสง ๒ องค์ คือ พระแสงง้าวทอดข้างขวาพระโขนงองค์ ๑

พระแสงหอกจึงทอดข้างซ้ายพระโอรสองค์ ๑ และต้องทอดผักไว้ด้วยทั้ง ๒ องค์ เช่นนั้นก็เป็นการนาน ๆ มีครั้งหนึ่ง

ภาค ๑

หน้าที่อันเกี่ยวข้องกับพระเจ้าลูกเธอ

หน้าที่ของมหาดเล็กอันเกี่ยวข้องด้วยพระเจ้าลูกเธอ นั้น คือ ที่จะดูแลรักษาในเวลาเสด็จออกโดยเสด็จพระราชดำเนินให้ปราศจากอันตรายต่างๆ และถ้าพระเจ้าลูกเธอยังทรงพระเยาว์อยู่ ก็จะต้องเชิญ (อุ้ม) ไปมาด้วย มีหลักที่จะสังเกตในการเหล่านี้ ดังนี้

๑. กิริยาที่จะเชิญพระเจ้าลูกเธอ ให้อุ้มตรง ๆ ห้ามมิให้อุ้มเข้าสะเอว เช่นอุ้มเต็กตามธรรมเนียมชาวบ้าน

๒. ห้ามมิให้มหาดเล็กชักชวนหรือเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอไปเที่ยวเล่นห่างพระเนตรพระกรรณ ถ้าจะเสด็จไปเองในที่ที่ไม่สมควร ควรกราบทูลห้ามปราม

๓. พระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์ ถ้าจะเสด็จกลับก่อนเสด็จขึ้น ถึงแม้ว่าจะทรงพระกันแสง ก็ห้ามมิให้มหาดเล็กเชิญเสด็จกลับ นอกจากได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ถ้าจะเสด็จกลับเช่นนั้น ต้องให้มุลนายกราบบังคมทูลพระกรุณาเสียก่อน โปรดเกล้าฯ ให้เชิญเสด็จกลับ จึงเชิญเสด็จกลับได้

๔. ในการที่จะรับเสด็จและส่งเสด็จ ถ้าเป็นพระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์เมื่อจะรับจะส่งห้ามมิให้รับและส่งต่อพระพี่เลี้ยงนางนมและข้าหลวงข้างใน ต้องรับจากแต่้าแก่และส่งต่อแต่้าแก่ และห้ามมิให้มหาดเล็กพุดจาชักชวนคบค้ากับพี่เลี้ยงนางนมและข้าหลวงข้างในเป็นอันขาด

๕. ในเวลาเสด็จพระราชดำเนินในที่ใด ๆ เมื่อพระเจ้าลูกเธอจะทรง

เล่นหรือทรงพระดำเนินไปข้างไหน มหาตเล็กจะต้องคอยดูแลป้องกันหรือห้ามปรามในสิ่งที่น่าจะเกิดอันตรายได้ต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทางที่จะทรงพระดำเนินไปจะมีสิ่งใดกีดขวาง จะทำให้ล้มชวน หรือขึ้นลง บ้นโค สะพาน เป็นต้น จะต้องระวังดูแลอย่าให้เป็นเหตุการณ์ได้เสมอไป ถ้าจะขึ้นรถหรือลงเรือ ก็จะต้องคอยระวังรับส่งให้ดีด้วย

๖. ถ้าพระเจ้าลูกเธอทรงแต่งพระองค์ด้วยเครื่องประดับอันอาจจะตกลงหล่นร่วงหายไปได้ในที่ต่าง ๆ ให้มหาตเล็กสังเกตเอาไว้ และคอยตรวจตราดูแลเสมอตามที่ต่าง ๆ เช่นตามถนนหนทาง เป็นต้นว่า ทรงพระดำเนินโดยเสด็จ เช่นกับในเวลาเสด็จพระราชทานพระกุญแจก็ตี ย่อมเป็นการสับสนที่นำกลัวเครื่องประดับพระองค์จะเกี่ยวหักขาดร่วงหล่นหายไปได้ มหาตเล็กจะต้องตรวจตราระวังระไวอยู่เสมอ แม้แต่สิ่งของที่ทรงถือมา ในเวลาเสด็จกลับก็ต้องตรวจตราดูตามที่ประทับว่าจะทรงหลงลืมสิ่งใดไว้ เพื่อจะได้เก็บส่งถวายไป โดยมีได้ละเลยให้หายสูญ

ภาค ๘

ราชการห้องมหาตเล็ก

๑. ราชการกรมมหาตเล็ก ในหน้าที่เวรศักดิ์ซึ่งเป็นมหาตเล็กประจำการ มีห้องสำหรับข้าราชการมหาตเล็กผู้ใหญ่ผู้น้อยในเวรศักดิ์ มาประจำรักษาราชการอยู่แห่งหนึ่ง เรียกว่า “ห้องมหาตเล็ก” ซึ่งในเดิมนั้นตั้งอยู่ที่ชั้นต่ำแห่งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทข้างตะวันออกนั้น และมีห้องสำหรับเป็นที่รักษาเครื่องราชูปโภคซึ่งใช้อยู่ทุกวัน ๆ นั้น ติดต่อกันด้วยอีกแห่งหนึ่ง เรียกว่า “ห้องเครื่องมหาตเล็ก” และยังมีสาขาของห้องมหาตเล็กอีก ๒ แห่ง คือ ห้องมหาตเล็กน้ำร้อนแห่ง ๑ มีหน้าที่ราชการเป็นกองสำหรับเลี้ยงน้ำร้อนพระสงฆ์และ

พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั่วไปในเวลามีการพระราชพิธี หรือในเวลาประชุมอย่างใดอย่างหนึ่ง ห้องเครื่องพระกระยาเสวยอีกแห่ง ๑ ซึ่งเป็นที่สำหรับทำเครื่องพระกระยาเสวยอย่างฝรั่ง ที่และการต่าง ๆ เหล่านี้ ผู้บังคับการเวรศักดิ์บังคับบัญชาอยู่ทั้งสิ้น

๒. ในห้องมหาดเล็กนั้น เป็นออฟฟิศของผู้บังคับการและมีมุลนายรอง ๆ ตลอดไปถึงมหาดเล็กพิเศษ ผลัดเปลี่ยนกันมาประจำรักษาราชการอยู่ทั้งกลางวันกลางคืนเสมอไป มีทั้งเสมียนพนักงานสำหรับการออฟฟิศด้วย แต่จำนวนคนที่ผลัดเปลี่ยนกันเป็นเวรเป็นยามอย่างไรนั้น จะกำหนดลงเป็นแบบตำราไว้สำหรับเสมอไปย่อมไม่ได้ ต้องสุดแล้วแต่ผู้บังคับการจะกำหนดลงเป็นครั้งคราวอย่างไรตามสมควร และเป็นสิ่งที่ย่อมเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ตามที่จะเหมาะแก่ราชการในสมัยใดอย่างไร

๓. ส่วนหน้าที่ราชการสำหรับห้องมหาดเล็กนั้น มีอยู่ตั้งประเภทเหล่านี้

ราชการประจำ

ก. เป็นหน้าที่สำหรับคอยรับราชการในเวลาเสด็จออกข้างหน้าไม่ว่าเวลาหนึ่งเวลาใด

ข. เป็นหน้าที่ที่จะคอยฟังราชการในเวลาเมื่อจะรับสั่งให้หาเข้าไปสั่งราชการอันใดหรือทรงใช้อย่างไรข้างใน

ค. เป็นหน้าที่ที่จะตั้งเครื่องพระกระยาเสวย ในเวลาเสด็จออกเสวยข้างหน้า

ฅ. เป็นหน้าที่ที่จะทอดและเชิญและถวายเครื่องราชูปโภคในเวลาเสด็จออกขุนนาง หรือการพระราชพิธีต่าง ๆ

ง. เป็นหน้าที่ที่จะโดยเสด็จพระราชดำเนินในที่ต่างๆ และดูแลพระเจ้าลูกเธอ

จ. เป็นหน้าที่ที่จะเชิญพระราชหัตถเลขาไปยังที่ต่าง ๆ

ฉ. เป็นหน้าที่ที่จะตามตัวข้าราชการที่รับสั่งให้หา

ช. เป็นหน้าที่ที่จะสั่งรถ สั่งเรือ สั่งวอ ในการที่พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน หรือเจ้าจอมข้างใน จะเสด็จหรือไปในที่ต่าง ๆ

ฌ. เป็นหน้าที่สำหรับเชิญพระอาการทรงประชวรแห่งพระบรมวงศานุวงศ์และตรวจอาการป่วยเจ็บแห่งข้าราชการ

ญ. เป็นหน้าที่สำหรับตรวจรายงานการต่าง ๆ มีการก่อสร้างเป็นต้น

ต. เป็นหน้าที่สำหรับที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาขอราชการบางอย่าง

ราชการจร

ถ. เป็นหน้าที่สำหรับจัดการเลี้ยงพระราชทานในการต่าง ๆ

ท. เป็นหน้าที่สำหรับจัดการรับรองเจ้าต่างประเทศ

หน้าที่ราชการเหล่านี้ จะชี้แจงให้ละเอียดในข้อซึ่งต้องการคำอธิบายนั้นให้ทราบต่อไป

๔. การเชิญพระราชหัตถเลขานั้น คือ ถ้าจะมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานผู้ใดส่งออกมาจากข้างในก็ดี หรือจากกรมราชเลขาณการก็ดี ย่อมส่งมาให้มหาดเล็กเชิญไป และพระราชหัตถเลขาทุก ๆ องค์จะต้องลงบัญชีในสมุดบัญชีที่ห้องมหาดเล็กนั้นเสียก่อน แต่การเรื่องนี้เป็นการต้องระวังอย่างหนึ่ง เพราะมักจะมีเหตุในเรื่องที่พระราชหัตถเลขาไปค้างช้าเสียนั้นเนื่องๆ บางทีท่านผู้ที่มีพระราชหัตถ์พระราชทานเข้ามาเฝ้า เมื่อมีพระราชดำรัสถามถึงท่านผู้นั้นยังไม่ทราบเรื่อง ก็ทำให้ข้าราชการไปคว้างคว้างเลื่อนลอยเสียดังนี้เป็นต้น

เพราะฉะนั้น จำจะต้องมีข้อที่จะพึงถือเอาเป็นแบบสำหรับปฏิบัติราชการอันนี้ ให้เป็นไปโดยสมควรทั้งนี้ คือ พระราชหัตถเลขาจะต้องสังเกตให้รู้ที่ต่างกัน เป็น ๒ อย่าง คือให้เรียกว่า พระราชหัตถเลขาข้างในอย่าง ๑ พระราชหัตถเลขาข้างนอกอย่าง ๑ พระราชหัตถเลขาข้างในนั้นเป็นอย่างเช่นที่เรียกว่า จดหมายไปรเวตหรือจดหมายเฉพาะตัว โดยธรรมชาติย่อมเป็นของเล็กๆ พระราชหัตถเลขาข้างหน้านั้นเป็นอย่างที่เราเรียกว่าจดหมายราชการ ย่อมเป็นของใหญ่ๆ อีกนัยหนึ่ง ถึงแม้ว่าพระราชหัตถเลขาข้างหน้าก็ดี ให้สังเกตว่าเป็นการด่วน หรือมิใช่การด่วนที่เป็นการด่วนนั้นธรรมดา ย่อมสลักหลังว่า การด่วน หรือ มิฉะนั้นผู้เชิญมาส่งก็ย่อมจะกำชับว่าเป็นการด่วน เมื่อมหาดเล็กได้รับจากผู้ใด ก็ควรจะต้องไต่ถามผู้มาว่าส่งคุณเป็นการรื้อนเย็นอย่างไร

ในการที่จะเชิญพระราชหัตถเลขาไปส่งนั้น ก็ให้ถือเป็น ๒ วิธี คือ ถ้าเป็นพระราชหัตถเลขาข้างในอย่าง ๑ เป็นพระราชหัตถเลขาการด่วนอย่าง ๑ ทั้ง ๒ อย่างนี้ต้องให้มหาดเล็กผู้เชิญๆ ไปส่งให้ถึงผู้รับโดยมิได้ทอดทิ้งให้ เนิ่นช้า ไม่ว่ากลางวันหรือกลางคืน และผู้รับจะอยู่ ณ ที่ใดพอจะตามได้ ก็ ต้องตามให้พบ ถึงจะเป็นเวลาที่ผู้รับบรรทมหรือนอนหลับอยู่ก็ต้องให้มหาดเล็กของเจ้านายหรือทนายของข้าราชการผู้จะรับนั้นปลุกโดยทันที เพื่อจะได้ ส่งพระราชหัตถเลขานั้นถวายหรือให้แก่ท่านผู้รับ และพระราชหัตถ์ทั้ง ๒ อย่างนี้ ไม่ควรที่จะมอบฝากผู้ใด นอกจากได้ส่งถวายหรือให้แก่ผู้รับเอง แต่ การที่ว่าต้องถวาย หรือให้แก่ผู้รับเองเช่นนั้นนั้น ไซ้ว่าจำเป็นจะต้องเข้าไปถึง พระองค์หรือถึงตัว หรือยื่นให้ถึงพระหัตถ์หรือมือท่านผู้รับก็หาไม่เพราะเป็น ต้นว่า เช่นเจ้านายผู้ใหญ่บรรทมอยู่ในที่ที่มหาดเล็กผู้เชิญพระราชหัตถ์จะกราก เข้าไปจนถึงพระองค์โดยมิได้เรียกหาเข้าไป ก็หาถูกประเพณีและเป็นกิจ

อันสมควรของมหาเล็กไม่ ถึงโดยมิใช่เจ้านายผู้ใหญ่ แม้แต่แก่ผู้อื่นที่มหาเล็ก
จะไปกระทำเช่นนั้นก็ไม่สมควรจะทำการเสียกิจริยาของตนเอง มิใช่ว่าเสีย
พระเกียรติยศของพระราชหัตถเลขา โดยที่ไม่ไปบิ๊งบั้งเข้าไปให้ถึงเช่นนั้น
ก็หาไม่ ที่ว่าต้องถวายหรือส่งให้ถึงผู้รับนั้น หมายความว่าควรที่มหาเล็กผู้เชิญ
พระราชหัตถเลขาไป ควรส่งพระราชหัตถเลขาเข้าไป เพียงให้รู้และเป็นที่
เชื่อว่าผู้รับส่งต่อ ๆ เข้าไปนั้น ไม่ไปเหลวไหล และได้ส่งถวายหรือให้แก่เจ้า
หรือนายของตนจริงในเวลานั้นและได้เซ็นใบรับคืนมาให้เป็นสำคัญแล้ว ก็เป็น
ใช้ได้ ห้ามอย่าให้เป็นแต่ไปมอบฝากไว้เหลว ๆ และผู้รับก็ไม่ได้รับจนกว่าจะ
สิ้นชั้นเอง ถ้าเป็นการร่อนรณ ที่ผู้รับจำเป็นจะต้องดำริหรือส่งหรือตอบใน
เวลานั้นก็จะเสียราชการไปเท่านั้น แต่ส่วนพระราชหัตถเลขาข้างหน้าอย่าง ๑
และพระราชหัตถเลขาข้างหน้าอันมิใช่เป็นการด่วนอย่าง ๑ ทั้ง ๒ อย่างนี้
ถ้าเป็นกลางวันหรือจะตามพบตัวได้ จะส่งถวายหรือให้แก่ผู้รับเองก็ควร แต่
ถ้าเป็นเวลากลางคืนซึ่งผู้รับบรรทมหรือนอนอยู่ หรือหาตัวไม่พบ ไม่อยู่เสียใน
สมัยใด ก็ไม่จำเป็นต้องพบตัว จะมอบหมายแก่พนักงานผู้รับ ณ ออฟฟิศกิติ
ณ บ้านหรือวังกิติ หรือมหาเล็ก หรือเสมียน ทนายของผู้รับไว้โดยให้มี
ชื่อเซ็นในใบรับเป็นสำคัญแล้วก็ได้

๕. การติดตามตัวข้าราชการ ข้อนี้นี้หมายความว่า ผู้ใดผู้หนึ่งที่มี
พระบรมราชโองการให้หา และดำรัสสั่งแก่มหาเล็กให้ตาม จะเป็นพระบรม
วงศานุวงศ์หรือข้าราชการก็เหมือนกัน การติดตามตัวผู้ที่มีพระบรมราชโองการ
ให้หา นั้น มีวิธีอยู่บ้างดังนี้ ถ้ามีพระบรมราชโองการให้หาใคร ซึ่งมีได้กำหนด
เวลาว่าให้มาเวลาอื่น อันต้องเข้าใจว่าให้มาในเวลาไปตามที่เดียวแล้ว ผู้ที่ไป
ตามจะต้องรอตามเสด็จ หรือตามหลังผู้ที่ถูกให้หา นั้นมาที่เดียวมิบังควรที่จะเป็น

แต่ไปทูลหรือไปเรียนผู้นั้น แล้วก็กลับมาเสียแต่ตัวก่อน หนึ่ง ถ้าไปตาม
 หลาย ๆ คนในคราวเดียวกัน ควรต้องไปตามคนที่จะตามได้ใกล้ ๆ ก่อน ต่อได้
 ทูลหรือเรียนผู้นั้นแล้วจึงไปตามผู้อื่นที่ไกลต่อไป และตัวตามหลังคนที่สุดมา
 แล้วควรแะตุงคนที่เราเชิญกระแสนพระบรมราชโองการไปแจ้งไว้ก่อนนั้นว่า ได้
 มาแล้วหรือไม่ ถ้าใครเป็นผู้ล่าหลังที่สุดตัวก็ควรจะมาผู้นั้นมา แต่ถ้าในที่เฝ้า
 เหมือนทั้งเวลาที่มหาดเล็กยืนถวายอยู่ ณ อยู่ มีพระบรมราชโองการดำรัสให้
 ตามใครซึ่งอยู่ในที่เฝ้าเวลานั้นเมื่อตนได้มาทูลหรือเรียนผู้นั้นแล้ว ก็ไม่จำเป็น
 ที่จะต้องรอกอยตามหลัง เพราะตนมีหน้าที่ราชการที่กำลังกระทำประจำอยู่
 ทั้งก็เลเห็นได้อยู่ว่าผู้ที่เราไปทูลหรือเรียนนั้นได้เข้าใจ และมาหรือยัง ส่วน
 ตัวควรจะรีบกลับไปทำการในหน้าที่ แต่ไม่ควรจะเดินแข่งหน้าหรือเดินพันกัน
 ไปกับท่านผู้ใหญ่

๖. การที่พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน หรือเจ้าจอมข้างในจะเสด็จ
 หรือไปในที่ต่าง ๆ นั้น เป็นหน้าที่ของมหาดเล็กจะรับคำสั่งจากเถ้าแก่ ออก
 หมายสั่งไปยังเจ้าพนักงานกระทรวงวัง ให้หมายสั่งตามหน้าที่ให้ทันการ แต่
 ต้องมีวิธีดังนี้ คือ ก่อนที่จะสั่งหมายไปจะต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระ-
 กรุณาเพื่อทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วจึงให้ส่งหมายไปได้ วิธีที่จะ
 กราบบังคมทูลพระกรุณานั้น ถ้าเป็นเวลาที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้
 ด้วยปาก เช่นกับในเวลาประทับทรงปี่ดทองพระก่อนเสด็จออกขุนนางเป็นต้น
 หรือในเวลาหนึ่งเวลาใดที่สมควร ก็ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยปากได้
 แต่ถ้าหาโอกาสเช่นนั้นไม่ได้แล้วให้รับทำหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาส่ง
 เข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายแทน ถ้าเป็นอันเข้าใจได้ว่าพระราชทานพระบรมราชา-
 อนุญาตแล้ว ก็ให้เขียนหมายสั่งไปยังเจ้าพนักงานกระทรวงวัง แต่การที่จะ

กราบบังคมทูลพระกรุณาท้วยปากหรือหนังสือก็ดี มีข้อห้ามโดยเฉพาะอย่างหนึ่ง คือ ถ้าเป็นเจ้าจอมมารดาหรือเจ้าจอมแล้ว ห้ามมิให้ออกชื่อท่านนั้นๆ ให้ใช้แต่ว่า “เจ้าจอมข้างใน” ถ้าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์หนึ่งพระองค์ใดแล้ว ให้ออกพระนามด้วย ให้ออกตัวอย่าง (ก) สำหรับกราบบังคมทูลพระกรุณาท้วยปาก ตัวอย่าง (ข) สำหรับกราบบังคมทูลพระกรุณาท้วยหนังสือ ตัวอย่าง (ค) สำหรับเขียนหมายสั่งเจ้าพนักงานกระทรวงวัง ซึ่งได้คั้ดมาไว้เป็นตัวอย่างในท้ายหนังสือฉบับนี้นั้น เปลี่ยนแต่ข้อความตามเนื้อเรื่องซึ่งจะมีนั้นๆ

๗. ในการเชิญพระอาการทรงพระประชวรแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ และเชิญพระอาการป่วยเจ็บแห่งข้าราชการนั้น สุตแล้วแต่จะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ไปตรวจผู้ใด เมื่อโปรดเกล้าฯ เช่นนั้นแล้ว ก็ให้ไปตรวจพระอาการ หรืออาการทำเป็นหนังสือส่งขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ให้ออกตัวอย่าง (ข) และ (ง) ซึ่งมีอยู่ในท้ายหนังสือนี้ แต่การที่จะตรวจก็ครั้ง เมื่อไรบ้างก็ต่างกันอย่างไรนั้น ต้องใคร่ครวญดูพระราชกระแส ว่าอย่างไรจึงจะต้องด้วยพระราชประสงค์ในทีใด ก็ให้พึงกระทำให้สมควรและต้องด้วยพระราชประสงค์ และมีลักษณะอยู่ ๒ ประการ คือ ถ้าเป็นไข้หนักหรือไข้สำคัญ ผู้ตรวจต้องไปประจำอยู่ ณ ที่เจ้าไข้ประชวรหรือป่วยอยู่นั้นด้วย ถ้าไม่สำคัญก็ไม่ต้องประจำแรกที่ไปตรวจนั้นจะต้องไปหาผู้ใดที่เป็นเจ้าของคนไข้ ชี้แจงให้ทราบว่าคุณได้รับพระราชกระแสให้มาตรวจ และเชิญพระอาการหรืออาการผู้ป่วยนั้น ขอให้เขามอบหมายให้รู้จักกับหมอและผู้พยาบาล เพื่อจะได้ซักไข้ได้เลียงดูอาการต่าง ๆ และการเยียวยาพยาบาล จึงจะได้ความรู้ที่แท้จริงประกอบกับการที่เห็นด้วยตาตนเอง ได้ข้อความเป็นรายงานที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ และการที่จะทำรายงานเช่นนี้ จะต้องระวังใช้ถ้อยคำสำนวนให้ถูกต้องตามทางราชการ อันเกี่ยวแก่ภาษาและศัพท์ที่ใช้ในราชการนั้นจงมาก

๘. ส่วนการตรวจรายงานการต่างๆ เช่นการก่อสร้างนั้นก็สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีพระราชดำรัสสั่งให้ตรวจการอะไรในกรุงหรือหัวเมืองเมื่อใด และจะเป็นพระราชประสงค์ที่จะให้ตรวจเป็นครั้งคราว หรือตรวจเนื่องกันไปจนกว่าการนั้นจะสำเร็จและทำรายงานด้วยหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาในสิ่งนั้น ให้ดูตัวอย่าง (จ) ในท้ายหนังสือฉบับนี้ และส่วนรายงานเช่นนั้น วิธีตรวจก็ต้องไปหานายงานและนายค้ำผู้ทำ ไต่ถามให้รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร เอาความรู้จากผู้ทำประกอบกับการที่เห็นด้วยตาตนเองเรียบเรียงเป็นรายงานกราบบังคมทูล มีข้อสำคัญ คือ จะต้องรู้จักวิธีทำรายงานเป็น และจะต้องตรวจตราไต่ถามให้ละเอียดให้ได้ความจริง อย่าให้เตาด้วยตนเอง และจะต้องใช้ถ้อยคำให้ถูกต้องตามวิธีข้าง

๙. หน้าที่ยของมหาดเล็กที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาบางอย่างนั้น คือ กราบบังคมทูลพระกรุณารายงานพระอารามในเวลาพระราชทานพระกฐิน อย่างหนึ่ง ให้ดูตัวอย่าง (ฉ) และการอย่างนี้เป็นการอ่านรายงานถวายด้วยปาก ในเวลาที่ทรงหยิบผ้าเหลืองห่มพระ พระราชทานแก่เจ้าพนักงานแล้ว กราบบังคมทูลถวายพระราชกุศล เมื่อเวลาอุปสมบทกลับมาแล้วอย่างหนึ่ง ให้ดูตัวอย่าง (ช) เป็นการที่ตัวผู้บวชและลาอุปสมบทมาต้องกราบบังคมทูลด้วยปาก

๑๐. ส่วนการจัดการเลี้ยงพระราชทานในสมัยต่าง ๆ นั้นมีอยู่เนื่อง ๆ เป็นต้นว่าการเลี้ยงปีใหม่ การเลี้ยงเฉลิมพระชนมพรรษา การเลี้ยงพระราชทานข้าหลวงเทศาภิบาล การเลี้ยงพระราชทานแขกเมือง เป็นต้น การที่จะจัดในการเลี้ยงเช่นนี้อย่างไร มุขนายเป็นผู้จัดและสั่ง ส่วนมหาดเล็กรองๆ ก็จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติในการเลี้ยง ตามแต่มุขนายจะมอบหน้าที่ให้ทำอะไร เมื่อได้เข้าทำการเช่นนั้น ก็ให้ตรวจตราสังเกตจำการต่างๆ ในที่นั้น เพื่อเป็นการฝึกหัดให้เข้าใจยิ่งขึ้น

๑๑. ส่วนการจัดการรับเจ้าต่างประเทศนั้น มีเช่นเจ้าต่างประเทศเข้ามาเยี่ยมเยียนพระราชสำนัก และโปรดเกล้าฯ ให้จัดการรับรอง คือ จัดตั้งสถานที่อยู่และการเลี้ยงดูเสร็จเช่นจัดรับที่วังสราญรมย์และพระราชวังบางปะอิน เป็นต้น การเช่นนี้มุลนายเป็นผู้จัดและสั่งการหน้าที่ของมหาดเล็กรอง ๆ ก็จะต้องฝึกหัดให้รู้ให้ชำนาญเมื่อได้ทำการนั้น ๆ

๑๒. ในการที่มหาดเล็กมีหน้าที่ราชการที่จะเข้าไปในพระราชฐานฝ่ายในครั้งหนึ่งคราวใดก็ดี ให้มหาดเล็กกระหม่อมวังอิริยาบถจงหนัก คือ ให้ตรงไปตรงมา และอย่าแหวะเวียนคบบหาพูดจากับผู้หนึ่งผู้ใด ผู้ที่สมควรจะพูดได้มีอยู่แต่เก่าแก่ท้าวนางและเฝ้าที่เท่านั้น ถึงกระนั้นก็ควรพูดจากันได้แต่ในกิจราชการ ห้ามมิให้พูดจาสนทนาปราศรัยเป็นทางคบบหากัน และเมื่อจะเข้าไปในพระราชฐานฝ่ายใน ก็ต้องบอกกล่าวให้เฝ้าที่รับเข้าไป ห้ามมิให้เข้าไปแต่ลำพังเป็นอันขาด

๑๓. ข้อราชการทั้งปวง บรรดาที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มิใช่เป็นคำแนะนำว่าเป็นหน้าที่ของมหาดเล็กผู้น้อยจะต้องทำทั้งสิ้น การเหล่านี้อยู่ในหน้าที่มหาดเล็กในชั้นต่างๆ เพราะฉะนั้นให้พึงเข้าใจว่า สิ่งใดที่เป็นหน้าที่ของตน ผู้ใดจะพึงกระทำหรือมิพึงกระทำนั้น ต้องแล้วแต่มุลนายจะสั่งและมอบหมายหน้าที่ต่อๆ ลงมาอย่างไรโดยลำดับ จึงเป็นกิจอันพึงกระทำถ้าสิ่งใดมุลนายยังมิได้เคยไว้วางใจให้กระทำ ก็อย่าให้กระทำก่อนคำสั่ง เว้นแต่สิ่งใดที่มุลนายได้มอบให้เป็นหน้าที่ประจำ หรือตนได้ทำแล้วเป็นอันเข้าใจว่า ได้อนุญาตจากมุลนายที่จะพึงกระทำได้ ต้องฟังคำสั่งมุลนายโดยลำดับ อีกประการหนึ่งในเวลาที่อยู่ในที่ใดที่หนึ่งพร้อมๆ กันนั้น ถ้าจะมีกิจราชการอันใดเกิดขึ้น ผู้ที่เป็นใหญ่เป็นหัวหน้าอยู่ในที่นั้นก็เป็นหน้าที่ที่จะบังคับการให้มหาดเล็กผู้น้อยพึงเสียผู้ที่เป็นใหญ่อยู่ในที่นั้น ๆ

ตัวอย่าง (ก) คำกราบบังคมทูล

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม เวลาวันนี้ท้าว
วรจันทร์ให้ แก้วเกล้าไย ๑ แก้วเกสร ๑ มาสั่งเรือกลไฟลำ ๑ ว่าเจ้าจอมข้าง
ในจะไปเยี่ยมพระยาพิพิธโกไศศวรรย์ที่บ้าน ณ วันที่ ๑๕ กันยายน ร.ศ. ๑๑๐

เวลาเช้า ๑ ชั่วโมง

ท้าวเกล้าท้าวกระหม่อม ขอเดชะ

ตัวอย่าง (ข) หนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย
ห้องมหาดเล็ก

วันที่ ๑๕ กันยายน ร.ศ. ๑๑๐

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า นายบำเรอบรมบาท ขอพระราชทานกราบบังคมทูล
พระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ท้าวท้าววรจันทร์ให้ แก้วเกล้าไย ๑ แก้วเกสร ๑ มาสั่งเรือกลไฟ
ลำ ๑ ว่าเจ้าจอมข้างในจะไปเยี่ยมพระยาพิพิธโกไศศวรรย์ที่บ้าน ณ วันที่ ๑๕
กันยายน ร.ศ. ๑๑๐ เวลาเช้า ๑ ชั่วโมง

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายบำเรอบรมบาท

ข้อที่จะพึงสังเกต

๑. แก้วเกล้าที่มาสั่งต้องเป็น ๒ คนเสมอ

ตัวอย่าง (ค) สัมภาษณ์

ห้องมหาดเล็ก

วันที่ ๑๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๐

แจ้งความมายัง เจ้าพนักงานกองพระราชพิธีกระทรวงวัง ทราบ

ด้วยนายบำเรอบรมบาทมหาดเล็ก รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ณ วันที่ ๑๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๐ เวลาเช้า ๑ โมง เจ้าจอมข้างในจะไปเยี่ยมพระยาพิพิธโกไศศวรรย์ที่บ้าน ให้หมายส่งกรมทหารเรือให้จัดเรือกลไฟที่ดีลำ ๑ มาคอยรับข้างในที่ท่านอนงค์ในสรายุรมย์ให้ทันตามกำหนด และอย่าให้ไปแวะเวียน ณ ที่แห่งหนึ่งแห่งใดนอกจากสิ่งนี้เป็นอันขาด อนึ่ง ให้กรมวัง ๑ สนมตำรวจ ๑ สนมพลเรือน ๑ หมอหวด ๑ หมอยา ๑ ไปกำกับระวังรักษาอย่าให้เกิดความผิดขึ้น ให้ท่านเจ้าพนักงานทั้งนี้มาเตรียมคอยให้ทันตามกำหนด อย่าให้ขาดได้ตามคำสั่ง

นายบำเรอบรมบาท

ข้อที่จะพึงสังเกต

๑. ผู้กำกับอย่างน้อยต้องเป็น ๕ พนักงานเสมอ
๒. ถ้าเป็นทางบกที่มีทหารนำและตามก็มี ที่มีองครักษ์ด้วยก็มี ต้องดู

แบบ

ตัวอย่าง (ข) เชิญพระอาการ

ฉบับที่ ๑

พระอาการพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ขอพระราชทาน
ทูลเกล้าทูลกระหม่อมขอถวาย

วันที่ ๒ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า นายสนิท หุ้มแพร ขอพระราชทานเชิญพระอาการพระ
เจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ซึ่งทรงพระประชวรไข้จับนั้น กราบ
บังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

วันที่ ๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐ เวลาห้าค่ำ เสวยพระโอสถประจุพิษของ
ท้าวทรงกันดาลแก้ไข้จับ เวลายาม ๑ เสวยพระอาหารสวยได้ประมาณถ้วยฝา
ขนาดกลาง ไม่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณา เวลา ๔ ทุ่มไปพระบงคนเบา
๑ ครั้ง สีเป็นปกติ เวลา ๕ ทุ่ม บรรทมหลับไปจนเวลา ๒ ยาม ๔๐ นาที
บรรทมตื่น ไม่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาไปพระบงคนหนัก ๑ ครั้ง
ประมาณ ๕ ตะก้น เป็นมูลโคสีปกติ เวลา ๗ ทุ่ม เสวยพระโอสถกวินิขของ
หมอเกาแวนแก้ไข้จับ แล้วทรงทาน้ำมันของบาบุแรมซามีแก้พระวาโยกระตุก
เวลา ๘ ทุ่ม บรรทมหลับไปจนเวลา ๑๐ ทุ่ม บรรทมตื่น ทรงทาน้ำมันของ
บาบุแรมซามีแก้พระวาโยกระตุกอีกแล้วบรรทมหลับไปจนเวลาห้ารุ่งบรรทม
ตื่น แต่เวลาที่บรรทมหลับนั้นบรรทมไม่สนิท เพราะมีพระวาโยกระตุกอยู่เสมอ

วันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐ เวลาโม่งเช้า เสวยพระโอสถประจุพิษ
ของท้าวทรงกันดาลแก้ไข้จับ เวลา ๓ โม่งเช้า หมื่นชาติวาโยถวายอยู่จนนวด
บรรทมหลับไปจนเวลา ๕ โม่งเช้า บรรทมตื่น เสวยพระอาหารสวยได้ประมาณ
ถ้วยฝาขนาดกลาง เวลาบ่ายโม่ง ๑ เสวยพระโอสถของหมอเกาแวนแก้พระ
วาโยกระตุก แล้วทรงสอบทานหนังสือเทศน์มหาชาติกัณฑ์สักบรรพ เวลาบ่าย
๓ โม่ง เสวยพระโอสถกวินิขของหมอเกาแวนแก้ไข้จับ พระอาการเวลานี้

ตั้งแต่เวลาเช้าโมง ๑ มาจนเวลาบ่าย ๕ โมง ทรงสบายกว่าเวลากลางคืนแต่มี
วังเวียนพระเศียรบ้าง

ควรมีการแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า นายสนธิ หุ้มแพร

ตัวอย่าง (ง) เชิญพระอาการ

ฉบับที่ ๒

พระอาการพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ขอพระราช-
ทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

วันที่ ๓ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า นายสนธิ หุ้มแพร ขอพระราชทานเชิญพระอาการพระ
เจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่า
ละอองธุลีพระบาท

วันที่ ๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐ เวลาบ่าย ๑ เสวยพระโอสธประจุพิษ
ของท้าวทรงกันดาลแก้ไข้จับ เวลาทุ่ม ๑ เสวยพระอาหารสวยได้ประมาณถ้วย
ฝาขนาดกลางแล้วเสวยพระโอสธกระเพาะโคของหมอยอร์มันสำหรับให้
ละลายพระอาหาร และเสวยพระโอสธของหมอยอร์มันสำหรับรักษาพระนาภี
ไม่ให้เสีย ไม่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณา เวลายาม ๑ ไปพระบงคนหนัก
๑ ครั้ง ประมาณ ๔ ตะคัน สีมัว เวลา ๕ ทุ่ม ๓๐ นาที บรรทมหลับแต่ไม่สนิท
เพราะมีพระวาโยกระตุกอยู่เนื่องๆ เวลา ๒ ยาม บรรทมตื่น ถวายพระโอสธ
ของหมอยอร์มันแก้พระวาโยกระตุก ไม่ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณา ไป

พระบังคนเบาครั้ง ๑ สีเป็นปรกติ เวลา ๗ ทุ่ม บรรทมหลับไปจน ๑๑ ทุ่ม บรรทมตื่น ในระยะนี้บรรทมหลับสนิท

วันที่ ๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐ เวลาห้ารุ่ง เสวยพระโอสถควินินของ หมอเกาแวนแก้ไข้จับ เวลาห้ารุ่งแล้ว ๕๐ นาที เสวยพระโอสถประจุพิษของ ท้าวทรงกันดาลแก้ไข้จับ แล้วบรรทมหลับไปจนเวลา ๕ โมงเช้า บรรทมตื่น หมื่นศรีชาติวาโยถวายอยู่จนนวด และทรงทาน้ำมันของบาบุญแรมสามี้แก้พระ วาโยกระตุก แล้วเสวยพระอาหารสวยได้ประมาณถ้วยฝาชนากกลาง เวลาบ่าย ๓ โมง เสวยพระโอสถธาตุบรรจบของหมอกลิ้นเชลยศักดิ์แก้ธาตุพิการ พระ อากาณเวลาวันตั้งแต่เวลาห้ารุ่งมาจนเวลาบ่าย ๕ โมง ทรงสบายขึ้นกว่าวันที่ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายสนิท หุ้มแพร

ข้อที่จะพึงสังเกต

๑. รายงานทุกฉบับ ต้องมีว่าใครประจวบเป็นอะไร
๒. รายงานต่อ ต้องมีว่าเป็นรายงานต่อจากฉบับไหน

ตัวอย่าง (จ) รายงานการก่อสร้าง

ห้องเครื่องมหาดเล็ก

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ ขอเดชะฝ่าละอองธุลี พระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า นายไย บุตรเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ รับราชการฉลอง พระเดชพระคุณแทนนายรองพิจารณาสรพกิจ ขอพระราชทานกราบบังคมทูล

พระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ค่ายพระยานรรัตนราชมานิต พระยา
เทเวศรวงศ์วิวัฒน์ จางวาง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้า
ไปตรวจรายงานการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส ข้าพระพุทธเจ้า
ได้ไปตรวจตั้งแต่วันที่ ๖ ถึง วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๔ รวม ๗ วัน
ครั้งที่ ๒ มีรายการที่จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณา ดังต่อไปนี้

รายการในรวมพระอุโบสถ

ด้านตะวันออก ๕ ห้องๆ หนึ่งกว้างประมาณ ๕ ศอก สูงตั้งแต่บัวชั้น
กลางถึงแว่นกรอบเพดานบนประมาณ ๔ วา ๒ ศอก ผนังเขียนลายทรงกระป๋อง
ฝรั่ง

ห้องที่ ๑ ยังคงตามเดิม

„ ๒ ใหม่ เขียนตัดเส้นต่อเดิมได้ ๓ วา กว้าง ๒ ศอก

„ ๓ ใหม่ เขียนตัดเส้นต่อเดิมได้ ๒ วา กว้างเต็มห้อง

„ ๔ ยังคงตามเดิม

„ ๕ ใหม่ เขียนลายลงน้ำยาต่อเดิมได้ ๓ วา กว้างเต็มห้องด้าน

เหนือ ๗ ห้องตลอดด้าน

ห้องหนึ่งกว้างประมาณ ๗ ศอก สูงประมาณ ๔ วา ๒ ศอก

ห้องที่ ๑ ยังคงตามเดิม

„ ๒ ใหม่ เขียนตัดเส้นต่อเดิมได้ ๑ วา ๓ ศอก กว้างเต็มห้อง

„ ๓ ยังคงตามเดิม

„ ๔ ใหม่ เขียนตัดเส้นต่อเดิมได้ ๒ วา ๒ ศอก กว้างเต็มห้อง

„ ๕ ยังคงตามเดิม

„ ๖ ใหม่ เขียนลายลงน้ำยาต่อเดิมได้ ๓ ศอก กว้างเต็มห้อง

ห้องที่ ๗ ยังคงตามเดิม

ต้านใต้ ๗ ห้องตลอดต้าน

ห้องที่ ๑ ยังคงตามเดิม

,, ๒ ยังคงตามเดิม

,, ๓ ยังคงตามเดิม

,, ๔ ใหม่ เขียนลายตัดเส้นต่อเดิมได้ ๒ ศอก

,, ๕ ใหม่ เขียนลายกลางทรงกระปิลต่อเดิมได้ ๑ วาศอก

,, ๖ ใหม่ เขียนลายกลางทรงกระปิลต่อเดิมได้ ๑ ศอก

,, ๗ ใหม่ เขียนลายกลางทรงกระปิลต่อเดิมได้ ๒ วา ๒ ศอก

ที่ผนังต้านตะวันตก ๕ ห้องคงตามเดิม

จำนวนช่างที่ได้มาประจำการเขียนผนังในพระอุโบสถ

วันที่ ๖

๖ แรง

,, ๗

๑๓ แรง

,, ๘

ไม่ได้ทำการ

,, ๙

๕ แรง

,, ๑๐

๓ แรง

,, ๑๑

๓ แรง

,, ๑๒

ไม่ได้ทำการ

ต้านตะวันตกหลังพระประธานฐานชุกชี ลงรักอยู่ตามเดิม ในระหว่าง
๗ วันนี้มีภารกิจที่ได้แล้วไปแต่เท่านั้น

ควรมีควรแล้วแต่จะพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้า นายไย มหาตเล็ก

ข้อที่จะพึงสังเกต

๑. ถ้าเป็นมหาดเล็กไม่มีสัญญาบัตร ต้องให้มิว่าเป็นมหาดเล็กชนิดใด และเป็นบุตรใครด้วย
๒. ถ้าทำการแทนในตำแหน่งใคร ต้องบอกตำแหน่งด้วย
๓. ในรายงานต้องชี้จำนวนและขนาดของสิ่งต่าง ๆ ด้วย

ตัวอย่าง (จ) ทูลวัด

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม
พระสงฆ์จำพรรษาในพระอารามนี้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์	๑
หม่อมเจ้าพระธรรมมุนีศรีธาดา	๑
พระราชอาคัน	๑
หม่อมเจ้าพระ	๑
ฐานานุกรม	๙
เปรียญ	๖
พระพิธีธรรม	๔
พระมหาดเล็ก	๑
พระอันดับเรียนคันถธุระ	๑
พระอันดับเล่าสวดมนตร์	๑๐

รวมพระสงฆ์ ๓๕ รูปได้เล่าเรียนตามสติปัญญา

ขอพระราชทานถวายพระราชกุศล ขอเดชะ

ตัวอย่าง (ข) กราบบังคมทูลถวายพระราชกุศลเมื่อลาอุปสมบท

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าได้
กราบถวายบังคมลาบวช ได้เล่าเรียนตามสติปัญญา ขอพระราชทานถวายพระ
ราชกุศล

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

พระบรมราโชวาท

เรื่อง

มหาดเล็ก

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

(เมื่อดำรงพระอิสริยยศ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร)

พระราชทานเจ้าหมื่นศรีศรีรัช

คำอธิบาย

เรื่องมหาดเล็ก

ก่อนอื่นจะต้องถามว่ามหาดเล็กคืออะไร ตอบว่า คือผู้ที่รับใช้พระราช
หรือเจ้านาย มหาดเล็กฝึกกับข้าราชการและข้าในกรมอื่น ๆ ดังนี้ คือ เป็นผู้รับ
ใช้อยู่ใกล้พระองค์ เจ้านายของตนยิ่งกว่าผู้อื่น เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ที่รับใช้
จึงจำเป็นต้องเลือกสรรผู้ที่ไว้วางพระหฤทัยแก่เจ้าได้ การที่จะเลือกคนอย่างนี้ ถ้า
จะว่าไปตามการที่ควรก็ต้องตรวจตราหาความประพฤติและอัธยาศัยของ
บุคคลก่อน จึงจะทราบได้ว่าเป็นคนควรไว้วางใจได้หรือไม่ แต่ถ้าจะตรวจตราจริง
เช่นนี้ก็จำเป็นต้องรอคอยอยู่นานนัก ส่วนมหาดเล็กนั้นท่านประสงค์ผู้ที่ยังเยาว์ เพื่อ
จะได้ใช้คล่องแคล่ว ถ้าจะมัวรอคอยนิสัยคุณอัธยาศัยและคุณความประพฤติแล้ว ก็ย่อม
จะไม่ได้ผู้ที่มีอายุสมควรแก่ความประสงค์นั้นอยู่เอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงคิด
ผ่อนผันไปทางเลือกสรรบุตรผู้ดีมีตระกูล โดยเหตุที่บุคคลชนิดนี้มีความอบรม
อันดี อาจหันไปหาทางดีทางชอบได้มากกว่าผู้ที่ขาดความอบรม เพราะเหตุนี้
แหละจึงเกิดมีข้อจำเป็นขึ้นว่าผู้ที่รับใช้มหาดเล็กต้องเป็นบุตรผู้ดีมีตระกูล

ก็ทำไมผู้ที่มีตระกูลดีจึงยินยอมหรือบางทีถึงชวนชวายเป็นบุตรตนได้เป็นมหาตเล็กนั้เกล้า คอวหรือที่ผู้ที่มีตระกูลจะไปกระทำการซึ่งคูล้าย ๆ กับการของบ่าว ในข้อนี้ต้องแก้ว่าที่จริงไม่ควรคิดว่ามหาตเล็กเป็นบ่าว ควรคิดเทียบเป็นศิษย์มากกว่า ก็พาลูกไปฝากเป็นศิษย์ท่านอาจารย์ในวัด ทำไมไม่เป็นที่เสียหาย ท่านอาจารย์ก็ใช้ศิษย์ให้ทำงานปฏิบัติต่าง ๆ เช่นบ่าวเหมือนกัน ที่บิดามารดาไม่รังเกียจในการที่บุตรต้องรับใช้ท่านอาจารย์นั้น ก็เพราะเห็นว่าท่านอาจารย์ท่านให้ความรู้บุตรตน จึงปฏิบัติท่านเป็นการตอบแทนฉะนั้นไม่ใช่หรือมหาตเล็กเจ้านายก็ปฏิบัติท่านโดยฐานตอบแทนเหมือนกัน เพราะการที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์ท่านย่อมมีโอกาสได้ทราบการงานต่าง ๆ ซึ่งมีอาจรูได้ทีอื่นดีเท่า ถ้าจะนึกถึงพงศาวดารไม่ต้องย้อนขึ้นไปนานนัก ก็คงจะแลเห็นปรากฏได้ว่าผู้ที่มีชื่อเสียงตราไว้ในแผ่นดินนั้น ได้เริ่มต้นเป็นมหาตเล็กมาก่อนสักกี่คน เพราะเหตุไรเล่า ก็ไม่ใช่เพราะมหาตเล็กเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์หรือ จึงสามารถกระทำการใหญ่โตจนมีชื่อเสียงได้ ในสมัยก่อนซึ่งยังไม่มีโรงเรียนมากเหมือนในกาลบัดนี้ ลองคิดดูเถิดว่าโรงเรียนไหนจะดียิ่งกว่าอยู่กับเจ้าครูไหนจะดีไปกว่าเจ้า ถ้าเราประสงค์ทราบการงานซึ่งควรจัดดัดแปลงในแผ่นดิน เดียวนี้เสียอีก ยังจะพอหาวิชาได้ในโรงเรียนต่าง ๆ แต่โบราณท่านว่าไว้ว่า “สิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น” ถึงจะฟังคำแนะนำสั่งสอนในโรงเรียนสักเท่าใดคงยังสู้ที่อยู่ใกล้เจ้านายไม่ได้อยู่นั่นเอง เพราะได้เห็นลักษณะที่ท่านทรงจัดการงานต่าง ๆ และได้ฟังท่านตรัสสั่งการงานอีก อันเป็นสิ่งจำเป็นทั้งสองประการแม้แต่ในยุโรปซึ่งนับว่ามีโรงเรียนสอนวิชาทุกชนิด ผู้มีประสงค์จะให้บุตรมีชื่อเสียงทางปกครองยังต้องนำบุตรไปฝากให้เป็นเลขานุการของท่านอำมาตย์ต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง เพื่อให้ได้ศึกษาทางการด้วยความชำนาญโดยตนเอง นี่ก็เพราะโรงเรียนสอนวิชาอื่น ๆ

อาจจัดตั้งขึ้นได้หมด แต่โรงเรียนสอนวิธีเป็นนายคนนั้นตั้งไม่ได้เพราะจะหาอาจารย์ที่ไหนมาสอนวิชานี้ผู้ที่สามารถจะสอนได้ก็ก็มีหน้าที่กระทำการเพื่อประโยชน์แผ่นดินในการอื่น ผู้ที่มีเวลาจะสอนได้ก็ไม่มีความสามารถ จึงเป็นอันต้องศึกษากันทางฝากตนรับใช้ท่านผู้สามารถนั่นเอง เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ถึงจะตั้งโรงเรียนและวิทยาลัยขึ้นอีกก็แห่งก็ดี วิธีถวายนุตรเป็นมहाตเล็กเจ้านายคงจะยังเป็นทางดีกว่าทางอื่นอยู่นั่นเอง และผู้มีสติปัญญาไตร่ตรองเห็นทางไกลทั้งกล่าวแล้วคงจะต้องชวนชวายนุตรเจ้าให้บุตรเป็นที่พึ่งอยู่อย่างเดิมนี้เอง ถึงท่านผู้มีวิชาชั้นใหม่จะกล่าวอย่างไรก็ตาม ความจริงเป็นดังกล่าวมาแล้ว

บัดนี้จะได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติของผู้เป็นมहाตเล็ก มีคำอธิบายเพิ่มเติมบ้างในที่อันควร จดเรียงเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ต้องประพฤติตนให้สมกับตนเป็นบุตรผู้มีตระกูล คืออย่าคบผู้ที่เป็นพาลซึ่งอาจพาไปหาผิด หมั่นคบบัณฑิตผู้อาจพาไปหาผล

(๒) ต้องตั้งอยู่ในความสุจริตทั้ง ๓ คือ สุจริตในกาย สุจริตในวาจา สุจริตในใจ ละทุจริตทั้ง ๓

(๓) อย่าประพฤติตนเป็นนักเลงผู้หญิง ปราชญ์ท่านย่อมว่าหญิงชั่วหาสิ่งไรชั่วกว่าไม่ได้เลย มิใช่จะบังคับให้ถือเพศพรหมจรรย์เช่นพระภิกษุสามเณร แต่ต้องระวังเลือกสมาคมแต่กับหญิงที่ดีมีตระกูลเสมอตน ซึ่งไม่นำให้ตนและผู้อื่นไปสู่ทางผิดได้

(๔) ต้องละของเมาทั้ง ๓ คือ สุราเมรัย ๑ ฝิ่น ๑ กัญชา ๑ อันเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเสียและทรุดโทรมทั้งในร่างกายและสติปัญญา ผู้ที่ปล่อยตนให้เมาในสิ่งทั้ง ๓ นี้อย่อมมีร่างกายทุพพลภาพก่อนเวลาอันควร และปัญญาอัป สติก็เฟื่อง

(๕) ควรประพฤติเป็นเป็นพหูสูต คือเป็นผู้ฟังมาก ผู้ที่ฟังมากย่อมได้
ยินมากเมื่อได้ยินได้ฟังมากแล้วก็ย่อมมีความรู้ในสรรพสิ่งทั้งปวงมาก

(๖) ควรเปิดตาไว้เสมอ คือ จะนั่งยืน เดิน อย่าทำเปล่า ต้องคอย
พิจารณาตาสีของและคนซึ่งอยู่ใกล้เคียง ดูแล้วอย่าดูเปล่า จงจำด้วย ไม่ว่าสิ่งดี
และสิ่งชั่ว สิ่งไรที่จะได้ประพฤติดตาม สิ่งไรชั่วจะได้ละเว้น

(๗) ต้องนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ จะเป็นผู้นิยมสูงกว่ากิตติ หรือมีอายุสูงกว่า
กิตติ คือไม่ควรหมิ่นประมาทท่านในสถานใดสถานหนึ่งเลย เพราะต้องเข้าใจว่า
ถึงอย่างไร ๆ ท่านต้องได้เคยเห็นเคยฟังมามากกว่าเรา

(๘) อย่าหมิ่นประมาทผู้อื่น ถึงตัวเราจะมีความรู้สักปานใด ก็พึง
เข้าใจเสียเถิดว่ายังไม่รู้ถึงส่วนหนึ่งในร้อยหรือในพันแห่งความรู้ทั้งปวงในโลก
ผู้อื่นถึงแม้ว่าเขาจะไม่รู้สิ่งที่เรารู้ บางทีเขาจะรู้สิ่งที่เราไม่รู้ การหมิ่นประมาท
เขาเสมอจนให้เขาหัวเราะเยาะเราบ้างเหมือนกัน

(๙) จงประพฤติให้ปรองดองกับข้าเจ้าเดียวกัน ถ้ามีฉะฉานงานของ
ท่านจะเสียข้าเจ้าเดียวกันต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันจนสุดกำลังหรือจนงานของ
ท่านสำเร็จ อย่ามัวถือเขาถือเรา แต่อย่าเื่อมเข้าไปในที่ที่เขาไม่ต้องการ

(๑๐) อย่าเชื่อสติปัญญาและความสามารถของตนจนเกินส่วน คือสิ่งไร
สงสัยอย่าเดาจงเร่งถาม เมื่อตนทำสิ่งไร มีผู้ชักท้วงอย่าเคืองเขา จงอธิบายความ
คิดของตนให้เขาฟัง และฟังความคิดของเขา เมื่อของเขาดีกว่าก็ควรทำตามเขา
การคือไม่เข้าเรื่องไม่ใช่ลักษณะแห่งคนฉลาด กลับเป็นต่างตรงกันข้าม

(๑๑) จงนับถือเจ้าของตนเสมอบิดามารดาหรืออาจารย์ และแสดงกิริยา
นอบน้อมในที่ทั้งปวง

(๑๒) จงหมั่นสังเกตพระอริยาศัยเจ้าของตน สิ่งไรท่านโปรดเร่งกระทำ สิ่งไรท่านชังเร่งเว้น ถึงแม้การที่ท่านจะเป็นที่ลำบากแก่ตนก็จงพยายามกระทำ

(๑๓) จงเป็นผู้สนิท แต่อย่ากำเกินท่าน แต่ประพฤตินเป็นผู้ไถ่รับ ใช้ปฏิบัติและพูดจากับท่านได้ แต่อย่ากระทำตนเสมอท่าน คืออย่าเผลอไปว่า ตนเป็นสหายของท่าน

(๑๔) จงเป็นผู้อยู่ไกลในการอันควร คืออยู่ไกลพอให้ท่านเรียกใช้ได้ เสมอ แต่เมื่อเห็นว่าท่านมีกิจที่ท่านประสงค์จะกระทำแต่ลำพัง ควรถอยเสียให้ห่าง หรือหลีกไปก่อนที่ท่านไล่ เมื่อท่านเสร็จกิจแล้วและท่านอยู่เปล่าๆ หนึ่งๆ จงเข้าไปปฏิบัติท่านใหม่

(๑๕) จงเป็นผู้ช่างสนทนาแต่ไม่ช่างสอพลอ คือเมื่อต้องประสงค์จะตรัสเล่นก็ทูลไปตามสมควรให้เกิดความสำราญแก่ท่าน แต่ไม่ต้องคล้อยตาม ท่านในสิ่งทั้งปวง ที่ท่านกล่าวดีก็สรรเสริญ ที่ท่านกล่าวคลาดเคลื่อนอย่าคล้อยตามท่าน ที่ควรทัดทานก็ต้องทัดทานโดยเคารพ

(๑๖) จงเป็นผู้นำความจริงเสมอ แต่ไม่ใช่คนส่อเสียด คือสิ่งไรเสียเกิดขึ้นต้องนำเสนอเพื่อท่านจะได้แก้ไข แต่อย่ากระทำเพราะความรักความชังในตัวเอง

(๑๗) เป็นหน้าที่ของผู้เป็นข้าจะนำความดีของเจ้าของตนไปประกาศในที่ทั้งปวง คือไม่ใช่เข้าไปไหนจะต้องสรรเสริญเจ้าเสนอ เป็นแต่ถ้าใครเขาสรรเสริญก็ช่วยรับรองและชี้แจงต่อ ถ้าได้ยินผู้ใดติเตียนก็แก้ไขชี้แจงให้เขาเข้าใจว่า การที่เขากล่าวติเตียนข้อนั้นข้อนั้นเป็นการคลาดเคลื่อน เพราะเขาไม่ทราบความจริง ไม่ใช่ให้ไปเที่ยวทะเลาะหรือเกะกะเพื่อรักษาพระนามเจ้า

(๑๘) จงเป็นคนที่รักษาความลับของเจ้า คือสิ่งใดภายในอย่านำไปแสดงภายนอก แม้มีผู้ถามก็ต้องพูดปิดเสีย อย่าตอบเขา การนำความภายในของเจ้าไปเล่าภายนอกนั้น เจ้าก็ไม่พอพระฤทัย ทั้งที่ผู้ฟังก็ไม่นับถือผู้เล่า กลับจะเห็นว่าเป็นคนเลวอันห้ามปากตนเองไม่ได้ แต่เขาคบก็เพราะเขาประสงค์จะใช้เป็นเครื่องมือของเขาเท่านั้น

(๑๙) จงรักษาใจให้ซื่อสัตย์ต่อเจ้านายของตนเสมอไป คือหมั่นคิดถึงพระเดชพระคุณที่ท่านได้มีแก่ตนเพียงเท่าไร และคิดไว้ว่า ถ้ามีโอกาสหรือเหตุการณ์จะต้องกระทำสนองคุณท่านเต็มสติกำลัง

(๒๐) จงรักท่านยิ่งกว่าตนทุกเมื่อ ฟังนี้ก็อยู่เสมอว่าการสิ่งไร ๆ ที่กระทำก็เพื่อประโยชน์ท่านยิ่งกว่าประโยชน์ตน และเมื่อถึงการจำเป็นแล้ว แม้แต่ชีวิตก็ต้องยอมสละเพื่อประโยชน์ท่าน

(๒๑) จะกระทำสิ่งไร ๆ ทั้งปวง จงนึกเสียก่อนว่า สิ่งนี้จะนำให้ความเสียหายถึงท่านหรือไม่ ถ้าอาจมีแล้วก็พึงละเสียอย่ากระทำเลย

(๒๒) ท่านโกรธอย่าโกรธตอบ จงนึกเสียว่า การที่ท่านโกรธหรือติเตียนเราก็เพราะท่านประสงค์จะให้เราดี ถ้าโกรธตอบท่านก็คงไม่สอนสิ่งไรอีก

(๒๓) ท่านโกรธผู้อื่นอย่าซ้ำเติม การซ้ำเติมไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ใด ผู้หนึ่งเลยกลับจะเป็นทางให้เกิดเหตุบาดหมางกันขึ้นเสียอีก

(๒๔) ท่านทุกข์จงทุกข์ด้วย ท่านสุขก็สุขด้วย ข้อนี้ไม่ต้องอธิบายให้ยืดยาวเพราะคนทั้งหลายย่อมทราบและนิยมอยู่แล้วว่าเป็นทางที่ชอบ

ข้อปฏิบัติที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นแต่ข้อสำคัญ ๆ ตามที่นึกออกเท่านั้น ไม่ใช่ว่าประพฤติท่านแล้วจะเป็นอันพอ แต่ก็คงจะเป็นทางชักจูงให้ผู้มีปัญญา

ตริตรองต่อไป ว่าสิ่งใดอีกนอกจากที่ได้กล่าวแล้วในที่นี้ จะเป็นสิ่งอันผู้หมายดี
ควรประพฤติ

ข้อปฏิบัติเหล่านี้ถึงแม้ว่าจะได้กล่าวไว้ว่าเป็นของมหาตแม์ก็จริง แต่
ข้าราชการอื่น ๆ ก็ควรประพฤติด้วยเหมือนกัน เพราะข้าราชการนั้นคืออะไร
ไม่ใช่ข้าเจ้าเดียวกันกับมหาตแม์หรือ จะถือว่าตนเป็นคนรับจ้างนั้นไม่ถูกเลย
เงินเดือนที่ได้พระราชทานนั้นไม่ใช่เงินค่าจ้าง เป็นพยานแห่งพระมหากรุณา
ต่างหาก เพราะฉะนั้น ข้าราชการถึงแม้ไม่ใช่มหาตแม์ก็ดี ถ้าตั้งใจประพฤติ
ให้ได้ตามข้อปฏิบัติอันกล่าวมาแล้วนั้น ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะพาให้ดำเนินไปสู่
ทางเจริญเป็นมั่นคง.

พระบรมราชาโฆวาท
เตือนข้าราชการกรมมหาดเล็ก
และกรมขึ้นทั้งปวง
เนื่องในงานพระบรมราชาภิเษกสมโภช
เดือน ธันวาคม ร.ศ. ๑๓๐

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๐

ถึง จางวางผู้เป็นกรรมการบัญชาการกรมมหาดเล็ก

ด้วยงานพระบรมราชาภิเษกสมโภชซึ่งจะได้กระทำในเดือนธันวาคม ร.ศ. ๑๓๐ นั้นนับว่าเป็นงานใหญ่และสำคัญยิ่งกว่าที่ได้เคยมีมาแล้วทุก ๆ คราว ในกรุงสยาม เพราะครั้งนี้จะเป็นครั้งแรกที่เจ้านายและผู้แทนผู้เป็นใหญ่เป็น ประธานในนานาประเทศจะได้เข้ามาช่วยงานพร้อม ๆ กัน นับว่าเหมือนหนึ่ง ไทยเราเป็นละครซึ่งจะออกโรงใหม่ ใคร ๆ ก็ย่อมจะตั้งตาคอยมองดูอยู่ทั่วกัน และเป็นธรรมดาละครที่ออกโรงใหม่ ย่อมจะต้องมีผู้เตรียมคอยชมคอยดูอยู่เป็น อันมาก ถ้าแม้จะหาซื้อเสียงแล้วก็ต้องทำให้ผู้ที่คอยชมได้ชม และอย่าให้ผู้ที่คอย จะติและเยาะนั้น ได้มีโอกาสดิและเยาะได้ ดังนั้นจึงจะนับว่าการออกโรงเป็นที่ เรียบร้อยจริง ควรเป็นที่พอใจจริง

กิจการที่เกี่ยวข้องแก่การรับรองแขกเมืองและการเลี้ยงดูในพระราชฐาน เช่นนี้ ย่อมตกหนักอยู่ที่มหาดเล็กและกรมขึ้นนั้นและยิ่งกว่าผู้อื่น ถึงการใน แผนกอื่น ๆ จะบกพร่องไปได้บ้างเขาก็มักจะดโทษให้ได้โดยมาก แต่ถ้การ

งานในแผนกมหาดเล็กบกพร่องไปแม้แต่เล็กน้อยเพียงใด ก็จะไม่พ้นการถูก
 ตินินินทาอย่างร้ายแรงได้เลย เพราะเขาทั้งหลายย่อมถือว่ามหาดเล็กเป็นผู้ที่
 รับราชการอยู่ใกล้ชิดพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน ย่อมจะต้องเป็นผู้ที่มีความแคล่ว
 คล่องว่องไว ไหวพริบ รู้เห็นการมาก พระเจ้าแผ่นดินท่านจึงเลือกมาใช้ ถ้า
 แม้วามหาดเล็กทำการพลาดพลั้งหรือเสื่อมเสีย ก็ย่อมจะพลอยเสื่อมเสียตลอดถึง
 พระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย เพราะจะต้องมีผู้นินทาว่าไม่รู้จักเลือกคนใช้ ไม่
 ต้องแลกผู้อื่นไกล แต่คนใช้ใกล้ชิดสนิทสนมยังเลือกผิดเสียแล้ว ทั้งนี้จึงเห็นว่า
 ถึงเวลาแล้วที่จะต้องกระทำความเข้าใจต่อกันเสียในการบางอย่างบางข้อ ดังจะ
 ได้กล่าวไปเป็นลำดับต่อไปนี้

ข้อ ๑. ต้องทำใจเสียพร้อมกันว่า จะต้องมุ่งแต่ความสำเร็จแห่งงาน
 เป็นที่ตั้งต้องถือเอางานเป็นใหญ่ หน้าที่อื่นได้รับมอบหมายไว้เพียงใด ทุกคน
 ต้องอุทิศสละเพียรทำไปให้ตลอดจงได้ ถึงแม้ว่าการที่จะกระทำตามหน้าที่
 เช่นนั้นจะขัดขวางแก่ความสะดวกในส่วนตัว หรือจะเห็นว่าเป็นที่เสื่อมเสีย
 เกียรติยศในส่วนตัวบ้างก็ตาม ก็ไม่ควรจะถือเอาข้อนี้มาเป็นเหตุเพื่อละทิ้งหน้าที่
 หรือเพื่อจะเบี่ยงบ่ายหลีกเลี่ยงลดหย่อนความพยายามในหน้าที่ซึ่งจะได้รับมอบ
 ให้กระทำนั้นเลยแม้แต่นิดเดียว

ข้อ ๒. ในเวลาทำงานไม่ใช่เวลาที่จะไวยศไวยศักดิ์ หรือถือชาติ
 ถือตระกูล คือถ้าต่างว่าตนเป็นผู้มีชาติมีตระกูลอันสูง แต่ได้รับมอบหน้าที่ให้
 เป็นตัวรองบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเห็นว่ามีชาติตระกูลต่ำกว่า ก็ควรจะลืมเรื่องชาติ
 ตระกูลเสีย ควรใส่ใจไว้ว่า ผู้ที่เจ้าชีวิตทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงแล้ว จะเป็น
 คนต่ำคนเลวไม่ได้เป็นอันขาด ถึงแต่เดิมจะเป็นหมาก็ต้องกลายเป็นเทวดาขึ้น
 ทันที ผู้ที่เจ้าชีวิตไม่ทรงชุบเลี้ยงแล้ว ถึงแต่เดิมจะเป็นเทวดาก็ต้องจุติลงมาเป็น
 หมากทันที

ข้อ ๓. ภาษิตที่กล่าวว่า “รักษาทัวรอดเป็นยอดดี” นั้น ผู้ที่ไม่มีสติปัญญา มักจะอ่านเข้าใจผิด ตรองตามไปไม่ถึง จึงมักเข้าใจกันไปเสียว่า ให้นึกถึงแต่ตัวเองโดยเฉพาะเท่านั้นก็พอแล้ว ส่วนคนอื่นๆ จะเป็นอย่างไรช่างเขา ความเข้าใจเช่นนั้นไม่ถูก ที่ถูกก็คือภาษิตนี้สอนให้ระวังตัวเอง อย่าให้ตกไปในทางที่ชั่วที่เลวทราม ให้คงตั้งใจเดินไปแต่ในทางที่ดีที่งามฝ่ายเดียว มิได้มุ่งที่จะสอนให้ปัดตีนคนอื่น หรือให้คอยปล้นปล้อนให้พ้นจากสิ่งซึ่งอาจจะนำผิดมาถึง จนถึงแก่ใช้อุบายอันคดโกงอย่างใด ๆ ได้ทั้งสิ้นฉะนี้เลย การเกล้งกันหาผิดใส่กัน ถึงแม้ว่าจะได้รับผลดีสักครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ก็ไม่เป็นผลอันจะนำไปสู่ความเจริญและมั่นคง เมื่อเราเกล้งเขาแล้ว เรามีโอกาสก็จะต้องเกล้งเราบ้าง เป็นเวรกรรมกันไปไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งมักเป็นสิ่งที่จะทำให้เสียประโยชน์แห่งผู้ที่มิได้เกี่ยวข้องกับวาทบาดทะเลาะด้วยเลย เป็นต้นว่ามหาตมะเล็กต่อมหาตมะเล็ก มีเวรกรรมต่อกันอยู่ ต่างคนต่างหาโอกาสเกล้งกันและกันอยู่เป็นเนืองนิตย์ งานของพระเจ้าแผ่นดินก็จะต้องเสีย พระเจ้าแผ่นดินผู้มีได้รู้เห็นในข้อที่บาดหมางกันในส่วนตัวมหาตมะเล็กนั้น พลอยต้องเสียประโยชน์ไปด้วยเปล่า ๆ อย่างน้อยก็ต้องได้รับความรำคาญ

ข้อ ๔. ผู้ที่มีหน้าที่เป็นผู้ใหญ่บังคับบัญชาการใด ๆ ต้องบังคับให้เด็ดขาด จะสั่งแต่พอเป็นเลา ๆ ให้ผู้น้อยไปนึกเอาเอง แล้วและเมื่อพลาดพลั้งลงจะขัดผู้น้อยตั้งนี้ไม่เป็นการสมควร เพราะผู้ใหญ่จะต้องเป็นผู้รับทั้งความชอบและความผิด จะพุดจาสั่งเสียอันใดจึงต้องให้เด็ดขาด เป็นหลักฐานมั่นคง ให้ผู้น้อยเข้าใจแจ่มแจ้งและรับใช้ไปทำได้ ถ้าเมื่อผู้น้อยขัดขึ้นไม่ทำตาม ก็ควรว่ากล่าวตักเตือน ตีโทษ หรือใช้อำนาจลงโทษเป็นที่สุด ไม่ควรจู้จี้รำไรให้เสียเวลา สั่งก็สั่งทีเดียว อย่าให้โอกาสให้ผู้น้อยมัวทุ่มเถียงได้ เมื่อจะทำก็ทำ

เมื่อไม่ทำก็ได้เห็นกัน อย่าเกรงใจผู้น้อยที่ทำผิด ถ้าผู้ใดทำผิดแล้วผู้ใหญ่ไม่ลงโทษผู้น้อยก็จะหมิ่นประมาท เห็นว่าผู้ใหญ่อ่อนแอและผู้น้อยจะกำเริบ แต่เป็นผู้น้อยอย่าหยาบคาย อย่าบ่น อย่าประชด อย่าว่าเปรียบหรือกล่าววาจาถากถางเสียตีสผู้น้อย เมื่อผู้ใดมีความผิดจะเอ็ดก็เอ็ดตรง ๆ ว่าตรง ๆ หรือเมื่อจะต้องลงโทษก็ลงโทษตรง ๆ อย่าแสดงตนว่าโกรธกับผู้น้อย เพราะคนที่จะโกรธกันได้ต้องเป็นคนชั้นเดียวกัน ถ้าผู้ใหญ่โกรธกับผู้น้อยก็เท่ากับหย่อนตัวลงไปเสมอ กับผู้น้อย แปลว่าไม่สมควรจะเป็นผู้ใหญ่ได้เท่านั้น ถึงการที่ขัดผู้น้อยก็เหมือนกัน ต้องแปลว่าตนบังคับให้ผู้น้อยทำตามคำสั่งไม่ได้ ตนสั่งอย่างหนึ่ง เขาขึ้นไปทำอีกอย่างหนึ่ง จึงผิดดังนี้

ข้อ ๕. ฝ่ายผู้ที่มีหน้าที่เป็นผู้น้อย ก็ต้องคอยปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่บังคับบัญชาตน และเมื่อได้รับคำสั่งให้ทำการงานอย่างใดแล้ว ก็ควรรีบไปทำการอันนั้นให้สำเร็จไปตามเวลาอันสมควร และด้วยความเต็มใจทุกครั้ง อย่าทำไปเป็นอย่างเสียไม่ได้ คำสั่งข้อใดที่ยังไม่เข้าใจชัดเจน ควรถามผู้สั่งเสียก่อนจนเข้าใจดีแล้วจึงไปทำ ถ้าแม้ฟังยังไม่ศัพท์จับไปกระเดียด มักจะเสียการและเกิดผิดแก้ตนได้ และคำสั่งใด ๆ ที่ได้รับไปแล้วควรกระทำตามโดยใช้พิจารณาณของตนเองประกอบบ้าง ไม่ควรประพฤतिเป็นเถนตรง คือเป็นต้นว่าผู้ใหญ่ใช้ให้ไปตามนาย ก. ที่วังสวนกุหลาบ เมื่อไปสวนกุหลาบไม่พบนาย ก. แล้วก็กลับไปเสียเฉย ๆ ดังนี้เรียกว่าทำเป็นเถนตรง เพราะอันที่จริงควรที่จะเข้าใจได้ว่า เขาต้องการตัวนาย ก. เขาเข้าใจว่านาย ก. อยู่ที่สวนกุหลาบ เขาจึงบอกให้ไปตามที่สวนกุหลาบแต่ เมื่อนาย ก. ไม่ได้อยู่ที่สวนกุหลาบแล้ว ก็ควรจะต้องไปตามที่อื่นต่อไปจนพบตัว เพราะข้อสำคัญไม่ได้อยู่ที่ตรงการมาสวนกุหลาบ ข้อสำคัญอยู่ที่ตรงจะต้องตามตัวนาย ก. ให้พบจงได้ต่างหาก ดังนี้เป็น

ตัวอย่างผู้ที่ประพฤติเป็นเถนตรงเช่นนี้ บางคนก็ประพฤติไปเพราะเขลาจริง ๆ หรือเป็นแต่เพียงเกียจคร้านก็เป็นได้ แต่บางคนประพฤติเพื่อจะบัตตินนาย คือจะให้ปรากฏว่านายเหลวไหล สั่งการไม่ละเอียดลออ ผู้ที่เกล้งทำเป็นเถนตรงเพื่อบัตตินนายเช่นนี้มักเห็นเป็นตัวฉลาด แต่ที่จริงไม่ใช่เช่นนั้นเลย เป็นแต่คนโกงและไม่สุจริตเท่านั้น ผู้ที่ประพฤติเช่นนี้ถึงแม้ว่าจะมีเวลาได้ดีบ้างก็เป็นแต่ชั่วคราว พอเขารู้เท่าแล้วก็ต้องคว่ำระย้าไปเท่านั้น มหาตมเล็กจึงไม่ควรคิดบัตตินผู้ใหญ่โดยใช้อุบายอย่างใด ๆ ทั้งสิ้น

ข้อ ๖. อย่าได้ลืมเลยว่า คนที่ร่วมหน้าที่กันนั้น ถ้าจะลอยก็ลอยด้วยกัน ถ้าจะจมก็จมด้วยกัน เพราะฉะนั้น ต้องเลิกการเกี่ยงหรือแก่งแย่งกันในการทำงานทุกอย่าง ต้องช่วยเหลือเจือจานกันในหน้าที่ทั่วไป หน้าที่ใดมีงานหนักผู้ที่ว่างงานอยู่พอจะไปช่วยได้ต้องไปช่วยทางที่งานหนัก ถ้าทำเช่นนั้นแล้ว เมื่องานของตนหนัก คนอื่นเขาก็จะมาช่วยบ้างเพื่อเป็นการตอบแทน ถ้าจะมัวคิดเสียว่า “ตัวใครก็ตัวใคร” ดังนั้นแล้ว ก็คงจะไม่มีควมสามัคคีปรองดองกันในหมู่มหาตมเล็กเข้าเจ้าเดียวกันได้ และถ้าไร้สามัคคีแล้วก็มีแต่ผลร้ายอันเป็นที่เสื่อมเสียทั้งในส่วนบุคคลและส่วนหมู่เป็นแน่แท้

ข้อ ๗. ในคำปลุกใจเสือป่าได้มีอยู่แล้วว่า คนเราทุก ๆ คนควรจะต้องมีหน้าที่กระทำการประจำตน จึงจะนับว่าเป็นผู้ที่อยู่ไม่เปลืองแผ่นดินเปล่า ผู้ที่มีความประสงค์จะอยู่เปล่า ๆ ไม่ทำอะไร หรือทำการงานให้น้อยที่สุด นับว่าเป็นผู้ที่เกิดมาเสียชาติ ไม่ควรจะมาเกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นสัตว์เดียรฉานเสียดีกว่า ผู้ที่เข้าใจว่าตนมีความรู้ในเรื่องประเทศยุโรปบ้างอย่างงู ๆ ปลา ๆ มักพอใจคุยถึงเรื่องพวกเศรษฐีหรือผู้ดีฝรั่ง ซึ่งมีบ้านช่องใหญ่โตหรูหราและใช้เงินอย่างฟุ่มเฟือย เลี้ยงเพื่อนฝูงและเที่ยวเตร่เก๋กันต่าง ๆ ผู้ที่หย่อนสติปราศจากความ

ตริตรอง ก็สำคัญไปว่าฝรั่งเขานิยมประพतिकันอยู่เช่นนั้นทั่วไป ทั้งนั้นก็อยาก
จะหาอะไรแก้ตัวในการที่จะเที่ยวเตร่และประพติฟุ้งซ่านต่าง ๆ อยู่แล้ว จึงอ้าง
ข้อความประพติของฝรั่งนั้นมาเป็นตัวอย่างแห่งหนทางที่ควรคนแก่จะดำเนิน
ตาม ความจริงฝรั่งผู้ที่ประพติเช่นนั้นมักเป็นผู้ที่บิดาเขาเป็นเศรษฐีได้สะสม
ทรัพย์สมบัติไว้มากแล้ว บุตรผู้รับมรดกมีทรัพย์สมบัติอยู่พอแล้ว ไม่จำเป็นต้อง
ทำการงานหาเลี้ยงชีพ จึงตั้งหน้าแต่จะใช้เงินเพื่อบำรุงความสุขในส่วนตัว
อย่างเดียว คนชนิดนี้ไม่ใช่ผู้ที่นำไปประเทศยุโรปจำเริญ ตรงกันข้ามคนชนิด
นี้แหละได้ทำให้เมืองฉิบหายล่มจมไปหลายเมืองแล้ว ข้อนี้ตำนานของชาติ
ทั้งปวงเป็นพยานอยู่เองแล้ว ไม่ใช่จะเป็นแต่ทำนายไปเฉย ๆ ในปัจจุบันนี้
คนอังกฤษจะกล่าวถึงผู้ที่พอมีเงินทองก็มักใช้เรียกว่า “อ้ายพวกมั่งมีขี้เกียจ”
ดังนั้น ก็เห็นได้ว่าเป็นนามที่เรียกโดยหมิ่นประมาทไม่ใช่นิยมน เพราะฉะนั้น เรา
จึงไม่ควรดูเยี่ยงคนจำพวกนั้น เราควรมุ่งเป็นคนที่มีหน้าที่ทำการงานประจำตัว
จริง ๆ ไม่ใช่สักแต่ว่ามีหน้าที่หลอกล่อ ๆ เขาเล่น เป็นทางที่เรียกว่า “ตบตา”
เท่านั้น

ข้อ ๘. ต้องไม่ละทิ้งหน้าที่เพื่อเหตุใด ๆ ซึ่งเป็นการส่วนตัวเลยเป็น
อันขาด และไม่ควรจะชักชวนพุดจาให้ผู้อื่นละทิ้งหน้าที่หรือกระทำหน้าที่
บกพร่องไปเลย

ข้อ ๙. ต้องระวังมิให้ตนเป็นที่รังเกียจแก่ผู้อื่นได้โดยทางใด ๆ เลย
เป็นอันขาด เพราะถ้าแม้หาคเล็ดประพติตนให้เป็นที่น่ารังเกียจแล้วก็คงจะ
ต้องพลอยขายหน้าถึงพระเจ้าแผ่นดินด้วย เพราะฉะนั้น จงระวังกิริยาและวาจา
ให้จงมาก ต้องให้สุภาพเรียบร้อยอยู่เป็นนิตย์ ต้องไม่สำแดงตนเป็นไพร่ ต้อง

งคการที่มสุราเมาอันจะเป็นเครื่องทำให้เคลิบเคลิ้มสติ ต้องงคการล้อเลียนกัน โดยอาการอันกักขพะหยาบคายหรืออะอะอ้ออึงต่าง ๆ ต้องงคการไปเที่ยวในที่ อันจะรักษาตัวให้พ้นความฉาวยาก เช่นโรงบ่อนหรือโรงผู้หญิงเป็นต้น เพราะ ต้องจำไว้ว่า ในระหว่างเวลานานนั้น จะมีชาวต่างประเทศมากมายและเขาก็อาจจะ ไปเที่ยวชอกแซกในที่ต่าง ๆ ได้บ้าง ฝ่ายเราไม่ควรจะไปออกงานในทางระยำให้ เขาเห็น จึงต้องขอกันเป็นอันขาด เชื่อว่าถึงแม้จะงคการเที่ยวเช่นกล่าวมาแล้ว นั้นเสียชั่วคราวหนึ่ง ก็คงจะไม่ต้องได้รับความเดือดร้อนแสนสาหัสปานใดนัก แต่ข้าอาจจะบอกได้แน่นอนอย่างหนึ่ง คือถ้าปรากฏว่าใครทำล่วงละเมิดพระ บรมราชาชาตข้อนี ทรวนจะไม่พ้นชา คางจะไม่พ้นคอ ขอจงเชื่อเถิดว่า คำนี้ ข้าไม่พูดเล่นเลย ใครผิดจริงก็ลงโทษจริงเหมือนกันตัวอย่างก็มีมาแล้วมิใช่หรือ

ข้อ ๑๐. ในงานที่จะมีครั้งนี้ นับว่าต้องใช้คนมากกว่าที่เคยมาแล้ว จึงต้องคิดประจุกคนลงหน้าที่ทั้งหมด นับว่าไม่มีคนเหลือเลย จนถึงต้องยืมคน ที่อื่นมาใช้สมทบด้วยอีกเข้าไป เพราะฉะนั้น ต้องขอให้มหาดเล็กเข้าใจจงทั่วกัน ว่า เวลาตั้งแต่บัดนี้ไปจนถึงงานก็ไม่ช้าไม่นานอันใดนัก ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ทุก ๆ คนต้องระวังตัวอย่าให้มีข้อใดสิ่งใดบังเกิดขึ้นให้เป็นเครื่องขัดขวางในการ ที่จะกระทำการตามหน้าที่ซึ่งกำหนดไว้สำหรับตนนั้นเลย สิ่งซึ่งอาจจะบันดาลให้ คนไม่สามารถจะกระทำการตามหน้าที่อันกำหนดไว้แล้วนั้น ที่นับว่ามีใช้ความ ผิดของผู้หนึ่งเองก็มี เช่นเผอิญมีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนหรือต้องบาดเจ็บโดย บัจุบันทันด่วน ดังนี้เป็นต้น แต่ยังมีที่นับว่าเป็นความผิดของผู้หนึ่งเองก็มีมาก แต่มีที่สำคัญอยู่ ๒ ข้อ คือ

- (ก) ทำความผิดลงในระหว่างนี้จนถึงต้องเป็นโทษ
- (ข) หาโรคใส่ตัว มีกามโรคเป็นอาทิ

สองสิ่งนี้ย่อมป้องกันได้โดยใช้สติเหนี่ยวรั้งตนไว้เท่านั้นในข้อที่จะทำ ความผิดพลาดจนถึงแก่ต้องโทษนั้น ก็เป็นข้อที่ต้องระวังอยู่เป็นนิตย์แล้ว จึงไม่ สู้จะเป็นข้ออัศจรรย์อันใดนัก ส่วนในข้อหาโรคใส่ตัวนั้นอันที่จริงก็ไม่มีผู้ใด เจตนาหาโรคใส่ตัวเลย เพราะไม่มีผู้ใดอยากเจ็บ แต่ที่เกิตรโรคขึ้นมักเป็นไป เพราะความประมาท จึงเป็นการสมควรที่จะต้องเตือนไว้ ให้พึงระวังตั้งแต่บัดนี้ เป็นต้นไปจะดีกว่า กามโรคที่จะกำเริบเติบโตใหญ่ไม่ใคร่จะเป็นไปอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่จำเริญเริ่มเป็นขึ้นแล้ว มักจะไปตั้งเดือนจึงจะงอมจนถึงล้มหมอนนอน เสื่อ เพราะฉะนั้น ถ้าผู้ใดกามโรคเริ่มจับในเวลานี้ พอกว่าจะถึงเวลางานก็จะ พอต้องนอนพอดี จึงต้องตกเตือนว่าต้องระวังตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ข้ำขอให้ อุดใจตให้ข้ำจนกว่าจะเสร็จงานเถิด ถ้าภายหลังนั้นไปใครจะพอใจนอนเจ็บไป กี่ปี หรือจะถึงยอมตัววันเป็นขันธ์ หรือยอมสละชีวิตเพื่อเล่นให้สนุกพักหนึ่ง ก็ตามใจเถิด เพราะข้ำไม่ได้ต้องไปเจ็บไปตายกับผู้ใดด้วย ขอแต่เมื่อจะอาศัย แรงใช้ก็ให้ได้ใช้บ้างสักคราวหนึ่งคราวนี้เท่านั้น

ข้อความที่กล่าวมาแล้วข้างบนนี้ ให้จัดการคัดแจกจ่ายไปให้บรรดา มหาตมเล็กอ่านทราบทั่วกัน ให้จางวางกำชับพวกหัวหน้าที่ดูแลให้คนในบังคับ บัญชาเข้าใจข้อความโดยแจ่มแจ้งจงทุกข้อทุกประการ อย่าให้ผู้ที่จะประพฤติ ผิดแก้ตัวได้เลย ว่าไม่ทราบพระบรมราโชวาทเหล่านี้โดยชัดเจน ต้องให้จาง วางและหัวหน้าทุก ๆ คนต่างรับผิดชอบให้การเป็นไปตามข้อความในหนังสือนี้ ถ้าแม้อาภายหลังปรากฏว่ามีผู้ประพฤติบกพร่อง และผู้ใหญ่ไม่เอาโทษให้เป็น ตัวอย่าง จะหาว่าผู้ใหญ่สมรู้เป็นใจกับผู้ผิด จะต้องเสียรางวัลด้วย

(พระบรมนามาภิไธย) วชิราวุธ

ขอขอบพระคุณ

เจ้าภาพขอขอบพระคุณแต่ทุก ๆ ท่านที่ได้ให้
เกียรติมาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพ นายใหญ่
และ นางพัวพรรณ ฉันทนิมิ หากมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดขาด
ตกบกพร่อง เจ้าภาพขอประทานอภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย.